

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
2019-YL-158

SEÇİLMİŞ MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ

HAZIRLAYAN
Ahmet DAĞDEMİR

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÇAKIR

AYDIN-2019

T.C

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

AYDIN

İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ahmet Dağdemir tarafından hazırlanan seçilmiş makro ekonomik faktörlerin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye Örneği başlıklı tez (.....) tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan			
Üye			
Üye			

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu (Yüksek Lisans) tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü
Müdürü

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz bir şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2019

Ahmet DAĞDEMİR

ÖZET

SEÇİLMİŞ MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ahmet DAĞDEMİR

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÇAKIR

2019, XIV + 98 sayfa

Dünya ekonomilerinin büyümesi, iktisadın ana akım bilim olmasından beri süregelen bir faktördür. Büyüme ekonominin kalbi niteliğinde görülerek, tabir caizse kalp sağlıklı olursa her bir ekonomi kendini sürdürülebilir kılmaktadır. Bu sürdürülebilirliği sağlamak için büyüme faktörü başka değişken faktörlere ihtiyaç duymaktadır. Bu değişken faktörler başta ihracat olmak üzere sırasıyla ithalat, enflasyon, döviz kuru, borçlanma, beşeri sermaye, teknoloji ve ar-ge gibi faktörler sayılabilir.

Türkiye ekonomisinin yıllar itibariyle seyrine bakıldığında birçok dalgalanma ve kriz dönemlerinin olduğu görülmüştür. Geçmiş yıllardaki dalgalanmaları ve krizleri yaşamamak için ülke ekonomisinin büyüme faktörünü her daim sürdürülebilir ve güçlü kılmak, temel felsefe olmaktadır. Bu çalışmada büyümeyi etki eden faktörlerden enflasyon, ihracat, ithalat ve döviz kuru değişkenleri ele alınarak büyüme üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Ekonomik Büyüme, Enflasyon, İhracat, İthalat, Döviz Kuru, Türkiye Örneği, Eşbütünleşme Analizi

ABSTRACT

THE EFFECT OF SELECTED MACRO ECONOMIC FACTORS ON ECONOMIC GROWTH: CASE OF TURKEY

Ahmet DAĞDEMİR

MSc Thesis at Economics

Supervisor: Asisst Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÇAKIR

2019, XIV + 98 pages

The growth of world economies has been an ongoing factor since economics is the mainstream science. Growth is seen as the heart of the economy, so to speak, if the heart is healthy, each economy can make itself sustainable. To ensure this sustainability, the growth factor needs other variable factors. These variable factors include exports, imports, inflation, exchange rate, borrowing, human capital, technology and R & D respectively.

When the course of Turkey's economy has seen over the years that many fluctuations and crises. In order to avoid the fluctuations and crises of the past years, the basic philosophy is to make the growth factor of the national economy sustainable and strong at all times. In this study, the effects of growth, inflation, export, import and exchange rate variables on economic growth were analyzed.

KEYWORDS: Economic Growth, Inflation, Exports, Imports, Exchange Rate, the case of Turkey, Cointegration

ÖNSÖZ

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra, gelişmiş ülkeler içinde önemli bir konu arz eden ekonomik büyüme seçilmiş faktörler bakımından, Türkiye ekonomisi örnek alınarak ekonometrik yöntem ile analiz edilmiştir. Bu açıdan, değerli fikirlerinden ve yorumlarından istifade ettiğim, her zaman olumlu yaklaşımı ve yönlendirmeleri ile desteğini sunan tez danışmanım Dr. Öğrt. Üyesi Mesut Çakır Hocam'a ve ekonometri kısmında bana yardımcı olan Prof. Dr. Osman Peker Hocam'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım

Ayrıca, tez çalışmamın yürütülmesi sırasında bilgi alışverişinde bulunduğum, Sevda Çetin, Emre Demir ve M. Taylan Yavuzer arkadaşlarıma içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet DAĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	4
1. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	4
1.1. Ekonomik Büyüme Tanımı	4
1.2. Ekonomik Büyümenin Temel Kaynakları	5
1.2.1. İş Gücü.....	6
1.2.2. Sermaye	7
1.2.3. Teknolojik Gelişme	8
1.3. Ekonomik Büyümenin Teorik Çerçevesi	8
1.3.1. Klasik Büyüme Teorisi.....	9
1.3.2. Keynesgil Büyüme Teorisi	11
1.3.3. Neoklasik (Solow) Büyüme Teorisi	13
1.3.4. İçsel Büyüme Teorisi.....	16
1.3.4.1. Ak modeli	17
1.3.4.2. Beşerî sermaye modeli.....	17
1.3.4.3. Araştırma ve geliştirme modeli	19
1.3.4.4. Kamu politikası modeli.....	20

1.4. Türkiye ve Dünya Ülkeleri Literatür Özeti	21
2. BÖLÜM	25
2. SEÇİLMİŞ MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE TEORİK ETKİLERİ	25
2.1. Türkiye’de Ekonomik Büyüme	25
2.2. Enflasyon.....	28
2.2.1. Enflasyon Tanımı	29
2.2.2. Enflasyonun Ölçülmesi	29
2.2.3. Enflasyon ve Türleri	30
2.2.3.1 Nedenlerine göre enflasyon türleri	30
2.2.3.2. Şiddetlerine göre enflasyon	32
2.2.4. Türkiye’de Enflasyonun Gelişimi	33
2.2.5. Enflasyon ve Ekonomik Büyüme	36
2.3. İhracat ve İthalat.....	39
2.3.1. İhracat	39
2.3.1.1. Mal ihracatı	39
2.3.1.2. Hizmet ihracatı.....	40
2.3.1.3. Türkiye’de ihracatın gelişimi.....	41
2.3.1.4. İhracat ve ekonomik büyüme.....	46
2.3.2. İthalat	48
2.3.2.1. Mal ithalatı.....	48
2.3.2.2. Hizmet ithalatı	49
2.3.2.3. Türkiye’de ithalat.....	50
2.3.2.4 İthalat ve ekonomik büyüme	54
2.4. Döviz Kuru.....	56
2.4.1. Döviz Kuru Türleri	57
2.4.1.1. Nominal döviz kuru	58
2.4.1.2. Reel döviz kuru.....	58

2.4.2. Döviz Kurunu Belirleyen Yaklaşımlar	59
2.4.2.1. Satınalma gücü paritesi yaklaşımı	60
2.4.2.2. Mutlak satınalma gücü paritesi	61
2.4.2.3. Nispi (Görelî) satınalma gücü paritesi	62
2.4.2.4. Parasalcı yaklaşım	63
2.4.2.5. Portföy yaklaşımı	63
2.4.3. Döviz Kuru Sistemleri	64
2.4.3.1. Sabit döviz kuru sistemi	64
2.4.3.2. Esnek döviz kuru sistemi	65
2.4.4. Türkiye’de Döviz Kuru	66
2.4.5. Döviz Kuru ve Büyüme	70
3. BÖLÜM	73
3.TÜRKİYE’DE SEÇİLMİŞ MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	73
3.1. Veri ve Yöntem Tanımlaması	73
3.2. Uygulama ve Sonuçları	75
3.3. Ön Test	76
3.3.1. ADF Birim Kök Testi	76
3.3.2. Eş Bütünleşme Uzun Dönem Analizi	77
3.3.3. Eş Bütünleşme Kısa Dönem Analizi Hata Düzeltme Modeli	81
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	83
5. KAYNAKLAR	86
ÖZGEÇMİŞ	98

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Üretim İmkanları Eğrisi	6
--	---

TABLolar DİZİNİ

Tablo: 1.1. Dünya Ülkeleri Üzerine Yapılan Literatür Özeti.....	23
Tablo: 1.2. Türkiye Üzerine Yapılan Literatür Özeti.....	24
Tablo 2.1. 200-2017 Yılları Arası İktisadi Büyümeye Katkı Yapan Faaliyet Kolları(%)	28
Tablo: 2.2. 2009-2018 Yılları Arasında En Çok Yapılan Mal İhracatı (%).....	40
Tablo: 2.3. 2000-2017 Yılları Arasında İhracat (Bin ABD \$)	45
Tablo 2.4. 2001-2017 Yılları Arasında Büyüme ve İhracat % Değişme	47
Tablo 2.5. 2009-2018 Yılları Arasında En Çok Yapılan Mal İthalatı (%).....	49
Tablo: 2.6. 2000-2017 Yılları Arasında İthalat (Bin ABD \$)	53
Tablo 2.7. 2001-2017 Yılları Arasında Büyüme ve İthalat % Değişme	56
Tablo 3.1. ADF Birim Kök Testi: 1998: Q1-2018: Q2.....	77
Tablo 3.2. Eş Bütünleşme Analiz Sonuçları Uzun Dönem (1998:Q1-2018Q2)	78
Tablo 3.3. Eş Bütünleşme Analiz Sonuçları Kısa Dönem (1998: Q1-2018Q2)	81

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 2.1. Türkiye’de Büyüme Oranı	27
Grafik 2.2. Türkiye’de Enflasyon Oranı (Tüketici Fiyat Endeksi 2003=100)	36
Grafik 2.3. Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme	38
Grafik 2.4. Türkiye’de Reel Döviz Kuru (Tüfe Bazlı 2003=100)	69
Grafik 2.5. Türkiye’de Reel Döviz Kuru (Tüfe Bazlı 2003=100) ve Büyüme%.....	71

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
EKK	: En Küçük Kareler
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para fonu
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MB	: Merkez Bankası
MSAGP	: Mutlak Satın alma Gücü Paritesi
NSAGP	: Nispi Satın alma Gücü Paritesi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SAGP	: Satın alma gücü Paritesi
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi

GİRİŞ

İktisadi büyüme, kişi başı reel hâsıladaki artışları ifade etmektedir. Yani fiyatlar genel seviyesinden arındırılmış artışlardır. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin genişlemesi ve daha üretken kullanılması sayesinde oluşabilmektedir. Dolayısıyla iktisadi büyüme sorunu genellikle uzun vade sorunu olarak kabul edilir. Bu nedenle makro ekonomik anlamda daha çok arz cephesinden belirlenir. Yani bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarı kaymasına yol açan sebepler, iktisadi büyümenin konusunu oluşturur. Kısa dönemde ise uzun dönemi eleştiren, arz faktörü yerine talep faktörünü ele alan, müdahaceli politikaları savunan keynesgil düşünce yer almaktadır. Bu düşünceye göre uzun dönemde üretim yerine talep kaynaklı büyüme ele alınarak kişi başı reel hasıla seviyelerinde artış yaşanmaktadır. Keynes'e göre talep kaynaklı büyüme yapısının arka planında hükümetlerin uyguladığı genişletici maliye politikaları yer almaktadır. Ancak keynesgil düşüncenin bu yapısı uzun vadeli üretim yapısına dayalı büyüme teorilerinden uzaklaşarak konjonktür teorilerinin temel yapısını oluşturmaktadır.

İktisadi büyüme ülke ekonomilerinin gelişim seviyeleri hakkında öncü göstergelerden biridir. Bu kavram aynı zamanda iktisat tarihi ve teorisi açısından da geçmişi eski olan kavramdır. Bu açıardan ekonomi biliminin gelişmesinde öncü olan A.Smith, Ricardo gibi iktisatçılarda ekonomik büyüme kavramıyla ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla varılan sonuçların ortak noktası en fakir ülke ekonomilerinde bile ekonomik büyümeye harekete geçirecek kaynakların ve faktörlerin var olmasıdır. Bundan dolayıdır ki iktisatçıların en çok tartıştığı konular arasında iktisadi büyüme yer almaktadır. Çünkü ülkelerin temel hedefi gelecek kuşakları en az bugünkü kuşakların refah düzeyinde ve hatta daha yüksek refah düzeyinde yaşatacak iktisadi büyüme seviyelerini yakalamak ve sürdürmektir. Türkiye Ekonomisi açısından iktisadi büyümenin bu çalışmada konu edilmesi, ülkede yaşayan hane halklarının refah düzeylerinin, sürdürülebilir seviyelere çıkarabilmek ve karşılaşılan temel sorunlara karşı gerekli çözüm önerileri geliştirmektir.

Dolayısıyla, ele alınan bu çalışmanın amacı, Türkiye'de ekonomik büyümenin seçilmiş makro ekonomik faktörler temelinde etkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca, bu çalışmayı ortaya koyarken iktisat teorisinde var olan ceteris-paribus varsayımını dar kapsamlı değil, el verdiği ölçüde geniş tutarak ülke ekonomisi hakkında daha gerçekçi sonuçlara ulaşmaktır. Seçtiğimiz faktörler ise büyüme faktörünü en çok etkileyen ve hane halkları açısından en çok takip edilen faktör olmaları nedeniyle ihracat, ithalat, döviz kuru ve

enflasyon değişkenleri seçilmiştir. Günümüz dünyasında da dünya ülkeleri ister gelişmiş ülkeler konumunda olsunlar, ister gelişmekte, ister az gelişmiş ülkeler kategorisinde olsunlar bir takım faktörleri bir araya getirip ekonomik büyümelerine yön vermektedirler. Her bir ülke eşit seviye de ekonomik büyüme gerçekleştiremediği için ülkeler arasında büyüme verileri bakımından dalgalanmalar meydana gelmektedir. Bu dalgalanmanın arkasında ülkelerin sahip olduğu kaynak yapısının farklı olması en temel nedendir. Bu kaynak farklılığı da ülke ekonomilerinin uluslar arası ticaretine yön vererek, ekonomik büyümelerinde dalgalanmalar meydana getirmektedir.

Bu temel sebeplerden dolayı ülkemiz özelinde seçilen faktörlerin, hangisi ekonomik büyümeye katkı sağlayarak yön vermektedir? Çalışmanın temel sorusu budur. Ayrıca, teorik olarak bakıldığında, Türkiye ekonomisi, çeşitli büyüme modelleri kullanmıştır. Bu durum ana hatalarıyla ifade edilirse, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte ilk olarak karma ekonomik yapı benimsenmiş ve bu durum 1939'lu yıllara kadar devam etmiştir. Daha sonra II. Dünya Savaşı'nın etkisi ve 1960'daki hükümet anlayışındaki değişikler sonucunda, içe dönük ithal ikameci bir büyüme tercih etmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise, bu durumun sürdürülemez olduğu anlaşılınca ülke ekonomisi, dışa açık yönlü büyümeye karar vermiştir. Gelinek nokta itibariyle ülke ekonomisi dışa açık yönlü büyümeye devam etmektedir.

Çalışma yol gösterici olarak iktisadi büyüme gibi önemli bir faktörü geliştirmek için nelerin yapılabileceğini ve değişen dünya koşullarına göre büyüme faktörünü her daim sürdürülebilir seviyesinin korunması için gerekli tedbirlerin neler olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, iktisadi büyüme kavramı, ekonomik büyümenin kaynakları, iktisadi büyüme teorileri, Türkiye ve Dünya ülkeleri temelinde yapılan literatür çalışmalarına yer verilerek bölüm sonlandırılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde seçilen makro ekonomik faktörlerin iktisadi büyüme üzerine teorik etkileri ayrıntılı bir şekilde incelenerek, seçilen faktörler ile iktisadi büyüme arasındaki teorik ilişkiler ele alınacaktır. Daha sonra seçilen faktörlerin Türkiye ekonomisi açısından tarihi seyri ele alınarak, faktörlerin geçmiş dönemlerdeki ülke sorunları ile ekonomik bağlantısı kurulacaktır.

Çalışmanın son bölümü Türkiye Ekonomisi açısından seçilen faktörlerin iktisadi büyüme faktörü ile analiz edileceği bölümdür. Dolayısıyla bu analiz için ilk olarak 1987

yılında bulunan ve daha sonra Johansen tarafından geliştirilen Eş- bütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem tek tek durağan olmayan iki ya da daha çok zaman serisinin doğrusal bileşimlerinin durağanlaştırılması şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla seçilen faktörlerin tümü düzey değerlerinde durağan olduğu için eş bütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca değişkenlerin uzun dönem ve kısa dönem regresyon sonuçları ortaya konularak iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği incelenecektir. Daha sonra Hata Düzeltme Modeli ele alınarak kısa dönem model sonuçlarının uzun döneme yakınsama düzeyi ele alınacaktır.

Dolayısıyla kurulan modelde iktisadi büyüme, seçilen faktörler açısından enflasyon ve ithalattan etkilenerek kendini besleyebilmektedir. İhracatın etkisi anlamsız iken döviz kuru negatif düzeyde etkilemektedir. Ayrıca literatürdeki araştırmalara bakıldığında çalışmamızla benzer ve aksi sonuçlara ulaşan çalışmalarda mevcuttur. Engle-Granger Eş-bütünleşme yöntemiyle test edilen çalışmamız seçilen faktörler açısından büyümeye enflasyon ve ithalat katkı sağlamaktadır. Bu durum iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği açısından uygulanan politikaların her daim gözden geçirilip ülkemizin sağlıklı bir büyüme yapısına kavuşturulması amaçlanmalıdır.

1. BÖLÜM

1. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Ekonomik büyüme ülke ekonomilerinin temel değişkenlerinde fert başına yüksek hasıla elde edecek şekilde genişlemesi şeklinde ifade edilir. Ancak büyüme yerine kalkınma kavramı kullanılmaktadır. Bu durumun tipik örneği kalkınma planlarında ön plana çıkmaktadır. İlk kalkınma planı 1963 yılında yayınlanarak bu planda %7'lik kalkınma planı hızı öngörülmesi büyüme kavramının karşılığı olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Diğer yandan kalkınma, büyüme aşamalarından biri olan take off yerinde kullanılmaktadır. Take off, Rostow'un Kalkınma Teorisi'nde yerini bularak kalkışa geçiş aşaması anlamında kullanılmaktadır. Ancak iktisadi süreç içinde kalkınma ve büyümenin aynı anlama gelmediğini vurgulayan iktisatçı grupları oluşarak bu iki kavramın birbirinden tamamen farklı olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu iktisatçıların başında Schumpeter gelerek, iktisadi gelişmeyi (kalkınmayı) ekonominin alışılmış çizgisinden ayrılıp yeni teknik buluşların ve yeni teknolojilerin gelişmesi şeklinde ifade etmektedir. Büyüme ise ekonominin temel değişkenlerinde devamlı artışlar şeklinde ifade etmektedir. Dolayısıyla yapılan çalışmalar öncülüğünde kalkınma ve büyüme kavramlarını ayırmaya yönelik çalışmaların ekonomik temelleri sağlam olsa da sınır çizilmesi konusunda sayısal ifadeler konulamamaktadır (Sayar, 2016: 391-392).

1.1. Ekonomik Büyüme Tanımı

Dünya ekonomileri özelinde bakıldığında, ekonomik büyüme kavramı tüm ekonomilerin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu açılarından ekonomi büyüme, ülke ekonomilerinin arttırma eğilime girdikleri bir iktisadi faktör olmaktadır. Ancak ana faktör olarak iktisadi büyümenin arttırılması yönünde, hem ülkelerin sahip oldukları kaynaklar açısından ve ekonomi teorisindeki görüşlerin farklı savunmalarına göre ekonomik büyümenin arttırılması yönünde çok farklı düşünce yapıları mevcuttur. Ülke yönetimindeki politikacıların ve ülke ekonomistlerin bir kısmı ekonomik büyüme için ülke yapısı sermayenin arttırılması gerektiğini savunurken diğer bir kısmı ise teknoloji ve ar-ge yatırımlarını savunmaktadır. Bu düşüncelerden farklı olarak da eğitilmiş nüfusun ekonomik büyümeyi arttıracığını savunan düşünce kesimi de bulunmaktadır (Samuelson ve Nordhaus, 1995: 209).

Bu açıklamalar ışığında ekonomik büyümenin sistemli tanımı yapıldığında, ekonomik büyüme, ekonomik sistemde uzun süre boyunca meydana gelen mal ve hizmetleri üretme ve

Üretilen bu mal ve hizmetleri nesiller arasında birikimli Şekilde geçiŐini sağlayarak üretim kapasitesinin artırılmasıdır. Dolayısıyla ekonomik büyüme her ne kadar bugün üretilen mal ve hizmetin birikimli artışı Şeklinde gerekleŐe de asıl olan gelecek nesilleri de düŐünerek mal ve hizmet üretimini istikrarlı Şekilde yüzyıllar boyunca arttırma faaliyetidir (Waud, 1989: 420).

Sonuç olarak ekonomik büyüme, mal ve hizmetin üretim seviyesinde belirli dönemde meydana gelen artışı olarak tanımlanmaktadır. Daha net olarak ekonomik büyüme, bir ülkede belirli dönemde yerli ve yabancı kesimler tarafından meydana getirilen gayrisafi yurtiçi hâsılanda meydana gelen artıştır. Bu tanımlamanın bir diğer yönü de ülke sınırlaması olmaksızın millik unsurunun ön plana çıktığı durumdur. Bu açıdan fertlerin milli unsura bağlı olarak, bağlı buldukları ülkenin gayrisafi milli hâsılasının arttırması yönündeki katkıları da ekonomik büyüme olarak nitelendirilmektedir (Kaynak, 2015: 1-2).

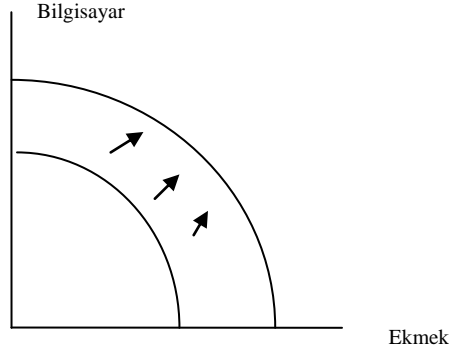
1.2. Ekonomik Büyümenin Temel Kaynakları

Ekonomik büyüme, belli bir zaman aralığında ekonominin mal ve hizmet üretimi yönünden birikimli artışı olarak ifade edilir. Ancak bu birikimli artışı sağlayan belli gler bulunmaktadır. Bu gler ile ekonomik büyüme uyum içinde olduğu sürece ekonomi istikrarlı bir süreç içine girmektedir. İfade edilen bu gler, ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklar, sermaye birikimi, emek ve teknoloji düzeyidir (ivi, 1998: 183).

Ele alınan bu gler, aynı zamanda iktisadi büyümenin sürecini ifade etmektedir. Bu gler kullanılarak ekonominin üretim kapasitesi arttırılmakta ve ülke ekonomileri iş gücünün, doğal kaynakların, sermayenin, teknolojinin nicelik ve niteliklerini geliştirerek ekonomik büyüme süreçlerini üst seviyelere taŐımaktadırlar. Bu ele alınan temel etmenler aynı zaman da her ekonominin üretim gücünü ifade etmektedir. Ele alınan temel ekonomik glerin yanı sıra bu glerin temel etken olmasını sağlayan çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler, toplumun sosyal ve ekonomik yapısı, ekonominin rekabetçi yapısı, gelir dağılımı, tüketicici tercihleri ve kurumsal alt yapılarıdır. Sonuç olarak bakıldığında ekonominin büyüme süreci, temel glerin katılımıyla istenilen seviyelere çıkarılmak için kullanılmaktadır. Ancak temel glerin kullanımı, ülkelerin sahip olduğu yan etmenlere bağlı olarak değişmektedir (Mutlu 1967/1976: 394).

Bu gler öncülüğünde, ekonomik büyümenin kaynaklarını üç grupta toplamak mümkündür (Berber, 2011: 21):

- Toprağa, fiziksel donanıma ve insana yapılan yatırımları kapsayan sermaye birikimi
- Nüfus artışı ve buna paralel olarak işgücündeki artış
- Teknolojik ilerleme

Şekil 1.1. Üretim İmkanları Eğrisi

Kaynak: Seyidoğlu, 2011

Şekil 1.1.'de görüldüğü üzere, üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kayması ekonominin büyüme içinde olduğunu göstermektedir. Bu artış yukarıda da ifade edildiği gibi ekonomi, üretim faktörleri artışlarına bağlı olarak dışa doğru kayar bu kayma ekonomik büyüme olarak adlandırılmaktadır (Seyidoğlu, 2011: 45).

Bu belirtilen temel kaynaklar öncülüğünde, iktisadi büyümenin sağlanması için en önemli faktör sermayedir. Sermaye faktörü olarak makine araç- gereçler dikkate alınmaktadır. İşgücü ise iktisadi büyümenin bir diğer önemli kaynağıdır ve işgücündeki artış hem istihdama hazır işgücü hem de tüketime yönelik kitle olarak değerlendirilir. Teknoloji ise önemi günümüz dünyasında daha kıymetli olan faktördür. Çünkü sanayileşmiş ülkeler teknoloji sayesinde, işgücü ve sermayenin verimliliğini sağlamakta ve büyümenin doğal kaynaklara bağımlılığını aşmaya sağlamaktadır (Dikkaya ve Özyakışır, 2013: 538-539).

1.2.1. İş Gücü

İş gücü, üretime katılan kişi sayısını ifade etmektedir. Başlıca iktisat okullarına göre iş gücü kavramı, farklı bir şekilde temsil edilmektedir. Klasik ve Neoklasikler de iş gücü sayı, olarak üretime katılan kişi sayısını ifade ederken; İçsel yaklaşım ile birlikte insan sermayesi

olarak ifade edilmiştir (Bostan ve Özdemir, 2011: 244).

İnsan sermayesi, yani bir diğer ifade ile beşerî sermaye üretime katılan iş gücünün sahip olduğu tecrübe, bilgi, beceri olarak tanımlanır. Bu faktörler, üretim sürecinde insanlara ne kadar çok kazandırılırsa diğer faktörlerin verimliliği artar ve aynı zamanda yeni teknolojilerin gelişmesine katkıda bulunulur. Yeni teknolojilerin gelişmesiyle ülke ekonomileri daha hızlı büyümektedir (Koç, 2013: 243).

Bu açıdan bakıldığında ülkeler, beşerî sermayelerini geliştirmek için eğitime büyük önem vermektedirler. Bu eğitimler birçok yolla olabilmektedir. Bunlardan en önemli olanı ilk, orta ve yüksek öğretimi kapsayan formal eğitimidir. İkincisi ise işbaşı eğitimlerdir. Bu işbaşı eğitimler çeşitli kuruluşlara üye olunarak gerçekleştirilmektedir. Üçüncüsü ise bireyin kendi kendini geliştirmesidir. Kendi kendini geliştirmede birey kendi çabasını kullanarak birtakım becerilere sahip olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında beşerî sermayenin niteliğini belirleyen en önemli unsur eğitimidir. Bu eğitimler sonucunda ülkeler ekonomik gelişme olarak üst seviyelere çıkabilmektedir (Yaylalı ve Lebe, 2011: 26-27).

Beşerî sermaye Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporu'nda belirtildiği üzere üç kritere dayanmaktadır (Taban ve Kar, 2006: 164):

- Refah standardı: Satın alma gücü paritesine göre GSYİH'yı hesaplamaktadır
- Eğitim standardı: Yetişkinler arasındaki okuma yazma oranı ile ortalama eğitim süresine göre belirlemektedir
- Sağlık standardı: Ülkelerdeki ortalama yaşam süresini belirlemektedir

1.2.2. Sermaye

Sermaye, belirli bir dönemde bir ekonomimin sahip olduğu toplam fiziki değerlerdir. Bu fiziki değerler makine teçhizat bina vb. değerlerden oluşmaktadır (Arda, 2002: 804). Bu değerler üretim faktörü olarak, yeniden üretim sürecine yönlendirilerek ülkelerin sermaye stoklarında artış yaratmaktadır (Ünlü, 2010: 99).

Sermaye stokundaki artışla birlikte, ülke ekonomilerinde yeni istihdam olanakları yaratılarak işgücü üretime dahil edilir. Bu gelişme ile birlikte ülke ekonomileri büyümektedir (Saygılı vd., 2002: 83).

Sermaye kavramının, bir diğerk açıklaması ise ülkelerin kendi üretmediğı sermayedir. Bu sermayeye uluslararası sermaye denir. Bu uluslararası sermaye, ülkelerin iktisadi büyümelerinde iki şekilde olumlu katkı yapması beklenir. Bu katkılardan ilki uluslararası anlamda sağlanan yatırım ve tasarruf düzeyi iken ikincisi ise yatırım riskinin paylaşılmasıdır (Söylemez ve Yılmaz, 2012: 3).

1.2.3. Teknolojik Gelişme

Küresel ekonomik sistemde, bir ekonominin kalıcılığını sürdürmesindeki en önemli enstrümanlardan birisi inovasyondur. İnovasyon yenilik yapmaktır. İnovasyonlar sayesinde girişimcilere farklı hizmet veya iş geliştirme fırsatları verilir, ve yeni düşüncelerle küresel ekonomide, rekabet kolaylaştırılır. Teknoloji ise ekonomik yapı içinde, icat ve ar-ge araştırmalarından sonra yeni bir üretim yöntemi geliştirilmesine aracılık etmektedir (Önal, 2009: 37-38).

İktisadi büyüme, günümüz ekonomileri için güncelliğini yitirmeyecek konular arasındadır. Çünkü büyüme olmadan yatırım, istihdam, kalkınma gibi gelişmeler olmamaktadır. Dolayısıyla iktisadi büyümenin en önemli araçları arasında teknoloji gelmekte olup, bu teknolojinin gelişmesini etkileyen en önemli faktör ar-ge faaliyetleridir (Erdoğan ve Canbay, 2016: 30).

Teknoloji, geçmiş dönemlere bakıldığında ne kadar önemli olduğunu ülke ekonomilerinde kendini göstermektedir. Sanayi devrimi sırasında, teknolojiyi zamanında yakalayabilen ülke ekonomileri; şu anda bile gelişmelerini ve kalkınmalarını tamamlayarak, diğerk ülke ekonomilerine göre ülke yönetimleri, sosyal hayatları, fert başına düşen milli gelir ve birçok temel göstergelerden bakımından, diğerk ülkelere öncü olmaya devam etmektedir (Malatyalı, 2016: 63).

1.3. Ekonomik Büyümenin Teorik Çerçevesi

Ekonomi literatürüne bakıldığında, büyüme teorilerinin cevaplarını aradığı bütün soruların cevabı, esas itibariyle günümüz dünyasının cevap aradığı soruların kendisidir. Bu açılardan bakıldığında, zaman geçtikçe daha iyi kavranmaktadır ki nüfusla beraber artan işgücüne sürekli olarak çalışma ve gelir sağlama durumu öz itibarıyla sermayesi, üretim yapısı istikrarlı büyüyen ekonomi temelinde olmaktadır. Bu açılardan büyüme teorileri makro ekonomik temelli ve Keynes'in bıraktığı yerden başlayan ve büyümenin istikrarını

tamamlamaya çalışan teorilerdir. Ancak Keynes öncesi döneme de bakıldığında, ekonomik büyümenin yalnızca günümüz sorunu olmadığı anlaşılır. Çünkü Klasik görüşü savunan A.Smith, Malthus, Ricardo ve Marx'da ekonomik büyümeyi sistemin ana noktasını oturarak ekonomik analizlerini ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak büyüme teorilerinin gelişme açısından gelinen nokta ekonomik büyümenin, tek seferde olup biten bir sürecin değil değişik had(sınır) ve nispetlerle(oran), uzun dönemi ele alan sürekli olan akım değişken, teorilerin hareket noktasıdır (Ülgener, 1991: 407-409).

Ekonomik faktör olarak büyüme, iktisatçılar arasında 1960'lı yıllara kadar çeşitli teorik zeminlerde ele alındı. Ancak bu ele alınan kuramlar temelinde dünya da yaşanan gelişmeleri yeterince açıklayamama neticesinde büyüme faktörüne duyulan ilginin azaldığı gözlenmiştir. Ancak son yirmi yıla bakıldığında büyüme faktörü, tekrar iktisatçıların ilgi alınana girerek, yeniden büyümenin nedenleri ve hangi etkenlerin büyüme üzerinde etkili olduğu gelir farklılıkların azalıp azalmadığı soruları ele alındı. Son dönemin, önceki dönemlerden farkı gelir farklılıkların koşulsuz olarak azalacağı şeklinde yapılan iyimser genellemelerinin yerini, birbirini benzeyen ülke ekonomilerinin yakınsanacağı şeklinde sınır çizildiği gözlenmiştir (Pamuk, 2017: 287-288).

1.3.1. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik büyüme teorisi Adam Smith, Malthus, Ricardo ve Schumpeter tarafından çeşitli açılardan geliştirilerek bir teori altında toplanmaktadır. Klasik iktisatçıların dayandığı dört temel etken vardır. Bu etkenler Emek Değer Teorisi, Mahreçler Yasası, Miktar Teorisi ve Fiyat Mekanizmasıdır.

Emek Değer Teorisi, üretimde kullanılan emek ne kadar fazla ise üretilen mal o kadar değerlidir. Mahreçler yasası ise her arz kendi talebini yarattığı için ekonomide talep yetersizliği yoktur. Bu durum ekonominin istikrarlı bir şekilde döndüğünü gösterir. Miktar teorisi fiyatlar ile para miktarı arasındaki ilişkiyi açıklamakta iken fiyat mekanizması da fiyatlara müdahale edilmediği sürece piyasanın istikrarlı olduğunu söylemektedir (Avcı, 2015: 35-36).

Adam Smith ekonomik büyümeyi iş bölümü, uzmanlaşma, sermaye birikimi, uluslararası ticaret, nüfus artışı ve görünmez el ile açıklamaktadır. Smith bu faktörler aracılığı ile büyüme sağlanabilmesi için kar haddi ve ücret haddine önem vermektedir (Diler, 2011 :43). Çünkü Bir ekonominin, üretim hacminin artması için emek stoku ve sermaye birikiminin

olması gerektiğini değinerek, bu birikimlerinde bir araya gelmesiyle ekonomik büyümenin yaşanacağını söylemektedir.

Adam Smith'ten sonra gelen düşünörlere bakıldığında, Ricardo üretim faktörleri payı üzerinde yani gelir bölüşümü üzerinde yoğunlaşarak, büyümeye nasıl ulaşıldığını açıklar. Malthus ise nüfus ile ilgili çalışmalarıyla ön plana çıkarak büyümei açıklamaktadır.

Schumpeter ise 1966 yılında teknoloji kavramını kullanarak öne sürdüğü büyüme modelinde, teknolojik gelişmeyi ekonominin içinde ele alarak ekonomik büyümei ele aldığı gözlenmiştir (Diler, 2011: 46). Yani Schumpeter, teknolojinin hasılayı artması konusunda beş farklı bakış açısı getirmektedir. Bu bakış açılarına baktığımızda, (Üçler, 2011:67);

- Piyasaya yeni ve kaliteli malın sürülmesi
- Yeni üretim tekniğinin bulunması
- Yeni piyasaya girilmesi
- Yeni bir kaynağın bulunması
- Yeni organizasyonların gelişmesi

Bu açılardan bakıldığında klasik büyüme modelinin temelinde, sermaye birikimi yer alır. Sermayenin de belirleyicisi kar oranlarıdır. Kar elde eden girişimci sınıf, yeni yatırımlar gerçekleştirmek için yatırım araçları talep eder ve bu yatırımlar gerçekleşerek ekonomik büyüme sağlanmaktadır.

Klasik iktisatçılar, ekonomik büyüme için devlet faktörünü büyüme modellerine dahil etmemişlerdir. Çünkü bir durgunluk yaşandığında devlet müdahale ederse, bu müdahale sonucunda ortaya enflasyon meydana gelmekte ve hükmet harcamaları özel kesimi piyasadan dışlayarak piyasaya devletin hâkim olacağını düşünmektedirler (Tunca, 2005:118).

Sonuç olarak klasik büyüme modelinde, ekonomik büyümenin sağlanması için piyasa ekonomisinin gerekli büyümei sağlayacağına devletin bu konuda herhangi bir müdahale etmemesi gerektiği savunulmaktadır.

1.3.2. Keynesgil Büyüme Teorisi

1930'larda, dünya ekonomik krizinin etkisiyle Keynesyen iktisat gelişerek, 1960'lara kadar birçok devlet ekonomisine hakim olduğu gözlenmiştir. Keynes'e göre devletin ekonomiye müdahalesi gereklidir ve bu müdahale için bir birçok sebep var olmakla birlikte, ana etken toplam talep yetersizliğidir. Keynes, kurguladığı ekonomik model açısından klasik ve neoklasik iktisatçılardan birçok yönüyle ayrılmaktadır. Bu yönler; ekonomide tam istihdamın tesadüfi olduğu ve devlet müdahalesinin gerektiği, fiyatların ve ücretlerin aşağıya doğru katı olduğu, ekonominin istikrarı için talep politikalarının geliştirilmesidir (Aksu, 2014a :362-363).

Keynes bu düşüncelerinin ışığında, geliştirdiği büyüme süreci kısa dönemli olup amacının, uzun dönemli büyümeyi incelemek değil, kısa dönemde eksik istihdamdan tam istihdama nasıl varılacağını analiz etmektir. Bu yönüyle de Keynes modelini sadece talep açısından ele alarak, teknoloji, beşerî sermaye gibi kavramlara yer vermeden analizini gelişmiş ülkelere özgü ele almaktadır. Ancak az gelişmiş ülkelerin büyüme sürecinin gelişimini ele almaması ve enflasyonu da sadece talep enflasyonu şeklinde incelemesi nedeniyle çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır.

Keynes'e yapılan eleştiriler sonucunda, aynı şekilde Keynesyen temele dayanan Harrod Yaklaşımı, bugünkü büyüme iktisadının temelini oluşturur. Harrod Yaklaşımı yatırımların talep ve kapasite yaratma yönlerinin bir arada ele alınması şeklinde oluşmaktadır. Harrod Yaklaşımı, Keynesyen temellere dayanan da Keynes'i aşan unsurlarının başında, yatırımların kapasite yaratma etkisi gelmektedir. Harrod'un temel sorunu, Keynes'in aksine kapitalist sistemde uzun dönemde sürekli ve dengeli bir büyümenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğidir. Keynes'in büyüme modeli, kısa dönemli ve statik yapıya sahipken; bu kısa dönemi uzun dönem haline getiren ve dinamik bir yapıda ele alarak yeni bir büyüme modeli analiz eden Harrod'dur. Ancak Harrod'dan bağımsız olarak Domar'da bu analize benzer katkıları sağladığı için ve aynı sonuçta birleştikleri için Harrod- Domar modeli olarak da literatürde yer almaktadır (Akyüz, 2009: 210).

Harrod modelini, planlanan tasarruflar ve planlanan yatırımlar şeklinde ele almaktadır. Bu planların, gerçekleşmesi neticesinde planlanan üretim ortaya çıkarak ekonomik büyümenin meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Domar ise yatırımların gelir arttırıcı ve kapasite arttırıcı etkisini ele alarak, ekonomik büyümeyi açıklamaya çalışır. Domar, bu

çalışmaları sonucunda, ekonomik büyümenin, yatırımların kapasite artıcı etkisi ile gelir arttırıcı etkisinin eşit olması neticesinde gerçekleşeceğini ortaya koymaktadır.

Harrod-Domar modelinin varsayımları ele aldığımızda (Alp, 2012: 65);

- Model tek mallı ve iki faktörlüdür.
- Modelde parasal fiyatlar bulunmamaktadır.
- Modelde devlet yer almamaktadır.
- Kararlar tamamen piyasa aktörleri tarafından alınmaktadır.
- Ekonomi dışı kapalıdır.
- Ekonomide yatırım oluştuğunda bu durum bir yandan talep oluştururken, diğer yandan da ekonominin kapasitesini arttırır

Yukarıdaki varsayımlara ilave olarak Harrod- Domar modelinde, sermaye ve emek arasında ikame yoktur birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu tamamlayıcılık ilişkisi nedeniyle sabit oranlı üretim fonksiyonu geçerli olup, sabit getiri söz konusudur. Ayrıca model aynı Keynes gibi teknolojiyi de ele almamaktadır. Model amortismanları ele almadığı için sermayeni aşınmadığı ve yıpranmadığı varsayılmaktadır (Çetin, 2018: 78-79).

Harrod-Domar modelinde, tasarruflar milli gelirin sabit bir payı olduğu için ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri eşittir. $S=s(y)$; $\Delta S/\Delta Y=S/Y$ ve modele göre büyümenin kaynağını tasarruflar, sermaye hasıla oranı ve yatırımlar oluşturur. 1947 yılında Domar'ın yayınladığı “Büyüme ve İstihdam” adlı makalesinde yatırım artışlarının ulusal geliri ve üretimi nasıl arttıracacağı ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Ayrıca bu büyüme modelinde, ex post yatırımlar yani dönem sonu yatırımlar ex post yani dönem başı yatırımlara eşittir. Bu eşitliği formül olarak gösterirsek $I_{\text{expost}}=S_{\text{exante}}=S*Y$

Burada, I= yatırım miktarını, S= Tasarruf Miktarını, $s_{\text{=}}$ Tasarruf oranını, Y= Hasılayı gösterir.

İstikrarlı büyüme için temel bir denklem yazılırsa $s_{\text{=}}g*k$ burada,

$s_{\text{=}}$ Tasarruf Oranını, $g_{\text{=}}$ Ekonomideki Büyüme Oranını, $k_{\text{=}}$ sermaye hasıla katsayısını

göstermektedir.

Sermaye hasıla katsayısı bir birim sermaye ile ne kadar hasıla üretileceğine gösteren katsayıdır. $v=K/Y$ ile gösterilir. Yukarıdaki $s=g*k$ formülünde küçük k yerine v yazarsak formül $g=s/v$ halini alacaktır. Bu oran aynı zamanda ekonomide gerekli ve arzulanın büyüme oranıdır. G_w ile gösterilir. Bu oran ekonomide gerçekleşmesi son derece güç olduğu için Harrod- Domar modeline, bıçak sırtı büyüme modeli de denir. Yani ekonominin denge büyüme oranı bir tarafı enflasyon, diğer tarafı depresyon uçurumu olan bir bıçak sırtı meydana getirmektedir. Ekonomi dengeli büyüme yolundan sapması onun bıçak sırtı dengesine gelmesini zorlaştırır bu yüzden denge büyümeyi sağlayacak bir oran var ise de bu denge kararsız bir dentedir (Akyüz, 2009: 217).

Harrod Domar büyüme modeli çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler, emek değer teorisi yerine sermaye değer teorisini dikkate alarak emeği dikkate almadığı ve işgücünün ve teknolojinin de verimliliği dikkate alınmamasıdır (Kuyubaşı, 2009: 20).

Ayrıca, hesaplanması zor ve soyut kavramlar üzerinde durulmuş ve hesaplanan verilerinde güvenilirliği tartışmalıdır. Sermaye hasıla katsayısının hesabı yapılırken ekonomide sektörel ayrıma gidilmediği için ekonominin tamamını temsil eden bir katsayı olarak kabul edilmiş, bu durum da bu katsayı sağlıklı olmadığı vurgulanmıştır (Berber,2011: 111-112).

Bu büyüme modeli, Keynes'in büyüme modeli gibi gelişmiş ülkeler için kurulmuş bir model olup ekonomiyi, işsizlik ve enflasyona neden olmadan yürütmeyi amaçlar. Gelişmekte olan ekonomiler için yeterli büyüme kavramı önem taşıdığı için Harrod-Domar bu kavram üzerinde hiç durmamıştır (Yılmaz 2005:41-43).

Son olarak ise, bu modele göre ekonomi, büyüme yolundan bir kez sapsa aynı seviyeye getirmek zorlaşır. Bu nedenle bu modelde büyümeyi sürdürülebilir olarak muhafaza etmek güçtür ve bıçak sırtı denge geçerlidir (Doğan, 2014:369).

1.3.3. Neoklasik (Solow) Büyüme Teorisi

Neoklasik Büyüme modeli yani Solow Büyüme modeli Robert Solow tarafından 1950'li yılların ortasında geliştirilmiştir. Solow Büyüme modeli, tasarruf, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri değerlendirerek modeli geliştirmiştir. Bu büyüme modelinde faktörle arasında ikame söz konusu olabilir ve sermaye hasıla oranı değişebilir. Ayrıca modelde azalan verimler yasası işlemektedir (Paya, 2013: 498-499).

Bu model esas olarak, Solow'un kendi makalesinde şekillenmiştir. Solow 1956 yılında kaleme aldığı makalesinde Harrod-Domar'ın bıçak sırtı dengesini eleştirerek kapitalist piyasaya uygun tek ve kararlı dengeden oluşan bir anlayış geliştirmiştir (Doğan, 2014:369).

Solow modelinin temel varsayımlarını ele aldığımızda (Özel, 2012: 66);

- Kapalı bir ekonomi geçerlidir.
- Piyasalarda tam rekabet vardır.
- Bireyler rasyoneldir.
- Ölçeğe göre azalan getiri geçerlidir.
- Üretim fonksiyonu sabit getiriyi öngörür

Bu modelde devlete piyasada sınırlı bir rol vererek modelin yukarıdaki varsayımlarına ilave olarak tamamlayan varsayımları vardır. Bu varsayımlar,

- Modelde tek sektör geçerlidir.
- Teknolojik dışsaldır.
- Faktörlerin ikamesi mümkündür.
- Yakınsama geçerlidir.
- Tasarruf edenlerle yatırımlar yapanlar aynı kişilerdir.

Temel Solow üretim fonksiyonu,

$Y=F(K,L)=K^aL^{1-a}$ olarak bilinen Cobb-Douglas üretim fonksiyonudur. Y= hasılayı, K= sermaye, L=işgücünü göstermektedir (Şahin, 2006: 467).

Yukarıdaki temel fonksiyondan hareketle, fonksiyon L katsayısına bölünürse işçi başı sermaye ve işçi başı çıktı elde edilir.

$y=Y/L$ İşçi başına çıktı, $k=K/L$ işçi başına sermaye bu eşitlikler ana fonksiyonda yerine yazılırsa $y=k^a$ eşitliğine ulaşılır bu durum işçi başına sermaye arttıkça hasılanın da artacağını gösterir. Bu ilişkiye aynı zamanda sermayenin yoğunlaşması da denir(Şen,

2007:34).

Solow modelinde sermayeyi etkileyen faktörler, yeni yatırımlar, sermaye stoğunu arttırma ve mevcut sermayenin aşınmasıdır. Ayrıca modelde işçi başı sermayede meydana gelen değişim, işçi başı tasarrufu artırırken sermayede meydana gelen aşınma ve nüfus büyümesi azaltır(Çetin, 2018:85).

$\Delta k = sy - (d+n)k$ Δk =işçi başı sermayedeki değişim, sy =işçi başı tasarruf, d = aşınma payı, n =nüfus

Solow modeline teknolojinin dahil olması Solow'un 1957 yılında yayınladığı "Teknolojik Değişme ve Toplam Üretim Fonksiyonu" adlı makalesi ile oldu. Dolayısıyla teknolojinin dahil olması ile teknolojide meydana gelen değişimler üretim fonksiyonunu sağa kaydırarak çıktıyı arttırmaktadır.

Teknoloji dahil edildiğinde üretim fonksiyonu,

$Y = AK^a L^{a-1}$ şeklinde olur. Burada A = Teknoloji, L = İşgücü, K = Sermaye

Burada Solow teknolojiyi emeğin verimliliğini arttıran bir unsur olarak ele almaktadır.

Solow'un büyüme modelinde gelinen nokta itibariyle, büyüme literatüründe yapılan çalışmalar sonucunda, beşerî sermaye modele dahil edilerek daha gerçekçi analizler yapılmaktadır. Örneğin, Kendrick 1976'da yaptığı çalışmayla beşeri sermayeyi modele dahil ederek ekonomik büyümenin pozitif yönde değişebileceğini belirtmektedir. Aynı şekilde Mankiw'de 1992'de yaptığı çalışmasında bu konuyu tekrar ele alarak yorumladı. Dolayısıyla beşeri sermayenin dahil edildiği fonksiyon aşağıdaki gibidir.

Fonksiyon $Y_t = K_t^a H_t^a (A_t L_t)^{1-a-b}$ şeklinde burada H = insan sermayesini (beşeri sermayeyi) ifade etmektedir.

Son olarak Solow Büyüme modeli, diğer büyüme modellerine göre daha kurumsal olarak kabul edilse de teknolojinin dışsal olmadığı, içsel olarak ele alınması gerektiğini savunan içsel büyüme modellerinin, doğmasına neden olarak ekonomistler, tarafından daha yakından izlenmesine imkân tanımaktadır (Kibritçioğlu, 1998:9).

1.3.4. İçsel Büyüme Teorisi

İçsel Büyüme Teorisi, Solow Modeline alternatif olarak Yeni Klasik İktisatçılardan Paul Romer ve Robert Lucas tarafından geliştirilerek iktisadi büyümenin, kendi içindeki işleyişinde birtakım etkenlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleşir. Bu büyüme modellerinde teknolojik değişmelerin dışsal değil içsel olduğu ileri sürülerek, teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasında önemli olan faktörler, fiziki sermayeden ziyade beşerî sermaye ve ar-ge faaliyetleridir. Dolayısıyla içsel büyüme teorileri kendi kendini besleyebilen (self-fulfilling) teorilerdir (Arslan, 2017:524).

İçsel büyüme teorilerine göre, modelde içsel olarak ele alınan teknolojik gelişmeler pozitif bir dışsallığa neden olurlar. Çünkü beşerî sermayenin, yatırım bilgisiyle yeni bir makine geliştirilerek piyasaya yeni ürün sürülür. Bu ürünün yapılış bilgisi, belli bir süre saklı kalsa da taklit edilmesi çok zaman almayacaktır ve taklidi geliştirilmesine nazaran daha az harcamayı da beraberinde getirmektedir. Üstelik bu yeni makineyle birlikte, yeni teknolojilerin gelişmesiyle de insansız makinelerinde gelişmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu gelişmeler altında bilgi sonsuz bir şekilde artar. Dolayısıyla ekonomistler bu tür gelişmeleri uzun dönemli büyümenin anahtarı olarak görürler (Ak, 1952/2007: 87).

İçsel büyüme teorisi, dışsal büyüme modellerinde yer verilmeyen devlete de yer vererek büyüme mekanizmasını açıklamaktadır. Yani içselleştirilmiş modellerde, devlet daha iyi eğitim ve sağlık hizmeti sunmayı, arge ve teknolojiyi geliştirerek üretimi teşvik etmektedir. Bu sayede devlet, bir yandan da rekabetin önünü açarak büyüme sürecinde etkin bir rol almaktadır.

Geleneksel büyüme teorilerinin yanın da içsel büyüme teorileri, farklı varsayımlara sahiptir. Bu varsayımlar, büyüme sistem içi unsurlara bağlıdır. Ekonomide eksik rekabet olmakla birlikte, teknolojik gelişme sistemin içindedir. İçsel büyüme modelleri beşerî sermayenin önemini vurgulayarak geleneksel büyüme modellerine göre daha tutarlı modellemelerde bulunmaktadır. Sermayenin artan getiriye sahip olduğunu vurgulamaktalar ve ülkeler arası yakınsamanın olmayacağını savunurlar. Son olarak da içsel büyüme modelleri sürdürülebilir büyüme için devlet müdahalesinin gerek olduğunu söylemektedirler.

Ekonomik büyümeye farklı açılardan ele alan içsel büyüme modellerinden başlıcaları,

- Ar-Ge Modeli (Romer)

- Beşerî Sermaye Modeli (Lucas)
- Kamu Politikası Modeli (Barro)
- Ak Modeli (Rebelo)

1.3.4.1. Ak modeli

Ak modeli, içsel büyüme modellerinin en temelidir. Bu model, temel model olması dolayısıyla da en basit olanıdır. Rebelo tarafından geliştirilen Ak Modeli temelde, ekonomi politikalarındaki farklılıklarının yarattığı; büyüme farklılıklarının minimize edilmesi için geliştirilen modeldir. Bu yönüyle Rebelo'ya göre, ekonomi politikalarının farklı olması sonucunda ülke ekonomileri farklı büyüme hızlarıyla büyüyerek ülkeler arası gelişmişlik farkları olmaktadır. Örneğin, uygulanan vergi politikası sonucu kurumlar vergisi artırılarak; ekonomide yatırımların azalışına sebebiyet verilebileceğinden ekonominin büyümesinde yavaşlama durumu ile karşılaşmaktadır (Ateş, 1998:75).

Ak Modelin özelliklerini değinecek olursak, bu özellikler; model de ölçüğe göre sabit getiri işlemekte olup bu durum yakınsama hipotezinin işlememesine neden olur. Ayrıca yakınsamanın işlememesinin bir diğer nedeni de ülkelerin, uyguladıkları ekonomi politikaları farklı olduğu için bu durum her ülkenin farklı gelişmesine sebebiyet vermektedir. Uzun dönemde, büyüme üzerinde kamu politikası aracı olarak verginin yüksek olması büyümeyi yavaşlattığını vurgulamaktadır. Ancak tasarruf oranlarındaki artış, büyümeyi olumlu etkilediğini de vurgulamaktadır (Yardımcı, 2006:50).

Bu Modelin denklemi Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan elde dilmektedir.

$Y=A.K^a.L^{1-a}$ ise a parametresinin 1 olduğu varsayımında L^0 olur ve bu da 1'e eşittir. Buradan da $Y=AK$ bulunmaktadır. Bu oluşan eşitlikte de A teknolojiyi göstermekte iken K ise hem fiziksel sermayeyi hem de beşerî sermayeyi göstermektedir. Bu modelden elde elden sonuç ise eğer ekonomide büyüme oranları istenilen düzeylere çekilmek istenirse bu durum mutlaka yatırım ve tasarruf oranlarının arttırılması gerekmektedir.

1.3.4.2. Beşerî sermaye modeli

Beşerî sermaye tanım olarak, fertlerin; genel ve mesleki eğitim yoluyla edindikleri yetenekleri ile kendi yapılarında var olan yeteneklerin bileşimidir. Yani beşerî sermaye,

işgücü tarafından elde edilen tüm bilgi ve becerilerdir. Bu tanımla birlikte birde beşerî sermayenin tarihçesine baktığımızda, beşerî sermayenin iktisat literatürüne girmesi 1960'lı yıllara denk gelse de ilk kurucusu 1930 yılında yaptığı çalışmasıyla Eugene Gorseline'dir. Gorseline yaptığı çalışmasında eğitilmiş insanların I.Q'su eğitimsizlere göre daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca, eğitilmiş kesim eğitimsizlere göre gelir olarak daha fazla gelir elde etmektedir (İnci, 2009: 7-8). Dolayısıyla bu çalışma öncülüğünde de denilebilir ki ülkeler kendi bireylerini ne kadar donamlı yetiştirirlerse, ekonomik büyümede o kadar olumlu etkilenmektedir.

Beşerî sermayenin ünlü araştırmacılarından Lucas 1988 yılında yayınladığı "İktisadi Kalkınmanın Mekaniğı Üzerine" adlı makalesinde büyüme fertlerin beşerî sermayeleri üzerine kurgulamıştır. Lucas bu modelini oluştururken, beşerî sermayeyi işgücü ile değıl işgücünden ayrı olarak bağımsız bir üretim faktörü olarak ele almış. Bu modeli oluştururken de birtakım varsayımlar üzerine modeli kurmuştur bu varsayımlar; ülkelerin sahip olduğı beşerî sermayelerinin homojen olduğı, teknoloji sabit getiriye sahip, piyasada tam rekabetin olduğudur (Lucas, 1988: 6-13).

Beşerî Sermaye Modeli'nin Solow Modeli'nden ayrılan noktası, beşerî sermayeyi artan getiriye sahip varsayarak, beşerî sermayenin geliştirilmesi ile birlikte ülke ekonomileri daha hızlı büyüme sergilemektedir. Beşerî sermayenin, bu beklenen artan getiriye de sergileyebilmesi için bireylerin eğitilmesi önem arz etmektedir. Eğitimin bireylere yansımaları çeşitli aşamalar ile olabilmektedir. Bu eğitimler ile bireyler, üretimin değışik aşamalarında farklı katkı vermektedirler. Verilen bu eğitimler ile değışen koşullara uyum çabuk sağlanabilmektedir. Verilen eğitimler güçlü iletişim ve etkileşimi de beraberinde getirmektedir, verilen eğitim bireylerde sağduyuyu da beraberinde getirmektedir.

Lucas'a göre bireylere eğitim yoluyla yatırım yapılması, üretimde verimliliğı arttırması ve bu artış nedeniyle de iktisadi büyüme yaşanmaktadır. Dolayısıyla eğitimin yarattığı olumlu dışsal etkiler sonucu ekonomide azalan verimler işlememekte ve bireyler bilinçli hareket ederek, tasarruflarını arttırırlar ve bu beraberinde yüksek büyüme meydana getirmektedir (Gülmez, 2009: 32).

Sonuç olarak Lucas'ın bu modelinde, beşerî sermayenin eğitilmesiyle pozitif dışsal etki meydana gelerek, bu durum fiziksel sermayenin negatif getirisini telafi etmekte ve fiziksel sermaye stokunu arttırmakta, bu durum iktisadi büyüme de beraberinde

getirmektedir.

Bu modelin açıklamaları ışığında, Lucas'ın bu analizleri, içsel büyüme modellerinin geliştirilmesi için öcü olmaktadır. Örneğin Stokey (1988, 1991)'deki çalışması, Becker(1990)daki çalışması, Sorensen(1991)deki çalışmasıdır. Burada Sorenson yaptığı çalışmasında hükümetlerin eğitime yapacakları yatırım öncülüğünde, bu yatırımlar olumlu etkiler yaratıp fiziki sermayeye yapılan yatırımlara göre, büyümeyi çok daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır(Kibritçioğlu, 1998: 19).

1.3.4.3. Araştırma ve geliştirme modeli

İktisadi büyümenin arttırılmasında Ar-Ge ve teknolojik gelişme, önemli bir yer ifade etmektedir. Ar-genin önemi bilginin yaratılmasında karşımıza çıktığı görülmektedir. Çünkü, ar-genin tanımı yapılırken, bilginin somut ürünlere dönüşerek katma değeri yüksek ürünler süreci olarak ele alınır. Dolayısıyla ülke ekonomileri, teknolojiye ve ar-geye gerekli önemi vererek gelişmiş ülkeleri yakalama fırsatı elde etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında az gelişmiş ülkelerin temel problemlerinden biri, gerekli arge ve bilgi birikimini üretime yansıtamamaları görülür. Burada Güney Kore, Japonya gibi ülkelere bakıldığında ar-geye milli gelirden yüksek paylar ayırarak yüksek büyüme oranlarını yakaladığı görülmektedir (Köse ve Şentürk, 2017: 216).

Bu model ilk kez 1990'da Romer tarafından ele alınmıştır. Romer, bu modelinde argenin önemini vurgulayarak; ekonomik büyüme ile ilişkilendirmektedir. Daha sonrada birçok iktisatçı tarafından da ele alındığı gözlenmiştir. Bu modeli çeşitli şekillerde inceleyen iktisatçılar; Rivera-Batiz, Grossman, Helpman ve Howwit dir. Bu iktisatçıların Romer den farkı Romer modelinde bilgi tesadüfen ortaya çıkmak da iken yani deneme yanılma olarak şekillenmekte iken, bu sayılan iktisatçıların modellerin de ise bilgi öngörülü ve planladır.

Romer bu modelinde ar-ge faaliyetlerini, içsel değişken olarak ele alıp ekonomik büyümeye katkısını inceler. Romer argeyi teknolojiyle ilişkilendirerek ar-ge faaliyetleri sonucunda, yeni teknolojiler medyada gelerek uzun dönemli ekonomik büyüme sürdürülebilir olmaktadır (Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012: 337).

Ayrıca, neoklasik iktisatçılardan olan Schumpeter de teknolojiyi ele alsa da bunu dışsal olarak kabul etmektedir. Romer argeyi içsel bir faktör olarak ele alıp teknoloji, model içinde oluşan bilgi faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda beraberinde uzun

dönemli büyüme getirmektedir (Gülmez ve Akpolat, 2014:4).

Romer teknolojinin iki ayrı yönünü de ortaya koyarak modeli daha gerçekçi bir model oluşturmaya çalışmıştır. Bu yönüyle ilk olarak, teknolojinin ekonomik yönünü ortaya koyarak büyüme destekleyici bir unsur olarak ele almakta, ikinci olarak kaynak yönü ile teknolojiye firmaların ve devletin önemli kaynaklar ayırarak teknolojinin ilerlemesidir. Ayrıca Romer argentin sürdürülebilmesi için de beşerî sermayenin önemini değinerek sürdürülebilir büyümenin gerçekleşeceğini vurgulamaktadır (Erdoğan ve Canbay, 2016: 38).

Romer'in oluşturduğu Ar-Ge modelinin sonucu ise, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği hakkında yol gösterici olmaktadır. Romer bu modelinde, bilgi ve ar-ge faktörleri ile büyüme ilişkisini ele almasına rağmen modelinde beşerî sermayenin de önemini vurgulayarak beşerî sermayeyi bilgi ile bütünleştirerek sürdürülebilir ekonomik büyüme açıklamaktadır. Bunun yanında Romer'in bu modeli, az gelişmiş ülkelerin niçin beşerî sermayelerinin düşük oranda oldukları hakkında sonuçları da analiz etmektedir (Romer, 1990: 99).

1.3.4.4. Kamu politikası modeli

Kamu Modeli, birçok iktisatçı tarafından ele alınarak incelenmiştir. Bu iktisatçılar, Barro, King ve Rebelo, Frankel ve Trauth'dur. Bu çalışmalarda Barro kamu harcamalarının etkisini ele almış, King ve Rebelo vergilerin etkisini incelemiş, Frankel ve Trauth arge sektöründe sübvansiyonun etkisini inceleyerek modelleri oluşturduğu görülmektedir (Atamtürk, 2007: 94-96).

Yapılan bu çalışmalar öncülüğünde, King ve Rebelo vergi politikalarını ele alarak İktisadi büyüme üzerindeki etkisini analiz ederek vergi oranlarının artışı sonucunda iktisadi büyüme üzerinde azaltıcı etkisine ulaşır. Frankel ve Trauth ise devletin argeye sübvansiyon sağlaması sonucunda arge sektöründe faaliyet gösteren üretim birimlerinin gelişmesiyle diğer sektörlerde olumlu etkilenerek iktisadi büyümenin artacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

Barro ise "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri" adlı çalışmasında iktisadi büyümenin temel etkenlerini ele alarak modeli analiz etmektedir. Bu temel etkenler; beşerî sermaye, milli hasıla düzeyi, verimlilik, kamu giderleri, hukuksal alt yapı, dış ticaret oranları, yatırım düzeyi ve ülkesel değişikliklerdir. Bu modelde Barro, diğer içsel büyüme modellerinden farklı olarak hukuk düzenine değinerek, hukuk düzenin sağlanması akabinde daha az yolsuzluklar, düşük

enflasyon, insan ömrünün uzaması, doğurganlık oranları, dış ticaretin iyileşmesi ve milli hasılda artışın öncüsü olabileceğini de vurgulamaktadır (Aksu, 2014a: 381).

Görüldüğü üzere Barro, 1996 yılında oluşturduğu modelle hukuksal düzenin sağlanması sonucunda ülke ekonomisinin ve toplumsal düzenin ulaşıldığı görülmektedir.

Barro, kamu harcamalarının iktisadi büyümeyi arttıran bir etken olduğunu savunmakta ancak, bu harcamanın devlet tarafından arge faaliyetlerine ve eğitim, sağlık, alt yapı gibi insan sermayesini arttıran faaliyetlere yönlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Arslan, 2017: 529). Görüldüğü üzere Kamu Politikası Modeli, kamu giderlerini iki yönüyle ele alarak iktisadi büyümeyi analiz ettiği gözlenmiştir. Bu açıdan kamu harcamaları devletin planlı politikaları ile verimli alanlara yönlendirilmeli aksi takdirde geleneksel harcama şeklinde yapıldığı takdirde iktisadi büyümede beklenen sonuç gerçekleşmeyecektir.

Kamu Politikası Modeli ile iktisadi büyümeyi negatif ve pozitif etkileyen durumları göz önüne alındığında şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İktisadi büyümeyi negatif etkileyen faktörler, karşılıksız sosyal yardımlar, devletin piyasadan borçlanması sonucu gerçekleştirilen kamu giderleri, gelişen teknolojinin kamu tarafından benimsenmesinin zaman alması, iktisat politikalarının siyasi süreçte alınması sonucunda gerçek sonuçlara ulaşamamasıdır. İktisadi büyümeyi pozitif etkileyen faktörler ise, kamunun alt yapı ve beşerî sermaye için kaynak oluşturması, üretimde oluşan yeni bilgileri sektörlere yayılmasında öncü olması, özel ve sosyal faydayı sağlamada öncü olmasıdır. Devlet bu gibi akılcı politikalara yön vererek iktisadi büyümeyi istenilen düzeye çıkarabilmektedir. Dolayısıyla devlet bu akılcı politikalar ile ekonomiyi büyütürken, ekonomide devletin rolü de büyür ve gelişmiş ülkelerde kamu kesimi etkin roller üstlenmektedir.

1.4. Türkiye ve Dünya Ülkeleri Literatür Özeti

Bu başlık altında yaptığımız çalışmayla ilgili Türkiye ve Dünya ülkelerinde yapılan benzer çalışmalar özetlenerek incelenmiştir. Seçilen faktörler bağlamında faktörlerin teorik etkileri ile ortaya çıkan sonuçlar her daim birbiriyle uygun veya uygun olmayan sonuçlarda olabilmektedir. Dolayısıyla tablo 1.1 Dünya ülkelerine ait literatür incelemesini ifade ederken, tablo 1.2 Türkiye'ye ait literatür incelemesini ifade etmektedir. Her iki tabloda da görüldüğü üzere literatür incelemeleri, çalışma sahibi, analiz dönemi ve değişkenler, yöntem ve son olarak sonuç kısımları şeklinde gerçekleştirilerek incelenmesi sağlanmıştır. Ele alınan faktörler neticesinde, teorik olarak enflasyon ve ithalat iktisadi büyümeyi negatif etkilerken

ihracat ve döviz kuru iktisadi büyümeyi pozitif etkilemektedir. Çünkü enflasyon neticesinde maliyetlerin yükselmesi, sermayenin getirisinin azalması, verimlilik düşüşleri gibi nedenlerle iktisadi büyümeyi negatif etkilemektedir. Ancak uygulanan politikalar sonucunda enflasyonun tek haneli seviyelerde gerçekleşmesi sonucunda iktisadi büyüme pozitif etkilenmektedir. Bu açıdan tablo 1.2’de görüldüğü üzere Akgül ve Özdemir(2011), 2003-2009 Dönemini Tar Testiyle analiz etmesi sonucunda pozitif ilişki bulmuştur. Aynı şekilde ithalat neticesinde, değer çıkışı yaşandığı için hâsıla seviyesinde azalış yaşanmakta ve iktisadi büyüme negatif etkilenmektedir. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ithalat ile büyüme sağlayabilmektedirler. Bu açıdan tablo 1.2’de görüldüğü üzere Berber ve B. Yıldız(2011), 1989-2007 dönemini eş-bütünleşme yöntemiyle analiz etmesi sonucunda pozitif ilişki bulmuştur. Ayrıca tablo 1.1’de görüldüğü üzere enflasyon açısından Mallik ve Chowdhury(2001), 1957-1997 dönemini Johansen Eş-bütünleşme yöntemiyle test etmesi sonucunda uzun dönemde pozitif ilişki bulmuştur. İthalat açısından ise Lee(1995), 1960-1985 dönemini Panel veri yöntemiyle test etmesi sonucunda pozitif ilişki bulmuştur.

İhracat ve döviz kuru değişkeni açısından ele alındığında, ihracat teorik olarak hâsıla seviyesini arttırdığı için iktisadi büyümeyi pozitif etkilemektedir. Ancak, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler temelinde yapılan ihracatın ithalata bağımlı olması nedeniyle ihracat iktisadi büyümeyi negatif etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, tablo 1.2’de görüldüğü üzere Yıldırım(2015), 1997-2013 dönemini simetrik ve asimetrik nedensellik yöntemiyle analiz etmesi sonucunda negatif ilişki bulmuştur. Aynı şekilde döviz kuru değişkeni de ithalat ve ihracat faktörleri ile birlikte iktisadi büyümeyi etkilemektedir. Bu sebeptendir ki, döviz kuru arttığında Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ithalata bağımlılık olduğu için döviz kurunun artması neticesinde iktisadi büyüme negatif etkilenmektedir. Dolayısıyla Ünlü(2016), 1998Q1-2014Q3 dönemini ARDL sınır testi yaklaşımı ile test etmesi sonucunda negatif ilişki bulmuştur. Ayrıca tablo 1.1’de görüldüğü üzere ihracat açısından Afxentiou ve Serleties(2000), 1970-1993 dönemini Johansen Eş-bütünleşme ve Nedensellik yöntemleriyle analiz etmesi sonucunda negatif ilişki bulmuştur. Döviz kuru açısından ise Aguirre ve Calderon(2005), 1965-2003 dönemini Panel veri ve Eş-bütünleşme yöntemleriyle analiz etmesi sonucunda negatif ilişki bulmuştur.

Tablo: 1.1. Dünya Ülkeleri Üzerine Yapılan Literatür Özeti

Çalışma Sahibi	Analiz Dönemi, Değişkenler	Ülke	Yöntem	Sonuç
Mallik,Chowdhury, 2001	1957-1997,Enflasyon, Büyüme	Güney Asya	Johansen Eşbütünleşme	Pozitif, Uzun Dönemde
Barro,1995	1960-1990,Enflasyon, Büyüme	100Ülke	Panel Veri	Negatif
Kormendi,Meguire,1985	1950-1977,Enflasyon, Büyüme	47Ülke	Yatay-kesit	Negatif
Wilson,2006	1957-2002,Enflasyon, Büyüme	Japonya	Egarch-m Analizi	Negatif
Ağayev,2011	1994-2008,İhracat, Büyüme	SovyetlerBirliği	Panel Veri	Pozitif
Ram,1987	1960-1982,İhracat, Büyüme	73Az gelişmiş ülke	KEKKYöntemi	Pozitif
Afxentiou,Serletis, 2000	1970-1993,İhracat, Büyüme	50Gelişmiş ülke	Johansen Eşbütünleşme, Nedensellik	Negatif
Serletis,1992	1870-1985,İhracat, Büyüme	Kanada	Nedensellik	KD:pozitif, UD:negatif
Lee,1995	1960-1985,İthalat, Büyüme	89 GOÜ	Panel Veri	Pozitif
Esfahani,1991	1960-1983,İthalat, Büyüme	31GOÜ	Panel Veri	Pozitif
Jin, 2003	1953-1999,İthalat, Büyüme	KuzeyKore	Granger Nedensellik	Pozitif
Zhang ve Zou,1995	1965-1988,İthalat, Büyüme	53GOÜ	Panel Veri	Pozitif
Dollar,1992	1976-1985,DK, Büyüme	95GOÜ	EKK	Negatif
Aguirre ve Calderon,2005	1965-2003,DK, Büyüme	60Ülke	Panel Veri, Eşbütünleşme	Negatif
Mills ve Pentecost,2001	1992-1998,DK, Büyüme	Polonya	Monte Carlo Simülasyon	Pozitif
Bailliu vd, 2002	1973-1991,DK, Büyüme	60 Ülke	GMM Yöntemi	Negatif

Not: KD, Kısa Dönem; UD, Uzun Dönem; EKK, En Küçük Kareler Yöntemi; DK, Döviz Kuru; GOÜ, Gelişmekte Olan Ülkeyi ifade etmektedir.

Tablo: 1.2. Türkiye Üzerine Yapılan Literatür Özeti

Çalışma Sahibi	Analiz Dönemi, Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Akgül ve Özdemir, 2011	2003-2009, Enflasyon, Büyüme	Tar Testi	T H S' de Pozitif.
Taban, 2008	1970-2006, Enflasyon, Büyüme	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Negatif
Güven ve Ayvaz, 2018	1990-2017, Enflasyon, Büyüme	Granger Nedensellik	Negatif
Kibritçioğlu ve Diboğlu, 2003	1980-2002, Enflasyon, Büyüme	Var	Sınırlı Etkiler
Artan, 2006	1987-2003, Enflasyon, Büyüme	Johansen Eşbütünlük	Negatif
Hüseyini ve Çakmak, 2016	1980-2010, İhracat, Büyüme	Johansen Eşbütünlük	Pozitif
Yapraklı, 2007	1970-2005, İhracat, Büyüme	Granger Nedensellik	Pozitif
Yıldırım, 2015	1997-2013, İhracat, Büyüme	Simetrik ve Asimetrik Nedensellik	Negatif
Özcan ve Özçelebi, 2013	2005-2011 (aylık), İhracat, Büyüme	Johansen Eşbütünlük	Pozitif
Erdoğan, 2006	1923-2004, İhracat, Büyüme	Johansen Eşbütünlük	Negatif
B.Yıldız ve Berber, 2011	1989-2007, İthalat, Büyüme	Johansen Eşbütünlük	Pozitif
E.Duran, 2016	1998:1-2012:4, İthalat, Büyüme	Var, Granger Nedensellik	Pozitif
İspir vd, 2009	1989-2007, İthalat, İhracat, Büyüme	Markov Testi	İthalat, Pozitif etkili
Yardımcı ve Uysal, 2007	1968-2002, İthalat, Büyüme	Johansen Eşbütünlük ve Pesaran Testi	Pozitif
Özer ve Erdoğan, 2006	1987-2006, İthalat, İhracat, Büyüme	Granger Nedensellik ve Var	Pozitif
Bilgili, 2000	1970-1998, DK, Büyüme	Johansen Eşbütünlük	Negatif
Ünlü, 2016	1998:1-2014:3, DK, Büyüme	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Negatif
Ay vd, 2008	1990:1-2006:3, DK, Büyüme	Var, Granger Nedensellik, Eşbütünlük	Pozitif
Terzi vd, 2014	1998:1-2011:3, KVVYSH, DK, Büyüme	Granger Nedensellik	Pozitif

Not: KVVYSH, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Hareketi; DK, Döviz Kuru; THS, Tek Haneli Seviyeyi ifade etmektedir.

2. BÖLÜM

2. SEÇİLMİŞ MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE TEORİK ETKİLERİ

2.1. Türkiye’de Ekonomik Büyüme

Türkiye’de büyüme sürecine değinmeden önce dünya ekonomisi temelinde büyümenin tarihi seyri ele alındığında, 1914-1950 yılları, dünya ekonomileri açısından güçlüklerin olduğu dönem olmuştur. Çünkü 19.yy boyunca devam eden liberal anlayış 1930 Burhan’ına dayanamayarak ekonomik sistemin çöküşünü beraberinde getirmiştir. Bu yaşanan olaylar neticesinde liberal anlayış, yerini müdahaleci anlayışa bıraktı. Ancak 1930 Buhara’nın yanı sıra, II. Dünya Savaşı’nın da etkisiyle, dünya ekonomilerinde büyümenin yavaşlamasına neden olmuştur. Diğer yandan 1914-1950 döneminde ulusal ekonomi ele alındığında, 19.yy. boyunca Osmanlı Ekonomisi, tümüyle kendi tercihiyle olmasa da dışa açık liberal ekonomi politikaları izledi ve tarımın, dış ticaretin ekonomik yapı içindeki payı arttı. Ancak bu durumun Osmanlı ekonomisi açısından sürdürülebilirliği olmadığı için 1914 sonrasında, ekonomik yapı kendi özüne dönerek kapalı durumu tercih etmiştir. Bu oluşan sert dönüşün en önemli nedeni, Birinci Dünya Savaşı ve Dünya Bunalımıyla ortaya çıkan yenedünya şartlarıydı. Bu yeni şartlar neticesinde Osmanlı Devleti, dünya sahnesinde daha fazla varlık gösteremeyerek Türkiye’de yeni görüşlerin önderliğinde, milli bir devlet kurulması ve yeni bir iktisadi modelin benimsenmesini gerektirmektedir (Pamuk, 2018: 209-212).

1923 yılında Türkiye Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte, ulusal ekonomi 1960’lı yıllara kadar sanayileşme politikasını oluşturmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 1930’larda özel sektörün, yeterli sermaye birikimine ulaşamamış olması nedeniyle devlet üretici rolü üstlenmiş ve ekonomi içinde kendine düşen görevi üstelenmiştir. Dolayısıyla devlet, hem tüketim mallarında hem özel sektörün sermayesinin yetmediği büyük ölçekli alanlarda yer alarak, piyasa da kaynak yönetici politikalara müdahale etmektedir. Bu durum, cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte ekonomide karma sistemin de oluştuğunu göstermektedir.

1960’lı yıllardan itibaren, planlı ekonomi modeline geçilmiş ve bu planların en önemli araçları ise kalkınma planlarıdır. Bu kalkınma planlarının temel amacı, sermaye birikimi ve sanayileşme ile üretimin artırılarak ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Bu Büyüme stratejisine de ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisi denilmektedir (Ay ve Karaçor, 2006:

69).

İthal ikamesine dayalı büyüme stratejisi kapsamında yürütülen, korumacı ve popülist politikalar üreticileri, fertleri ve toplumu üretmeden tüketir hale getirmektedir. Ancak buna rağmen Türkiye bu stratejiyi olumsuzluklara rağmen sürdürmede ısrarcı oldu ve bu strateji neticesinde, özel sektör karlı bulunduğu iç tüketime yönelmiş ithalata bağımlılık azalması gerekirken, tersine daha da artarak dışarıyla rekabet edebilecek sanayi sektörü kurulamamıştır (Dikkaya vd., 2013: 166).

İthal ikamesine dayalı büyüme stratejisiyle birlikte 1970'li yıllara gelindiğinde, artan petrol fiyatlarının etkisiyle, Türkiye Ekonomisi ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların en başında, ödemeler dengesi gelmekle birlikte, bu sorunun etkisi ile de üretim için gerekli aramalı ve yatırım ithalatı gerçekleşmedi ve bu soruna siyasal istikrarsızlıkta eklenince 1970'li yılların sonunda, Türkiye ekonomik kriz yaşadı ve bu kriz sonucu 24 Ocak 1980 kararları yürürlüğe alındı.

24 Ocak 1980 istikrar kararlarıyla birlikte, Türkiye benimsemiş olduğu ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisinden, vazgeçme yoluna giderek bu istikrar kararlarıyla ekonomide serbest piyasa ekonomisine geçmeyi amaçlamaktadır. 24 Ocak 1980 istikrar kararları, kısa vadeli hedefler içerse de öz olarak uzun vadeli politikalar belirleyerek ekonomide çözüm üretmeyi hedeflemektedir. Bu uzun vadeli hedefler fiyat istikrarını sağlamak, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak, kaynak dağılımında etkinliği sağlamak gibi başlıca hedeflerdir (Ay, 2000: 15-16).

1980'lerin sonlarından itibaren ise maliyet düşüklüğü sebebiyle, ücretler artmaya ve Türk lirası değer kazanmaya başlamakla birlikte, artan bütçe açıkları dış borç ile finanse edilerek, iktisadi büyümede yavaşlama gözlemlendi (Taymaz ve Suiçmez, 2005: 7). İktisadi büyümede, yaşanan bu düşüşü etkileyen diğer ekonomik faktörler ise sermaye azalması, fiyat istikrarsızlığı, mali disiplinsizlik ve en önemlisi ar-ge ve teknolojiye yapılan yetersiz yatırımlar gösterilmektedir (Şiriner ve Doğru, 2005: 181).

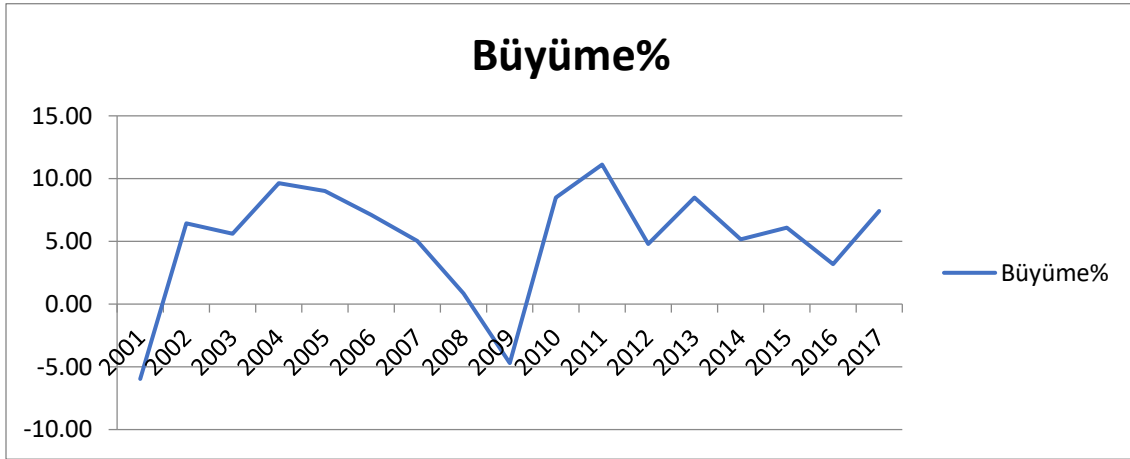
1989 yılına gelindiğinde ise, 32 sayılı kararname ile Türkiye'de sermayenin serbest hareketinin sağlanması ve 1990 yılından itibaren sıcak paranın etkisine çok daha açık hale gelmesine neden oldu. Yani tüm kesimler, sıcak paranın etkisi altına girdi ve 1990 yılında sermaye, yurt dışından sağlanarak ülkenin yaşadığı sorunlara çözüm üretmesi bu dönemin ekonomi düşüncesini oluşturdu (Özdurak, 2013: 153-154).

Bu ana düşünce sonrası serbestleşen sermaye akımları, döviz kuru ve enflasyonu kontrol altına almayı imkân vermedi. Bu neticeler sonrasında artan borçlar ve cari açık, Türkiye ekonomisini kriz sürecine sürükledi. Bu krizlerden en önemlisi 1994 yılında yaşanan kriz oldu. Bu krizin etkisiyle Türkiye ekonomisi %6,1 küçüldü ve bu kötü gidişata TL'nin devalüasyonu ve 5 Nisan kararlarıyla istikrar odaklı yeni düzenlemeler hayata geçirildi (Kepenek, 2014:213-215).

Bu istikrar kararları ve öneme rağmen, Türkiye ekonomisinin iktisadi büyümesinin istenilen seviyeye ulaşamamasının en önemli nedeni, mali disiplinden uzak, tercih edilen büyüme ve gelişme modelinin, yapısal dönüşümünü gerçekleştirememesi olmuştur.

Bu sorunlara ilave olarak, 1999 yılı ve sonrasında yaşanan ağır bunalımlar nedeniyle Türkiye ekonomisi, 2001 yılında tekrar bir kriz dönemine girdi. Bu krizin oluşması ise iki ana nedene dayanmakta bunlarda ilki, sürdürülemez iç borç dinamiği iken ikincisi ise banka sisteminin sağlıklı yapıda olmasıdır.

İki ana nedene ilave olarak yapısal reformların tamamlanamaması, yüksek tüketim eğiliminin dikkate alınmaması, sermaye girişlerinin dikkate alınmaması, kur ve faiz riski, yüksek enflasyon nedeniyle Türkiye, cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizini yaşadığı görülmüştür.

Grafik 2.1. Türkiye’de Büyüme Oranı

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Grafik 1.1.’de görüldüğü gibi Türkiye ekonomisi, 2001 Krizi’nin ardından %6 gibi önemli bir oranda daraldıktan sonra 2009 yılı hariç, 2002 ve 2015 yılına kadar sürekli büyüme gösterdi. 2009 yılına gelindiğinde ise 2008 de başlayan ABD kaynaklı mortgage krizinin etkisiyle, Türkiye Ekonomisi %4 civarında küçüldü. 2010’dan 2017 yılına gelindiğinde ise

2002 yılından bu yana sürdürülen reformlar ve finans politikalarıyla ekonomi ortalama %4'lük büyüme oranına sahip olduğu gözlenmiştir (Akın,2016:2-6).

Ayrıca, Türkiye'de büyüme oranlarını katkı yapan temel sektörler bağlamında ele alındığında bu sektörlerin başında tarım, sanayi ve hizmetler sektörü gelmektedir.

Tablo 2.1. 200-2017 Yılları Arası İktisadi Büyümeye Katkı Yapan Faaliyet Kolları(%)

Yıllar	Büyüme	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2001	-5,96	9,9	23,5	61,4
2002	6,43	11,6	22,7	60,5
2003	5,61	11,3	23,1	60,4
2004	9,64	10,8	22,6	60,5
2005	9,01	10,6	22,6	60,4
2006	7,11	9,3	22,6	60,8
2007	5,03	8,5	22,2	61,7
2008	0,85	8,4	21,8	62,1
2009	-4,70	9,1	20,7	63,9
2010	8,49	10,3	21,0	61,8
2011	11,11	9,4	22,5	60,0
2012	4,79	8,8	21,9	60,9
2013	8,49	7,7	22,4	60,7
2014	5,17	7,5	22,7	60,7
2015	6,09	7,8	22,4	60,5
2016	3,18	7,0	22,3	61,0
2017	7,42	7,1	23,2	60,2

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo 2.1 ele alındığında, iktisadi büyümenin iktisadi faaliyet kolları açısından katkısı incelendiğinde hasılaya en temel katkı hizmetler sektöründen gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi gelişmiş ekonomiler gibi hizmetler sektörü, sanayi sektörü ve tarım sektörü ile hasılaya katkı sağladığı görülmektedir. Ayrıca bu durum Türkiye ekonomisinde hizmetler sektörünün payının göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir.

2.2. Enflasyon

Enflasyonun temel literatür tanımını ele almadan önce, Monetarist ve Keynesyen okullar açısından ele alındığında; Monetaristlere göre enflasyon paranın miktarsal olarak artışı şeklinde ifade edilmektedir. Keynesyenler ise enflasyonu ekonominin tam istihdamda iken toplam talebin toplam arzdan fazla olması neticesinde meydana gelen fazlalık şeklinde ifade etmektedir. Görüldüğü üzere, Monetaristler enflasyonu parasal açıdan ifade etmekte iken;

Keynesyenler talep açısından ifade etmektedir (Parasız, 1985: 312).

2.2.1. Enflasyon Tanımı

Geçmiş çok derin olmakla birlikte, enflasyonun önemi ve iktisat literatürüne alınması I. Dünya Savaşı dönemine rastlar. Latince “şişme” yani kabarmış anlamına gelen enflasyon sözcüğünün, ilk defa ABD savaşı zamanında kullanıldığı tahmin edilmektedir (Paya, 2013: 438).

Bu açıdan bakıldığında, enflasyonun iktisadi tanımı; fiyatlar genel seviyesinde oransal göreceli artıştır. Bu artış bir seferlik bir atış olmayıp, sürekli ve geçmiş yıla göre daha fazla artış anlamında kullanılmaktadır (Özyurt, 2010: 446).

Enflasyonla mücadelede temel aktör olan, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’na göre; enflasyon fiyatlar genel seviyesindeki artıştır. Fiyatlar genel seviyesindeki artış bir kerelik artış olmadığını vurgulayan TCMB, fiyatlar genel düzeyini belli bir sepetle belirlemektedir. Bu açılardan enflasyon incelendiğinde, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli ve birikimli artış olarak tanımlanmaktadır (Ünsal, 2011: 20).

Enflasyon, bu tanımlama sürecine ve temel iktisadi ekoller açısından inceleme konusu yapılarak; iktisat literatürün de geniş yer kapsamaktadır. İlk olarak klasik iktisatçılar, devletin ekonomiye müdahalesi olmaksızın görünmez elin yani fiyat mekanizmasının fiyatlar genel düzeyini düzeltileceğini savunmaktadır. 1929 krizinin etkisiyle ortaya çıkan keynesyen iktisatçılar ise bu fiyat mekanizmasına karşı çıkararak; devletin ekonomiye müdahale etmesiyle fiyatlar genel düzeyinin düzeltileceğini savunmaktadır. Çünkü, Keynes’e göre ekonomi eksik istihdamda olduğundan ekonomide durgunluk hakimdir. Burada devlet, ekonomiye kamu harcamalarıyla müdahale edip eksik istihdamı ortadan kaldırarak; ekonomi tam istihdam düzeyine gelmektedir. Keynes, tam istihdam düzeyinden sonra yapılan bu harcamaları enflasyon olarak nitelendirmektedir. Monetarist iktisatçılar ise Keynes’in kamu harcamaları yani devletin, maliye politikası uygulamasına karşı çıkararak, para politikasını güçlü bir şekilde uygulaması neticesinde, enflasyonun istenilen seviyelerde tutulacağını savunmaktadır. Bunun için, para arzının iktisadi büyüme oranında artırılması yönünde uygulanması gerektiğini söylemektedirler.

2.2.2. Enflasyonun Ölçülmesi

Enflasyon, fiyat endeksi yardımı ile ölçülür. Fiyat endeksi, belirli bir mal sepetinin

cari yıl fiyatını, aynı mal sepetinin temel yıl fiyatına oranlayıp 100 ile çarpımından elde edilir. Bu fiyat endeksleri üç başlık altında toplanır. Bu endeksler, gayrisafi yurtiçi hasıla deflatörü, tüketici fiyat endeksi, üretici fiyat endeksidir (Aslan, 2015: 38).

Bu fiyat endeksleri şu şekilde hesaplanır,

$$\text{GSYİH deflatörü} = \text{Nominal GSYİH} / \text{Reel GSYİH} * 100$$

Tüfe fiyat endeksi laspeyres fiyat endeksi örneğidir. Bu açıdan tüfe temel yıldaki mal sepetinin cari yıldaki değerini, temel yıldaki mal sepetinin temel yıldaki değerini oranlanması ile bulunur. $Tüfe = P^{cari} \cdot Q^{temel} / P^{temel} \cdot Q^{temel}$ şeklinde formüle edilmektedir.

Üfe fiyat endekside, laypeyres fiyat endeksini kullanır. Bu açıdan üfe ilk ticari işlem sırasındaki fiyatları esas alır. Aynı şekilde tüfe gibi temel yıldaki mal sepetinin cari yıldaki değerini, temel yıldaki mal sepetinin temel yıldaki değerini oranlanması ile bulunur. $Üfe = P^{cari} \cdot Q^{temel} / P^{temel} \cdot Q^{temel}$ şeklinde formüle edilmektedir.

Tüfe en temel enflasyon göstergesidir. Çünkü tüketicilerin en sık kullandığı mal sepetini dikkate almakla birlikte mal sepetinin cari yılda kaçta alınabileceğini gösterir. Deflatör ise doğrudan bir fiyat oluşturma amacı olmasa da milli geliri reel olarak ölçtüğü için fiyat artışları için bir gösterge elde edilir. Üreticinin fiyat artışlarını gösteren üfe üretim mallarından oluşarak ilk ticari işlem sırasındaki fiyatları esas alır ve fabrika çıkış fiyatlarını göz önünde tutulmaktadır.

Bu fiyat endeksleri yardımıyla ortaya çıkan enflasyon oransal değişimleri ise şu şekilde formüle edilerek hesaplanmaktadır.

$\Delta P = P_t - P_{t-1} / P_{t-1}$ burada P_t cari yıl fiyatları, P_{t-1} ise bir önceki yıl fiyatlarını temsil etmektedir.

2.2.3. Enflasyon ve Türleri

Enflasyon ve türleri, ana hatları ile nedenlerine ve şiddetlerine göre ayrılmakta olup, bu ayrımlar alt başlıklar altında incelenmiştir.

2.2.3.1 Nedenlerine göre enflasyon türleri

İktisatçılar, enflasyonun nedenlerini arz ve talep faktörlerine bağlayarak ortaya

koymaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar altında enflasyonun nedenlerini arz şokları, talep şokları, arz ve talep sonucu oluşan fiyatlar ve en önemlisi de ülkelerde yaşanan politik süreç enflasyonu meydana getiren nedenlerden sayılmaktadır (Kibritçioğlu vd., 2001: 9).

Talep enflasyonu

Talep enflasyonu, veri fiyatlarda planlanan talebin üretim sonucunda karşılanamayarak mal açığının bulunması ve veri fiyatlarda faktör talebinin faktör arzını aşarak faktör açığının ortaya çıkmasıdır (Paya, 2013: 440).

Bu tanımdan yola çıkılarak talep enflasyonu toplam talebin (AD) nin toplam arzdan (AS) den fazla olması durumudur. Keynesyen görüşe göre ülkelerin ekonomisi eksik istihdam da iken AD'de meydana gelen artış, ekonomi tam istihdama ulaşana kadar üretim artışı ile karşılanabilirken tam istihdama ulaştıktan sonra ise AD'yi karşılamak imkânı olmadığı için enflasyon meydana gelir. Dolayısıyla Keynesyen görüşe göre enflasyon tam istihdamdan sonra ortaya çıkarak talep enflasyonu yaşanmaktadır (Bilgili, 2016:102).

Maliyet enflasyonu

Maliyet enflasyonu, üretimde kullanılan girdilerin fiyatlarının artması sonucu nihai mallarda oluşan fiyat artışlarının bir yansımasıdır. Bu kullanılan girdiler ithal hammadde, işçi ücret artışları gibi faktörlerdir.

Maliyet enflasyonu, belli sebeplerle ortaya çıkarak ekonominin yapısını arz cephesinden etkilemektedir. Bu sebepler gümrük vergileri, firmaların monopol gücü elde etmesi, politik uygulamalar sonucu dış ticaret yansıması ve sendikaların gücüdür.

Maliyet enflasyonun, piyasaya kısmını ele alarak açıklamak biraz eksik kalmaktadır. Çünkü maliyet enflasyonu devlet eliyle de yaratılabilir ve seçim ekonomisi olarak da ele alınır. Hükümetler, seçim öncesi işçi ve memura maaş zammı vererek, seçim sonrası ise kit ürünlerine zam yaparak maliyetlerde artışa yol açar. Bu fiyat artışları, özel sektöre de yansiyarak bir sarmal içinde maliyet enflasyonu ortaya çıkar. Dolayısıyla hükümetler, seçim uğruna piyasanın fiyat istikrarını bozucu etkiye neden olmaktadır.

Fiyat enflasyonu

Fiyat artışlarına bağlı olarak, gelir düzeylerinde azalma gerçekleşen sabit gelirlilerin

maaşlarına daha çok pay istemeleri, üreticilerin ise mal ve hizmet fiyatlarında indirime gitmemeleri durumunda zamanla fiyatlarda birikimli artış yaşanır. Bu süreç içinde bir yanda sabit gelirlerin daha çok pay istemeleri diğer yandan da üreticilerin fiyatlar konusunda fedakârlık yapmamaları, enflasyon sarmalına girilmesine neden olur. Dolayısıyla bu açıklamalar ışığında fiyat enflasyonu ister sabit gelirli olsun ister üretici kesim olsun yani ekonomideki tüm aktörlerin, ortaya çıkarmış olduğu enflasyondur.

Bir diğer yönüyle de fiyat enflasyonu, serbest piyasa sisteminde rekabetin olmaması sonucunda firmalar aralarında anlaşarak, rekabeti ortadan kaldıran anlaşmalar yapması sonucu fiyatların suni bir şekilde artmasıdır. Bu fiyat artışları sonucunda, firmalar karlarını maximum düzeye çıkarmayı başarabilirler ancak ortaya fiyat istikrarını bozucu fiyat enflasyonu çıkar (Dinler, 2009:461)

2.2.3.2. Şiddetlerine göre enflasyon

Şiddetlerine göre enflasyon, fiyat endeksleri yardımıyla hesaplanan enflasyonun zaman içinde göstermiş olduğu değişimler neticesinde ortaya çıkan tanımlamalardır. Yani enflasyonun zaman içinde yüzde kaç değişim gösterdiğinin tanımlanmasıdır. Bu açıdan enflasyon ılımlı, yüksek ve hiper enflasyon şeklinde ayrılır.

İlımlı enflasyon

İlımlı enflasyon sürünen, rahvan, sinsi enflasyon olarak da nitelendirilir. Fiyat artışlarının istenilen düzeyde olduğu ve tek haneli olarak gerçekleşen fiyat artışlarına ılımlı enflasyon denir. İlımlı enflasyonu %0 gibi düşünmemek gerekir, çünkü enflasyon üreticiler için bir üretim yapma güdüsü oluşturur ve bu sayede ekonomide canlılık hâkim olur. İlımlı enflasyon yaşanan ülkelerde para ikamesi yaşanmaz, milli paraya güven tamdır, akitler döviz üzerinden yapılmaz, tasarruflar milli para cinsinden tutulur ve reel gelirin aşınacağı endişesi oluşmaz (Bilgili, 2016: 99).

Yüksek enflasyon

Yüksek enflasyon, aşırı enflasyon olarak da nitelendirilir. Bu enflasyon türünde fiyat artışlarının sürekli olarak çift hanelidir. Yani aylık fiyat artışlarının %10, %20 lere ulaştığı bu enflasyon türünde, hane halkları ve firmalar paranın aşınmasına karşı önlem alırlar. Bu önlemler, para nakit olarak elde tutulmaz ya bankaya yatırılır ya da gayrimenkul gibi yatırımlara yönelmektedir. Bu tanımlamalardan hareketle ülkemizde 1970 li yıllardan 2003'lü

yıllara kadar, ayrıca Şu son dönemde yüksek enflasyon yaŐanmıŐtır. Bu yüksek enflasyona karşı önlem olarak milli paramızdan 1 Ocak 2005 tarihi ile altı sıfır atılarak yüksek enflasyon önlenmek için bir adım atıldığı gözlenmiştir (Dinler, 2009: 456-457).

Hiper enflasyon

Hiper enflasyon, genel olarak para stokunun kontrolsüz Şekilde arttırılmasıyla oluşur. Bu enflasyona aynı zamanda drtnala enflasyonda denir. Bu enflasyon diğer enflasyon türlerine göre genellikle ekonomi tarihinde savaş ve kriz süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu enflasyon türünde ulusal para değer saklama aracı iŐlevini kaybederek dolarizasyon yaşanır. AlıŐveriŐler takas yoluyla yapılırken, sözleŐmeler döviz üzerinden yapılır. Dolayısıyla hiper enflasyon od enli büyüktür ki ekonomiyi fiyat istikrarından uzaklaŐtırmaktadır (Yılmaz, 2016:9).

Literatür olarak ise hiper enflasyonun,  tür kaynağından bahsedilir. İlk kaynak yukarıdaki tanımda da belirtildiği üzere para stokundaki artışlardır. Bu durum hiper enflasyonun ana kaynağını oluŐurmaktadır. İkinci kaynak ise mali kesimin yüksek kamu açıklarıdır. Yani kamu kesimi çeşitli nedenlerle bte açıkları vererek hiper enflasyona neden olmasdır. nc kaynak ise dış Şoklar olarak ifade edileceği üzere savaş tazminatları ve devalüasyonlar sayılmaktadır (Esen, 1993: 20).

2.2.4. Türkiye’de Enflasyonun Gelişimi

Enflasyonun tarihine bakıldığında, paranın mübadele amacıyla kullanılmaya baŐlanmasına kadar dayandırılır. Bu açıdan Osmanlı Devleti’nde enflasyonla ilgili sorunlar yaşandığı gözlemlenir. Dolayısıyla 1476-1585 yılları arasında %1-2 olan enflasyon, 1585-1605 yılları arasında %9-10 olduğu belirtilmektedir.

Cumhuriyet yıllarına gelindiğinde ise 1923-1929 yılları arasında daraltıcı para politikası ile denk bte politikasının baŐarıyla yürütülmesi sonucunda önemli bir enflasyon sorunu yaŐanılmadı. 1929 yılı ile Atatürk’ün ölümü olan 1938 yılları arasında, tüm dünyada etkili olan dünya bunalımı krizi Türkiye’de de etkili oldu ve bu etki kendini fiyatların düşmesi Şeklinde göstererek enflasyonun tersi olan deflasyon durumu yaşandığı gözlenmiştir.

1940 ile 1943 yılları arasında ise Türkiye’de enflasyon oldukça yüksek seviyelere ulaŐtı. Bu yükseliŐin nedenleri olarak, İkinci Dünya Savaşı’nın etkisi ile savaş harcamalarının artması, dış ticaret rejimi, düşük vergi gelirlerinin etkisiyle bozulan iktisadi yapı gösterilir.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise Türkiye'de ekonomik yapı, planlı dönem şeklinde yürütülerek enflasyon düşük seyretti ve fiyat istikrarı korundu. Diğer yandan ise 1960'lı yıllar, ülke genelinde bireylerin tüketim alışkanlıklarının değiştiği, köyden kente göçün yaşandığı yıllar olarak nitelendirilmektedir (Erçel, 1978: 36).

1970'li yıllarda Türkiye, enflasyonun ağır etkisiyle karşılaştı. Bu dönemde yaşanan petrol krizinin etkisiyle de bozulan ekonomik yapı, eldeki döviz rezervlerini kullanıp ve kısa vadeli borçlanmaya giderek, yaşadığı enflasyon sorununu düzeltmeye çalıştı. Ayrıca bu dönemde, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı etkisiyle ödemler bilançosunda açıklar yaşanarak ülke ekonomisi, enflasyonist ortama açık hale gelmektedir (Aydoğan, 2004:93).

Bu yaşanan gelişmeler sonucunda ülke ekonomisinde, 24 Ocak 1980 kararlı uygulamaya konuldu ve fiyat istikrarı sağlanmaya çalışıldı. 1980 kararları ile ekonomide sanayileşme stratejisi gündeme gelerek, üretime dayalı bir çözüm geliştirildi. Ayrıca, kararların en önemli özelliği verimliliği artırarak ekonominin fiyat istikrarını sağlamaktı. Alınan bu önlem kararlarıyla birlikte, 1980'de enflasyon oranları üç haneli rakamlardan aylık olarak %3 seviyelerine düştüğü gözlenmiştir. Ancak bu iyi görünüm, ekonomiyi rehavete sürükleyerek alınan önemlerin sağlıklı uygulanamaması nedeniyle; ücret artışları, kamu harcama artışları, maliyet artışları ve kamu açıkları enflasyonu tekrar yükselttiği gözlenmiştir. Enflasyon, 1988'de %70 dolayında iken, 1989'da ise %60 dolayında gerçekleştiği görülmüştür. Bu oran, 1950'li yıllardan bu yana gerçekleşen en yüksek seviyedir. Ayrıca, bu dönemde büyüme oranının da istenilen seviyeye de ulaşamadığı gözlenmiştir.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, Körfez krizi ve erken seçim kararıyla fiyat istikrarı tekrar bozulma eğilimine girdi. Bu gelişmeler Merkez Bankası ile Hazine arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olarak, 1980'den beri uygulanan politikaların sonuçsuz kalmasına neden oldu. Bu uyumsuzluk sonucunda, bankacılık yapısı bozularak ülke ekonomisi 1994 krizi ile karşılaştı. 1994 krizi ile ülkede enflasyon, %106 seviyelerine yükselerek istikrar bozuldu. Bu olumsuzluklar neticesinde, hükümet önlem olması için 5 Nisan 1994 kararlarını aldı. Bu kararlarda istenilen başarı sağlanamadığından Dünya Bankası Türkiye'yi başarısız görmüştür (Karabıçak, 2000: 56-58).

1999 yılında ise ülkede yaşanan deprem ve yüksek kamu zararlarının etkisiyle, 9 Aralık 1999'da IMF ile Stand-by anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile 2000 yılına gelindiğinde ise 1 Ocak 2000'de yürürlüğe konulan enflasyonu düşürme programı ile

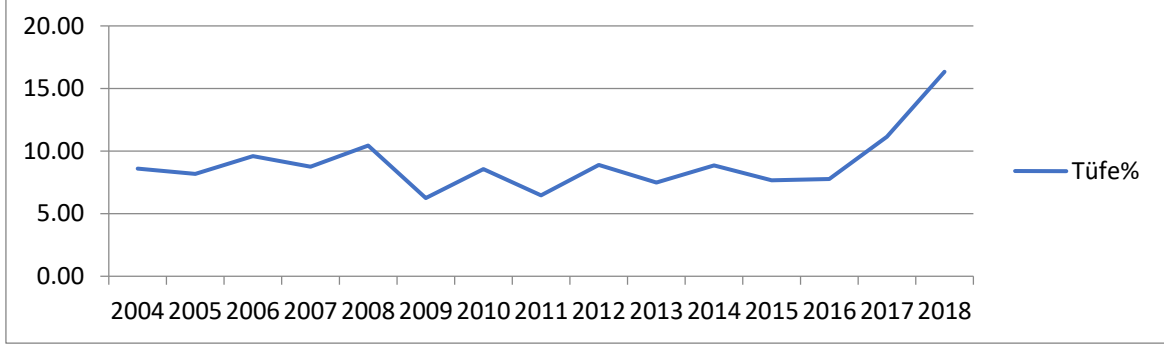
enflasyonun köklü bir şekilde istikrara kavuşturulması amaçlandı. Bu program doğrultusunda mali reformlara hız verilmesi, özelleştirme, gelirler politikasının oluşturulması, büyüme ortamının yaratılması ve enflasyonu düşürmeye yönelik kur ve faiz politikası şeklinde temellendirilerek, politika araçları geliştirildi. Bu yapılan çalışmalar sonucunda ise hedeflenen başarılar gerçekleşme de piyasa aktörleri açısından olumlu karşılanmaktadır.

Bu enflasyonu düşürme programı, kur ve faiz ekseninde temellendirilmesi 2000 krizinin yaşanmasına neden oldu. Çünkü bu politika sonucunda faizlerde gözle görülür şekilde düşüş yaşanması sonucunda tüketim arştı yaşandı. Bu artışa bankacılık sisteminde yaşanan zayıflıklarda eklenince, ülke likidi de krizine girdi. Bu krizden çıkış için, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” yürürlüğe alınarak krizden dolayı bozulan ekonomiye istikrara kavuşturulma hedeflendi. Bu programın temel hedeflerine bakıldığında, bankacılık sektörünün istikrara kavuşturulması, piyasadaki belirsizliğin azaltılması, faiz ve döviz kurlarında istikrar sağlanması, yapısal reformlar, borç yükünün azaltılması ve en önemlisi fiyat istikrarının sağlanarak sürdürülebilir büyümenin sağlanması olarak belirlenmektedir (Yükseler, 2004).

25 Nisan 2001 tarihinde de Merkez Bankası kanunu değiştirilerek ülke ekonomisinde istikrar hedeflendi ve bankanın temel amacı sayıldı. Diğer yandan banka bünyesinde bağımsız bir para politikası kurulu oluşturuldu. Bu kurulun temel olarak görevi, enflasyonu belli istikrar düzeyinde tutabilmek için hükümetle uyumlu çalışmak ve piyasa aktörlerine enflasyon konusunda belirlenen hedefleri duyurmaktır. Bu temel görevle birlikte, banka bünyesinde yapılan en önemli değişiklik, bankanın Hazineye ve kurumlara borç vermesinin önün kapanmasıdır. Borç verme değişikliği kanun düzenlemesiyle, enflasyonla mücadelede bankanın gücünün arttığı söylenebilmektedir (Ermişoğlu, 2011: 15).

Kanun değişikliğine ek olarak da Türkiye’de Merkez Bankası bünyesinde örtük enflasyon hedeflemesi benimsedi ve gerekli istikrar gerçekleştiğinde de açık enflasyon hedeflemesine geçileceği belirtildi. Bu hedeflemeler doğrultusunda 2002-2005 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi uygulanarak, 2006 yılı ile birlikte açık enflasyon hedeflemesine geçildiği gözlenmiştir (Ermişoğlu, 2013:32).

Grafik 2.2. Türkiye’de Enflasyon Oranı (Tüketici Fiyat Endeksi 2003=100)

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Grafik 2.1.’de görüldüğü gibi Türkiye ekonomisinde, 2001 krizi sonucu “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile enflasyon 2002 yıllarından itibaren tek haneli olarak gerçekleşti. 2009 yılında ise keskin düşüş göstermesi ise ABD merkezli yaşanan mortgage krizi ile birlikte ülkemizde yaşanan durgunluk gösterilebilir. 2009 yılı hariç tutulduğunda 2016’lı yıllara kadar enflasyon iktisadi istikrar açısından istenilen seviyelerde olduğu söylenebilir. 2017 ve 2018 yılı ele alındığında enflasyonun artış göstermesinin temel sebebi; ülke dışı kaynaklı döviz kuru yükselmeleri ve enerji fiyatlarındaki artışın üreticinin maliyetlerini arttırarak, tüketiciye bu maliyetleri yansıtmasıyla birlikte tüfe de gözle görülür artışın yaşanmasıdır. Ancak, bu artışın keskinliğini de kırmak için hükümet vergi ayarlamalarıyla enflasyon yükselişini durdurmaya çalışmaktadır (TCMB, 2019: 23).

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinde enflasyonun temel nedenlerini siyasi eğilimler, döviz kuru eğilimleri, faiz oranları, beklentiler şeklinde ifade edebiliriz.

2.2.5. Enflasyon ve Ekonomik Büyüme

Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi, II. Dünya savaşı sonrası döneme denk geldiği belirtilmektedir. Klasik iktisatçılar dünya ekonomisinde 1929 buhranı yaşanana kadar, kendilerine özgü ekonomi teorilerini ve kurallarını ekonomik sisteme benimsettiler. 1929 Buhranı’nı Klasikler, kendi kuralları ile çözüme kavuşturamadıkları için dünya ekonomisinde Keynesyen teori ve kuralları ortaya çıktı. Keynes, klasiklerin aksine kısa vadeyi vurgu yaparak devlet müdahaleciliğini kendi ekonomik teorilerine oturttu ve para politikasının etkisizliğini açıklamaya çalıştı. Bu para politikasına karşı ekonomide talebin yetersizliğine vurgulayarak, ekonomide genişlemeci maliye politikası uygulamasını önerdi. Bu geliştirdiği ekonomi kuralları ile 1929 Buhranını talep ve maliye politikası kurallarıyla

çözülebileceğini vurguladı. Keynesyen düşüncede görüşlerini II. Dünya Savaşı'na kadar sürdürerek, ekonomi dünyasında yerini bu döneme kadar korumuştur (Emsen vd., 2012: 25-26).

II. Dünya Savaşı sonrasında enflasyonun ekonomistlerin temel ilgi haline gelmesi Keynesyen düşünceyi tartışmalı hale getirdi. 1970'lerin sonunda yaşanan borç krizleri nedeniyle hem enflasyonun hem de iktisadi büyümenin olabileceği incelendi. Bu durum iktisatçıları, klasik iktisadi kurallara dönüşü yöneltmektedir.

Ekonomi tarihine bakıldığında ise enflasyon ve ekonomik büyümeyi hem pozitif ilişki içinde hem de negatif ilişki içinde olduğunu belirten çalışmalar bulunmaktadır. Öncelikle pozitif ilişki olduğunu vurgulayan Phillips eğrisi yaklaşımdır. Bu yaklaşım, enflasyon ve işsizlik arasında negatif ilişki olduğunu belirterek, enflasyon oranı yükseldikçe işsizliğin azalacağını ve bunun akabinde ekonomik büyümenin artacağını belirtmektedir. Bir diğer pozitif ilişkiyi savunan görüşe göre ise hükümetlerin merkez bankaları aracılığıyla enflasyon vergileri elde ederek, bu vergi gelirlerini verimli yatırımlarda kullanması sonucu büyümenin artacağını savunmaktadır. Ancak enflasyonun bu şekilde her daim büyümeyi pozitif etkilememektedir. Çünkü enflasyon yüklediği maliyetler, sermayenin getirisini azaltması, verimlilik düşüşleri, yatırım üzerindeki belirsizlikler ve krediler üzerindeki etkinlik kayıpları nedeniyle büyüme üzerinde negatif yönlü etkilerde mevcuttur (Çetintas, 2003: 142).

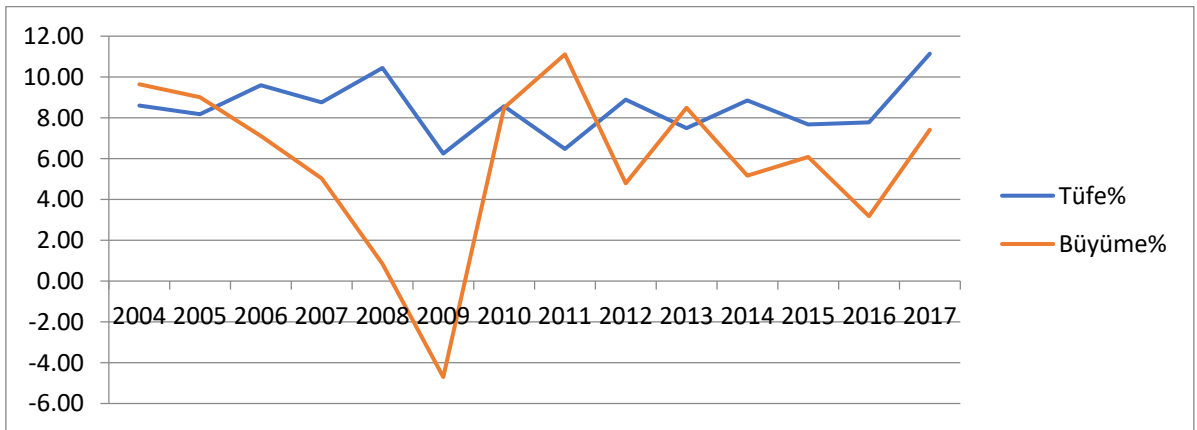
Bu görüşler doğrultusunda, hem pozitif ilişkiyi savunan hem de negatif ilişkiyi savunan görüşlerin nedenlerini belirtirsek, pozitif ilişkiyi savunanlara göre, ilişkinin pozitif olmasının arkasında, enflasyondaki artış bireylerin servetlerinin azaltmasına karşı, önlem olarak tasarruf artışına neden olur ve tasarruf artışı faizleri düşürerek yatırımları artırır artan yatırımlarla birlikte iktisadi büyüme artar. Enflasyon, hane halkının portföyünü reel sektöre aktararak sermaye artışına buda büyümeyi arttırmaktadır. Negatif olmasının arkasında ise enflasyon beklentileri olumsuz etkileyerek iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan enflasyon, kaynak dağılımını bozarak yatırım kararlarını negatif etkilemekte buda büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, Enflasyon ulusal paranın değerini yükselterek ihracatın azalmasını buda ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Çünkü ulusal para değer kazanınca yerli mallar pahalılaşır, yabancı mallar ucuzlar ve bu durum ihracatı azaltır. Son olarak da enflasyon sermayenin maliyetini arttırarak, büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Berber ve Artan, 2004:2-3).

Dolayısıyla bu iki ekonomik faktörün öz açıklamasına bakıldığında, iktisatçıların temel arayışları fiyat istikrarı ve sürdürülebilir büyümenin elde edilmesidir. Ancak bu iki

duruma ulaşmak her durumda mümkün olmasa da politika uygulayıcıları bu iki ilişkiyi doğru ve yerinde analiz ettikleri sürece ekonomik istikrar ve büyümenin bir arada olması önem taşımaktadır (Yeşiloğlu, 2018:21).

Ulusal ekonomik yapıya bakıldığında ise, Şubat 2001 krizi sonucu enflasyon oranı %84 artarak makro ekonomik dengelerde ciddi bozulmalara neden oldu. Bu kriz sonrasında ise makro ekonomik dengeleri istikrara kavuşturmak için “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programı hayata geçirildi ve enflasyonla mücadele temel ana fikir oldu. Bu programın uygulanması neticesinde 2002’de enflasyon %30,8’e geriledi ve 2003’te %13,9 olduğu görülmüştür (Terzi, 2004:60-61).

Grafik 2.2’de görüldüğü gibi, 2004-2015 dönemine bakıldığında enflasyon krizli yılların ardından belli istikrar içinde tek haneli seyretti. 2000’li yıllarla birlikte siyasi istikrarın sağlanmış olması ve hükümet yetkililerinde popülist uygulamalardan uzak durması ve bütçe disiplininin de taviz vermemesi sonucu 2008 yılı hariç 2004-2015 döneminde enflasyon tek haneli seyretti. 2008 yılında ABD kaynaklı yaşanan krizin etkisiyle 2009 yılında enflasyon %5 seviyelerine gerileyerek, ekonomide durgunluk yaşandı. 2016 yılı ile birlikte enflasyonun yükseliş trendine geçmesinin arkasında ise küresel ölçekte petrol, enerji, hammadde ve gıda fiyatlarındaki artış gösterilir ve bu durum büyümenin suni yapıya girmesine neden olur. Sonuç olarak enflasyon %4 %5 gibi seviyelerinde belli istikrar içinde tutulduğunda ekonomik büyüme pozitif etkilenir. Burada politika yapıcılara düşen temel görev fiyat istikrarını sağlayarak iktisadi büyümeyi sürdürülebilir çerçevede gerçekleştirmektir (Tatlıyer, 2017: 184-185).

Grafik 2.3. Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme

Kaynak: TCMB ve Dünya Bankası verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

2.3. İhracat ve İthalat

İhracat ve İthalat ülke ekonomileri açısından önemli iki kavram olup ülkelerin makro ekonomik performansında önemini korumakla birlikte, özellikle ülkelerin üretim yapısına katkı yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ülke ekonomileri ihracat ve ithalatı kullanarak kendi üretim modellerini belirleyebilirler.

İktisat literatürüne bakıldığında ihracat, FOB(free on board) olarak hesaplamaya tabi tutulur ve FOB, malın gemide teslimi demek olup sigorta, taşıma vb. masraflar dikkate alınmaksızın masrafları alıcı ülkenin ödemesidir. İthalat ise, CİF(Cost, Insurance, Freight) olarak hesaplamaya tabi tutulur ve taşıma, sigorta vb masrafların ithal edilen malın fiyatına dahil olduğunu göstermektedir (Özgüven, 1991: 514).

2.3.1. İhracat

İhracat temel tanımıyla, ülkede üretimi gerçekleştirilen mal veya hizmetin ihracat mevzuatına uygun şekilde bir başa ülkeye gönderilerek karşılığının üreten ülkeye verilmesidir. Dolayısıyla ihracat, ülkeler arasında mal veya hizmet alışverişi şeklinde de tanımlanabilir. Çünkü ülkeler buldukları coğrafyadaki kaynakları üretim ile bir araya getirip, bu üretim sonucu ortaya çıkardığı mamul mal, nihai mal ya da hizmeti ihtiyacı olan ülkelere pazarlayarak dış satım şeklinde bir değer yaratma işlemi olarak da görülmektedir (Sezen, 2008: 7).

Bu açılardan ihracatın birçok bileşenleri olmakla birlikte, temel olarak mal ihracatı ve hizmet ihracatı ele alındığında ülke ekonomileri, ihtiyacı olan ülkelere mal ve hizmet şeklinde dış satımlarda bulunmaktadır.

2.3.1.1. Mal ihracatı

Mal ihracatı, ülkenin uluslararası ekonomik işlemlerinde büyük yer tutarak aynı zamanda reel ekonomideki en somut göstergedir. Çünkü ülke ekonomileri açısından üretim, teknoloji ve verimlilik gibi alanlarda yaşanan uzun dönemli ve sürdürülebilir iktisadi gösterge performansları için, mal ihracatının önemli yere sahip olduğu düşünülmektedir (Seyidoğlu, 2009: 318).

Mal ihracatı içerik olarak da ödemeler bilançosunda çok önemli bir yer tutarak genel mal ticareti, mamul mallar, limanlarda taşıt için alınan mallar ve ticareti yapılan altını

kapsamaktadır (Hepkarşı, 2013: 17).

Tablo 2.2. 2009-2018 Yılları Arasında En Çok Yapılan Mal İhracatı (%)

Yıl	Dokuma Tekstil	Kazan Makine	DemirÇelik	Motorlu KT	ElektirliMÇ
2010	0,12	0,16	0,14	0,13	0,14
2011	0,16	0,23	0,28	0,14	0,18
2012	-0,11	0,04	0,01	-0,04	0,06
2013	0,15	0,08	-0,12	0,12	0,02
2014	0,02	0,05	-0,07	0,06	0,02
2015	-0,15	-0,09	-0,29	-0,03	-0,15
2016	0,03	0,00	-0,06	0,13	-0,05
2017	0,03	0,12	0,33	0,21	0,03
2018	0,02	0,15	0,41	0,12	0,08

Not: KT, Kara Taşıtı; MÇ, Makine Cihazı İfade etmektedir.

Kaynak: Tüik verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo 2.1’de görüldüğü üzere 2009-2018 döneminde en çok yapılan mal ihracatına göre dokuma tekstil ürünlerinde ihracatımız 2012-2016 yıllarında yüzdesel olarak azalma yaşandı. Ancak genel görünümüne bakıldığında, dokuma tekstil ihracatımız azaldı. Kazan ve makine kesiminde de 2010 yılından 2015 yılına kadar artarak azalma durumu yaşanırken, 2016 yılında da herhangi bir artış yaşanmadı. Demir çelik kesiminde de 2013-2016 yılları arasında yüzdesel olarak azalışlar yaşanmasına rağmen 2017 ve 2018 yıllarında %33 ve %41’lik artış yaşandı. Motorlu Kara Taşıtlarında ise 2012 ve 2015 %4’lük ve %3’lük azalma yaşandı. Elektrikli makine cihazlarda ise 2015 ve 2016 yıllarında %15 ve %5’lik azalma durumu yaşandı. Dolayısıyla en çok mal ihracatı tablosuna bakıldığında, En çok yüzdesel artış 2018 yılı itibariyle demir çelik sektöründe yaşandığı görülmüştür.

2.3.1.2. Hizmet ihracatı

Ülke ekonomileri, salt mal ihracından ayrı olarak karşılıklı olarak hizmet ihracatında da bulunarak, ülke gelirlerini arttırmaktadırlar. Dolayısıyla hizmet ihracatı, hizmet hareketlerinden ibarettir. Bu hizmet hareketleri mal ihracatı gibi kolayca tespit edilme ve hesaplama imkânı olmadığı için görünmez kalemler olarak nitelendirilmektedir.

Hizmet ihracatı, görünmeyen kalemler olarak nitelendirilse de ülke ekonomilerinin

gelir artışlarına çok önemli katkılar yaptığı gözlemlenmektedir. Bu hizmet ihracatı turizm, işçi gelirleri, uluslararası taşımacılık, mülk gelirleri ve müteahhitlik gelirlerini kapsamaktadır (Yıldırım vd., 2014: 74).

Öz olarak bakıldığında, mal ihracatı ve hizmet ihracatının seyrini iki temel değişken belirler bunlardan ilki karşı ülkenin gelir düzeyi iken, ikincisi milli ekonomimizde üretilen mal ve hizmetlerin fiyat seyrininin, yurt dışı fiyatlara göre durumudur. Dolayısıyla karşı ülke halklarının gelirleri ne kadar yüksek olursa ve aynı şekilde yurt içi fiyatlarımız yurt dışı fiyatlardan ne kadar düşük olursa bu nispette mal ve hizmet ihracatımız artar(Parasız, 1996: 497).

2.3.1.3.Türkiye’de ihracatın gelişimi

Türkiye’de ihracat sürecine değinmeden önce, Osmanlı Devleti’nin ihracat sürecine bakıldığında, Osmanlı Devleti’nin dış ticaret politikası, ülke içinde mal arz fazlası yaratarak ekonomide kar maksimizasyonu hedefleyen bir politikaydı. Bu politikayı desteklemek için, ihracat yüksek oranda vergi oranına maruz kalırken, bazı mal gruplarına da ihracat kısıtlaması getirildi. Ancak bu politika sürecinde, 1838 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Antlaşması, Osmanlı Devleti’ni ekonomik yönden zora sokarak hasta bir ekonomi haline gelmesine neden oldu ve bu durum gelişmiş ekonomilere, hammadde sağlayan bir ekonomi haline gelmesine neden oldu. Bu noktaya gelmesinde, siyasi ve ekonomik yapının zayıf olması olsa da temel nokta, Osmanlı’nın teknolojik olarak gelişmemesidir. Dışa açılma nedeniyle de Osmanlı Devleti’ndeki, yerli tüccar sıkıntıya girerek iktisadi yapı zayıflamaktadır (Özdemir vd., 2016: 151).

Bu gelişmeler altında Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yılı 1923-1930 döneminde iktisadi yönden Osmanlı Devleti’nden ağır bir yük alarak kuruluşunu gerçekleştirdi. Bu yönüyle Türkiye Ekonomisi literatürün de bu durum Osmanlıdan kalan miras olarak da nitelendirilir. Bu kalan miras içerik olarak ifade edildiğinde; eğitimsiz işgücü, yoksul hanehalkı, ithali koruyan gümrük rejimi, ulaşım hâkim olan yabancı sermayeler, borçların yapılandırılması için kurulan Duyun-u Umumiye olarak ifade edilir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde iki önemli gelişme yaşanarak çeşitli gelişmeler yaşandı. Bu gelişmelerin ilki Lozan Antlaşması olup, bu antlaşma neticesinde ulusal ekonomimiz zora girerek kendini çıkış politikaları belirledi. Bu belirlemeler öncülüğünde, yaşanan ikinci gelişme, İzmir’de bir iktisat kongresinin düzenlenmesidir. Bu kongrenin düzenlenmesi neticesinde Türkiye’nin iktisadi

yapısı liberal politikalarla geliştirilip, özel sektör vasıtasıyla dışa bağımlılığın azaltılması ve milli sanayinin dış şoklara korunması kararları alınarak yabancı sermayenin ulusal ekonomiye katkı derecesinde önem verilmektedir (Kargı, 2014: 16-17).

1929 yılında ise yaşanan büyük buhran sonucunda, ulusal ekonomi ve dünya ekonomilerinde liberal politikalar tartışma konusu olduğu görülmüştür. Ülke ekonomisindeki tartışmalar sonucunda, 1933-38 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı yürürlüğe konulduğu gözlenmiştir. Bu planın uygulanmasındaki amaç, ulusal ekonomide krizin etkilerini azaltmak ve kuruluş yıllarındaki belirtilen hedeflere ulaşmaktır. Bu hedeflere ulaşılamamasındaki temel etken, Osmanlı Devleti'nden kalan ağır borç yükü, yetersiz insan gücü, yeterli teknoloji ve gerekli yatırımları yapacak girişimlerin eksikliği gösterilmektedir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının yürürlüğe konulması sonrasında, yaşanan gelişmelere bakıldığında en göze çarpan durum, devletin iktisadi hayata tam manasıyla girmesidir. Bu plan ile birlikte aynı zaman da devletçilik ulusal politika haline dönüşerek yatırımlar da etkin rol üstlenmektedir. Bu plan dâhilinde, ekonomik yapıdaki yabancıların ellerinde olan kuruluşlar ulusal ekonomiye dâhil edildi ve çeşitli alanlarda kamulaştırmalar yapıldı. Diğer yandan çeşitli reformlarla da tarıma teşvik sağlanarak yerli hammaddeye çeşitli korumalar getirildi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının bu gelişmeleri sonucunda Türkiye'de ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamda birçok olumlu gelişmelere sahne oldu. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının bu olumlu gelişmeleri akabinde ikinci planda hazırlanmasına rağmen II. Dünya Savaşı nedeniyle yürürlüğe konulamadığı görülmüştür.

Ulusal ekonomi olarak, 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşının etkisiyle, bir önceki dönemde yaşanan olumlu gelişmeler yerini olumsuz gelişmelere bırakarak ülke olarak savaşa girmesek de gelirin bir kısmı savunma harcamalarına ayrıldı. Bu dönemde, ekonomiyi savaşın etkisinden korumak için; 1940 yılında Milli Koruma Kanunu çıkarılarak o dönemin hükümetine dış ticareti düzenleme yönünde yetki verildi. Diğer yandan ise savaş etkilerini azaltmak için, 1946 yılında ulusal ekonomi açısından ilk devalüasyon yapılarak ihracat gelirlerinin artırılması hedeflendiği gözlenmiştir (Mor, 2006: 6-7).

1950 yılına gelindiğinde, dönemin hükümeti ülkede ilk olarak sürekli şekilde dış ticaret rejimi ortaya koyarak ihracat açısından serbest ihracatı, bağlı ihracatı, ithale bağlı ihracatı ortaya koydu. Diğer yandan bu dönemde, Avrupa'nın yapılanması, Kore Savaşının etkisi ve dünyadaki gelişmeler ve ülkemizde iyi giden hava koşullarının etkisiyle tarım

ürünleri ihracatında önemli yükselmeler gerçekleşti. Ancak, 1953 yılında bu olumlu gelişmeler tersine dönerek; olumsuz hava şartlarının etkisi, genişletici para politikalarının etkisi, ihracat fiyatlarını belirleme ülke ihracatını negatif yönde etkiledi. Bu durumu aşmak için 1958'de dönemin hükümeti tarafından istikrar tedbirleri konularak daralan dış ticaret hacmi 1959'da genişlemiştir.

1960'lı yıllarda ise, ekonomi önceliğini kalkınma planlarına verdiği için bu döneme planlı dönemde denilmektedir. Bu açıdan 1963-77 döneminde Birinci, İkinci, Üçüncü beş yıllık kalkınma planları uygulanarak, ithal ikameci politika anlayışına devam edildi. Bu politikanın ilk ayağında başarı sağlanarak ikinci aşamaya geçildi ikinci aşamada ise yani ileri teknoloji, ara malı, sermaye yoğun mallarda istenen başarı sağlanamadı. Bu başarıları elde etmek için birtakım önemlerde alındı. Bu önlemler, üretim maliyetleri yüksek olan işletmelere destek, ithalat yasakları, miktar kısıtlamaları, tarifelerin yükseltilmesi, ulusal paranın değerinin yükselmesi gibi önlemlerdir. Bu önlemlere rağmen üretim için ara malı ithalinin yüksek olması nedeniyle üretimde daralmalar yaşandığı gözlenmiştir (Topbaş, 2012: 37-38).

1960'lı yıllarda gözlemlenen bu daralmaya rağmen ilk aşamada sağlanan başarı ile birlikte uygulanan ithal ikameci politika sonucunda iç pazara yönelik sanayilere ağırlık verilerek planlı dönemde ihracat ortalama %7, yıllık ise %38 artış göstermektedir.

1970'li yıllara gelindiğinde ise bu dönemde yaşanan iki kriz ulusal ekonomiyi temelden sarstığı görülmüştür. Bu krizlerden ilki, yaşanan petrol krizi sonrasında ulusal ekonominin derinden etkilenerek ihracatın sadece petrolün faturasını karşılar hale gelmesidir. Diğer yandan da üretim için ara malı ithalinde de sıkıntılar yaşanarak bu durumdan üretim yapısı derin bir şekilde etkilendi. Bu durum sonrası TL iki kere devalüe edilmesine rağmen bunalım rahatlıkla atlatılamadı. Çünkü bu petrol krizinin akabinde 1974'te yaşanan Kıbrıs harekâtı nedeniyle ABD, ulusal ekonomiye çeşitli düzeylerde yaptırım uyguladığı görülmüştür (Sezgin, 2009: 179).

Bu yaşanan krizler sonrası, 1980 yılına gelindiğinde ise ülke ekonomisi açısından çeşitli dönüm noktaları yaşandı. Öncelikle, 1980 yılına kadar büyük ölçüde kapalı bir ekonomi politikası sergileyen Türkiye Ekonomisi, 1980 yılında alınan 24 Ocak İstikrar Kararları ile ithal ikameci politikadan vazgeçerek dış rekabete açık sanayileşme ve ihracata dayalı büyüme politikasına geçti. Bu geçiş ile ülke ekonomisi tam manasıyla içe dönük politikasından vazgeçerek, ilk kez ihracata dayalı büyüme modeli uyguladı. Bu gelişmeler

neticesinde 1980 yılını ulusal ekonomi açısından bir sıçrama dönemi olarak değerlendirmek yerindedir. Çünkü bu sıçramanın sürdürülebilmesi için ihracatı teşvik kredisi, maliyeti ucuz kredi, vergi iadesi gibi politikalar uygulanmaktadır (Ulutaş, 2013: 3-4).

1980 yıllarında yaşanan bu olumlu gelişmelerin akabinde, 1990'lı yıllarda hem dünya ekonomisinde Körfez Krizinin yaşanması, hem de ulusal ekonomimizde yüksek enflasyon oranı, kamu açıkları, borç artışları nedeniyle 1994 yılında bir ekonomik kriz yaşanarak, hem dünyada krizinin etkisi hem de ülkemizde yaşanan krizin birbirini tamamlaması sonucu ihracatımız yavaşlayarak geriledi. Bu olumsuzlukları aşmak için 5 Nisan istikrar kararları yürürlüğe konulduğu görülmüştür (Temiz, 2010: 72-73).

5 Nisan kararlarının amaçlarını ele alırsak, piyasalarda istikrarı sağlayarak ulusal parayı güveni arttırmak ve döviz kurundaki yükselişi durdurmaktır. Diğer yandan fiyat artışlarını engellemek için fiyat düzenlemeleri yapmak ve ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi amacıyla iç ve dış dengenin kurulmasını hedeflemektir. Bu amaçlara ilave olarak, kitlerin özelleştirilmesi aynı zamanda politika aracı olarak kullanıldığı görülmüştür (Konya, 2012: 75).

Bu amaçları gerçekleştirebilmek içinde çeşitli politika araçları geliştirildi bu araçlar; döviz kurlarının serbest bırakılması, tahvil ve bonolardan verginin kaldırılması, hazinenin merkez bankasından aldığı avansın sınırlandırılması, TL'nin devalüe edilmesidir. Bu politika araçları uygulanması sonrası, 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalanarak bu anlaşma gereği birliğe üye ülkeler ile karşılıklı ticaretin kaldırılarak serbest ticaretin geliştirilmesi amaçlandı. Bu amaç doğrultusunda, ülkemizde dış ticaret hacmi genişlemektedir (Özçelik, 2012: 68).

1996'da birliğe üye olunması ile birlikte, 1997'de ihracatımız %13,1 seviyesinde gelişme göstererek, Asya Krizine rağmen ihracat göstergesi olumlu oldu. Ancak, 1999 yılında yaşanan deprem sonucu ulusal ekonomi daralarak ihracatımız %1,4 azaldı.

Tablo 2.3. 2000-2017 Yılları Arasında İhracat (Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat(değer)	İhracat(%)
2000	27 774 906	4,5
2001	31 334 216	12,8
2002	36 059 089	15,1
2003	47 252 836	31,0
2004	63 167 153	33,7
2005	73 476 408	16,3
2006	85 534 676	16,4
2007	107271749,9	25,4
2008	132027195,6	23,1
2009	102142612,6	-22,6
2010	113883219,2	11,5
2011	134906868,8	18,5
2012	152461736,6	13,01
2013	151802637,6	-0,4
2014	157610157,7	3,8
2015	143838871,4	-8,7
2016	142529583,8	-0,9
2017	156992940,8	10,1

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo 2.2’de görüldüğü üzere 2000-2017 yılları ele alındığında, 2000 yılı ülke ihracatçıları açısından zor bir yıl oldu. Çünkü uluslararası ekonomilerde yaşanan parite olumsuzlukları ve petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle ülke içi derinleşen enflasyon sorunu neticesinde ihracatımız, yaşanan 1999 depreminden sonra %4,5’lik artış gösterdi. Bu artış hedeflenen artışların biraz gerisinde kalsa da olumsuzluklara rağmen piyasalar açısından pozitif oldu. 2001 yılına gelindiğinde ise, ülke ekonomisinde yaşanan bankacılık krizine rağmen ihracatımız bir önceki yıla göre artış gösterdi. Çünkü bu artışın arkasında daralan iç talep neticesinde firmaların çıkış yolunu, ihracatta görerek mallarını yurt dışı piyasa fiyatlarının altında satarak, 2001 yılında ihracatımız %12,8 oldu. Kriz sonrası dönemde de toparlanma süreciyle birlikte, bankacılık sektörünün yapısal reformlarıyla 2002-2008 yılları arasında ihracatımız yüzdesel olarak artış sergilediği gözlemlendi. 2008 yılında ise yine tekrar ABD kaynaklı ulusal kriz yaşanarak, ulusal ekonomide ihracat 2009 yılında %22.6 oranında azaldığı gözlenmiştir (Temiz, 2010: 73).

2010 yılına gelindiğinde, hızlı bir toparlanma süreci geçirilerek gelişmeler tekrar

pozitifte döndü. Ancak 2013 yılına gelindiğinde ise ihracatta %0.4'lük bir azalma yaşandı. Bu azalışın arka planında 2012 yılında yaşanan altın ihracatının tepe noktasına ulaşmasıyla bir baz etkisi yaratarak, 2012 yılında toplam ihracat değerinin yükselmesidir. Bu etki kısa süreli olduğu için 2013 yılındaki daralma üretim daralması şeklinde görünse dahi altın ihracatının etkisi olduğu vurgulanmaktadır (TİM, 2014: 44-45).

2015-2016 yıllarındaki azalma oranlarının arkasında ise, komşu ülkelerdeki iç sorunlar ile küresel ekonomideki durgunluklar yer almaktadır. Bu gelişmeler neticesinde özel kesim üretilen malları ihracat yerine iç tüketime yönlendirerek ülke ekonomisi kendi içinde canlı bir süreç geçirdi. Bu yaşanan gelişmeler neticesinde 2001 krizinde ihracata yönelen firmaların bu yaşanan gelişmeler neticesinde tam tersi davranış sergiledikleri görülmektedir.

2.3.1.4. İhracat ve ekonomik büyüme

İhracat ve büyüme ilişkisine bakıldığında, ekonomik büyümenin araçlarından birini ihracat oluşturmaktadır. Ulusal ekonomi açısından değerlendirildiğinde 1960'lı yıllara gelene denk ihracatı gereken önemi vermeden dışa kapalı bir ekonomi politikası izlendi. 1960'lı yıllardan sonra öze dönük büyüme yani ithal ikameci politikalar, ihracatı olumsuz etkileyerek ulusal ekonominin büyümesi için gerekli olan kaynakları sağlayamadı ve yerini ihracata dayalı politikalara bıraktı. Bu ihracata dayalı büyüme politikası, öz itibarıyla bakıldığında, politikanın büyüme üzerinde olumlu etkisi olacağını savunan düşünce temelde klasik iktisatçıların görüşleriyle örtüşmektedir. Yani karşılıklı üstünlükler teorisine göre, bir ülke hangi malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipse, olmada uzmanlaşmalı ve ihraç etmelidir. Diğer yandan da dezavantajlı olduğu malı ithal ederek, karşılıklı olarak kazançlı çıkmaktadır (Sezen, 2008: 7-8).

İhracatın iktisadi büyüme üzerindeki teorik etkilerini belirttiğimizde ilk olarak, gelişen bir ihracat sektörü, yerli üretimi güçlendirerek ekonomik büyümenin verimlilik düzeyini artırır. Verimlilik artışı, beraberinde istihdam artışını da sağlayarak ülke ekonomisinin işsizliğine çare olur. Bu gelişmeler ile birlikte ihracat, katma değerli ürünler ile güçlenerek uluslar arası rekabette güç kazanılır. Ayrıca ihracat dışı sektörler pozitif dışsallık sağlanarak yan sektörler gelişme gösterir. Sektörlerdeki bu verimlilik artışlarına paralel olarak yüksek üretim beraberinde yüksek büyüme hızını da beraberinde getirmektedir. Bu gelişmeler, ülke ekonomilerinin ödemeler bilançolarına döviz girişi sağlayarak oluşabilecek kriz baskılarının hafifletilmesini de katkı sağlamaktadır (Acaroğlu vd., 2017: 296-297). Türkiye gibi

gelişmekte olan ülke ekonomilerine bakıldığında ihracatın öz işlevi, iktisadi büyüme için gerekli duyulan yatırım ve aramalı ithalini döviz darboğazına girmeden elde etmeye imkân sağlamaktadır. Ayrıca, başka sektörler için hızlandıran etkisinde bulunarak yatırım artışı meydana getirir. Bu durum aynı zamanda işsizliği azaltır ve milli gelirin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Tablo 2.4. 2001-2017 Yılları Arasında Büyüme ve İhracat % Değişme

Yıllar	Büyüme%	İhracat%
2001	-5,96	12,8
2002	6,43	15,1
2003	5,61	31
2004	9,64	33,7
2005	9,01	16,3
2006	7,11	16,4
2007	5,03	25,4
2008	0,85	23,1
2009	-4,70	-22,6
2010	8,49	11,5
2011	11,11	18,5
2012	4,79	13,01
2013	8,49	-0,4
2014	5,17	3,8
2015	6,09	-8,7
2016	3,18	-0,9
2017	7,42	10,1

Kaynak: Dünya Bankası ve Tüik verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo 2.3’de görüldüğü üzere 2001 ekonomik krizi yaşandığı dönemde ihracatta olumlu gelişme görüldü. Çünkü bu dönemde daralan iç talep nedeniyle firmaların ihracata yönelerek üretilen mallarını dış piyasaya uygun fiyatlarda ihraç ettiler. Ancak, büyümenin negatif olmasındaki etken ise iç durgunluk nedeniyle yeni üretimlerin gerçekleştirilememesidir. Kriz sonrasında dönemde ise, ekonomik yapının sağlam temellere oturması neticesinde 2002-2007 yılları arasında ihracat ve büyümede pozitif yönlü ilişkiler yaşandı. Özellikle 2004 yılında ihracatın sürdürülebilirliği açısından, ihracat stratejik planı yayınlanması neticesinde ihracat %33,7 artış göstererek dönemin en yüksek ihracat artış yüzdesi oldu. Bu artış büyümeye de olumlu yansyarak %9,64 seviyesine yükseldiği görülmektedir (Yavuz, 2012: 6).

2008 yılında yaşanan küresel kriz sonucunda, 2009 yılında ihracatımız %22, iktisadi büyümemiz ise %4 dolayında azalış göstererek ekonomide bir küçülme süreci yaşandı. Bu sürecin 2001 krizine göre, biraz daha rahat atlatılmasında 2001 sonrasında bankacılık kesiminin sağlam temellere oturtulması ile özel kesim firmalara gerekli desteğin sağlanması yer almaktadır. Bu destekler sonucunda, 2011 yılında ekonomik büyüme %11 olurken ihracatımız %18 oldu. Son döneme gelindiğinde ise, 2013 yılında ihracatımız azalarak %0.4 gerçekleşti buna karşın büyümemiz ise % 8 oldu. Çünkü 2012 yılındaki altın ihracatı baz etkisi yaratarak 2013 yılı ihracatı suni bir şekilde düşse de bu durum büyüme katkı yaptı. 2015 ve 2016'da ihracatta düşüş yaşanmasındaki temel sebepler ise, komşu ülkelerdeki yaşanan iç sorunlar ve 2016 yılında ABD kaynaklı bir kriz sürecidir. Ancak ülke ekonomisi bu durumu alternatif pazarlar yaratarak ekonomimizi büyüme bağlamında canlı tutmaktadır.

2.3.2. İthalat

İthalat, temel olarak komşu ülkelerin ya da diğer ülkelerin ürettiği mal veya hizmeti yurt içindeki bireylerin, özel kesimin ve devletin, bu mal ve hizmeti satın almasıdır. Bu mal ve hizmetlere mal ve hizmeti alan kesimce, o günkü piyasa fiyatlarıyla değerleri ödenmektedir (Tunalı, 2015/2016: 95).

Mevzuat çerçevesinde ele alındığında ithalat, ulusal ekonomi dışında üretilen mal ve hizmetin ithalat mevzuatı ve gümrük mevzuatına uygun olarak ülkeye getirilmesi; bedelinin o günkü kur üzerinden ödenmesidir.

Bu açılarından ithalatın birçok bileşenleri olmakla birlikte temel olarak mal ithalatı ve hizmet ithalatı olarak ele alındığında ülke ekonomileri, ihtiyacı olan mal ve hizmeti uluslararası ekonomilerden karşılayarak, dış alım şeklinde gerçekleştirdiği işlemlerdir.

2.3.2.1. Mal ithalatı

Mal ithalatı, ülkelerin uluslararası iktisadi işlemlerinde büyük yer tutarak, aynı zamanda reel ekonomideki en somut göstergedir. Çünkü ülke ekonomileri açısından mal ithalatı karşı ülkeye bağımlılığın bir göstergesi olup, ithalat yapan ülke hem karşı ülkeye bağımlı olup hem de borçlanmaktadır. Dolayısıyla ülke ekonomileri bu bağımlılıklarını aşmak ve ithalat sonucu borçlarının sürdürülebilirliği için mal ithalat politikasını optimal şekilde belirlemelidirler.

Mal ithalatı içerik olarak da ödemeler dengesinde çok önemli bir yer tutarak, genel

mal ticareti, mamul mallar, nihai mallar ve ham altın ticaretini kapsamaktadır. Dolayısıyla mal ithalatı, ülkeden döviz çıkışı yarattığı için karşı ülke alacaklı, ithalatı yapan ülke ise borçlu konumdadır. Bu açıdan mal ithalatı ile mal ihracatı karşılaştırıldığında ülke ekonomilerinin dış ticaret dengesini oluşturarak, cari açık kavramına göre daha dar anlamdadır. Çünkü cari açık tüm cari işlemlerde oluşan açığı ifade ederken, dış ticaret açığı yani dış ticaret dengesi yalnızca ihracat ile ithalat arasındaki farkı ifade etmektedir.

Tablo 2.5. 2009-2018 Yılları Arasında En Çok Yapılan Mal İthalatı (%)

Yıl	Mineral YK	Kazan-Mak	Demir-Çelik	ElektrikMÇ	MotorluKaraTaşıtı
2010	0,29	0,24	0,42	0,20	0,50
2011	0,41	0,27	0,27	0,15	0,28
2012	0,11	-0,03	-0,04	-0,03	-0,16
2013	-0,07	0,15	-0,05	0,09	0,16
2014	-0,02	-0,07	-0,06	0,01	-0,06
2015	-0,31	-0,09	-0,16	-0,02	0,11
2016	-0,28	0,07	-0,15	0,14	0,02
2017	0,37	-0,00	0,33	0,05	-0,02
2018	0,16	-0,05	0,10	-0,22	-0,20

Not: YK, Yağ Yakıt; Mak, Makine; MÇ, Makine Cihazı İfade etmektedir.

Kaynak: Tüik verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo 2.4’de görüldüğü üzere, 2009-2018 döneminde en çok yapılan mal ithalatına göre mineral yağ ürünlerinde ithalatımız 2013-2016 yıllarında yüzdesel olarak azalma yaşandı. Ancak genel görünümüne bakıldığında mineral yağ ürünleri ithalatı 2017-2018’de arttı. Kazan ve makine kesiminde de 2010 yılından 2015 yılına kadar 2013 yılı hariç yüzdesel olarak azalma durumu yaşanırken 2017 yılında da herhangi bir artış yaşanmadı. Demir çelik kesiminde de 2012-2016 yılları arasında yüzdesel olarak azalışlar yaşanmasına rağmen 2017 ve 2018 yıllarında %33 ve %10’luk artış yaşandı. Motorlu Kara Taşıtlarında ise 2012 ve 2014 yıllarında %16’lık ve %6’lık azalma yaşandı. Elektrikli makine cihazlarda ise 2015 ve 2018 yıllarında %2 ve %22’lik azalma durumu yaşandı. Dolayısıyla en çok mal ithalatı tablosuna bakıldığında, En çok yüzdesel artış 2018 yılı itibariyle demir çelik sektöründe ve mineral yağ ve yakıt sektöründe yaşandığı gözlenmiştir.

2.3.2.2. Hizmet ithalatı

Dünya ekonomileri, salt mal ithalatından ayrı olarak karşılıklı olarak hizmet

ithalatında da bulunarak ülke gelirlerini arttırmaktadırlar. Dolayısıyla hizmet ithalatı, hizmet hareketlerinden ibarettir. Bu hizmet hareketleri mal ithalatı gibi kolayca tespit edilememe ve hesaplama imkânı olmadığı için, görünmez ticaret kalemleri olarak da nitelendirilmektedir.

Hizmet ithalatı, görünmeyen kalemler olarak nitelendirilse de ülke ekonomilerinin gider artışlarında çok önemli sızıntılar yaptığı gözlemlenmektedir. Bu hizmet ithalatı turizm, işçi giderleri, uluslararası taşımacılık, mülk giderleri ve müteahhitlik giderlerini kapsamaktadır.

Öz olarak bakıldığında mal ithalatı ve hizmet ithalatının seyrini iki temel değişken belirler bunlardan ilki ülke içi gelir düzeyi iken, ikincisi milli ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarıdır. Mal ve hizmet fiyatları, uluslararası fiyatlara göre artarsa mal ve hizmet ithalatı artar, tersi durumda ise mal ve hizmet ithalatı azalır. Dolayısıyla ülke içi halklarının gelirleri ne kadar yüksek olursa ve aynı şekilde yurt içi fiyatlarımız yurt dışı fiyatlardan ne kadar yüksek olursa bu nispette mal ve hizmet ithalatımız artmaktadır (Parasız, 1996: 498).

2.3.2.3. Türkiye’de ithalat

Uluslararası ticaretin bir parçası olan ithalat, ihracatın aksine döviz kaybedici bir işlemdir. Bu açıdan dünya devletleri uluslararası arenada ithalatın bu dezavantajını avantaja çevirmek için çeşitli üretim politikaları uygulamaktadırlar. Dolayısıyla, bu politika farklılıklarından dolayı uluslararası ticaret her ülkede farklı şekilde gelişerek kurumsal yapı, siyasi egemenlik anlayışı vb. farklılıklara neden olmaktadır. Bu durumları ülkemiz temelinde ele aldığında, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan, Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar geçen dönemde, bu farklılıkların oluşmasına neden olan çeşitli ticaret politikaları uygulandı. Bu ticaret politikaları sonucu ve dünya konjonktürünün de etkisiyle Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti bir bütün olarak ele alındığında çeşitli bunalım ve darboğazların yaşandığı gözlenmektedir (Kılıç vd., 2013: 56-57).

Bu açıklamaların ışığında, Cumhuriyet’in kuruluş yılı olan 1923 yılından itibaren ülkemiz dış ticareti ve buna ek olarak ithalat politikaları çeşitli kademelerden geçerek, 1923 yılına kadar serbestlik anlayışı ile yola devam edilirken, 1929 Buhran’ın etkisiyle 1929-1950 döneminde kontrollü ithalat politikası uygulandı. 1950-56 yıllara gelindiğinde serbestleşme yönünde adımlar atılsa da, 1956 yılında tekrar çeşitli kısıtlamalarla birlikte tekrar müdahaleciliğe dönüldü. Özellikle 1963-80 yıllarını içine alan dönemde yerli üretimi koruma

politikası izlenerek, 1980’li yıllara kadar ülke ekonomisi serbestlikten uzaklaştığı görüldü. Ele alınan dönemler itibariyle ithalattaki değişimleri gözlemlediğimizde kuruluş yılı sonrası 1924 yılında ithalattaki artış %15.6 iken, 1950 yılına gelindiğinde ise ithalat %1.6 azaldı ve 1978 yılında tekrar %20.7 azalış gösterdiği görülmektedir (Şahin, 1995: 289-291).

1958 yılı özel olarak ele alındığında, ülkemizde ilk defa ithalat rejimi bu yılda uygulama alanı buldu. Bu ithalat rejimi uygulaması 1980 İstikrar Tedbirleri yürürlüğe girene kadar kendini koruyarak geniş çaplı değişikliğe uğramadan yürürlükte kaldı. 1958 ithalat rejimi uygulamasının ayrıntılı uygulamasına bakıldığında üç liste şeklinde uygulandığı görülür ilk liste “Liberasyon Listesi”dir. Bu liste ithalat rejimi doğrultusunda ithali zorunlu olan sermaye malları ile hammaddeleri kapsamaktadır. İkinci liste ise “Tahsisli İthal Mallar Listesi”dir. Bu listede de sınırlamaya tabi mallar yanında ikili anlaşmalar sonucunda ithalata tabi malları kapsamakta dolayısıyla ikinci liste korumacılığı ön plana çıkararak ithalatı zorunlu olmayan ve daha çok tüketim mallarını kapsamaktaydı. Üçüncü liste ise “Anlaşmalı Ülkeler Listesi”dir. Bu listede de yer alan malların ithalatı anlaşmaya göre yapılmakta ve en önemli kalemini 480 Sayılı Kanun’a göre ABD destekli yapılan ithalat oluşturmaktadır (Bıdırdı, 2007: 35-36).

1958 de ithalat rejimi uygulanmasına rağmen, bu rejim tam serbestliği getiremedi. Çünkü ülke ekonomisi dış ekonomik risklere karşı güçlü değildi, sermaye yeterli düzeyde olmadığı için sanayileşme de tam olarak sağlanamadı. Bu açılardan yapılan ithalat sonucunda yerli üreticiler, dış şoklara açık hale gelmekteydiler. 1980 yılına gelene denk temelde bu sebepler neticesinde, ülke ekonomisinde içe dönük üretim yani ithal ikameci sanayileşme modeli izlenerek yerli üreticiye destek olundu. 1980 yılında ise daha önceki dönemde uygulanan politikaların başarılı olamaması anlaşılması üzerine, 24 Ocak’ta istikrar kararları çıkarılarak yeni politika uygulamaları ortaya konuldu. Bu ortaya konulan politikaların temeli, serbestleşmeye dayanarak 1929 öncesi politikalara dönüş sinyali niteliğindedir. Öz ifadeyle 24 Ocak 1980 kararları sonrası, ülke ekonomisi “Serbest Dış Ticaret Politikası” yolunda ilerleme sürecine girerek, ithal ikamesi yerine ihracata yönelme, dış ticaretin uyumu için gerekli tedbirler ve yabancı sermaye politikaları etkin şekilde işletilmeye çalışıldı. Dolayısıyla bu gelişmeler ışığında, 1958 ithalat rejimi politikası birçok yönden değişikliğe uğradığı gözlenmektedir (Yurdakul, 2014: 73-74).

1958 ithalat rejiminde oluşan değişiklikler, 1984 yılında kapsamlı olarak düzenlenerek 1958 ithal rejimine göre serbestliği arttırdığı görülmektedir. Çünkü 1984 ithalat rejimi yapısal

değişiklikleri de beraberinde getirerek dış ticaretin tam manasıyla liberalleştirilmesini amaçladı. Bu liberalleşmeyi sağlamak için yasak ve izne tabi ürünler listesinde bulunan birçok ürün ithal edilebilir hale getirildi ve gümrük vergi oranları da basamaklı olarak indirildi. Diğer yandan muafiyetler düzenlenerek ithalat için oluşturulan bürokrasi azaltıldı. Bu düzenlemelere ek olarak da 1990 yılına kadar izne tabi mal listesi yine dönemsel olarak azaltılı ve kaldırıldı. Üreticiler ve ithalatçılar için ayrıca, önlerini görebilmeleri için ithalat düzenlemelerinin yıllık olarak yayınlanmasından vazgeçilerek, en uygun zamanda ve sık sık değişikliğe uğratmadan yayınlanması amaçlanmaktadır.

1984 ithalat rejimi sonrasında, 1996 yılında kapsamlı bir ithalat rejimi daha yayınlandı. Bu ithalat rejimi kendi düzenini Gümrük Birliği Anlaşması ile sağladı. Türkiye 1 Ocak 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşması sağlayarak ithalata yeni bakış açıları getirdi. Bu bakış açılarına öz olarak ifade edersek, üye devletlerin karşılıklı ticaretleri üzerindeki tarifeler, kotolar, ithalat ve ihracat yasakları vb engellerin kaldırılmasıdır. Ayrıca bu birlik, birliğe üye olmayan ülkelere karşı, ortak tarifenin uygulandığı birleşme sistemidir. Anlaşma sonrası Türkiye uyum çalışmalarında bulunarak Avrupa Birliğine daha da yaklaşmayı hedef haline getirdi. Bu açılardan ülke ekonomisinde çeşitli uyum süreçleri ele alındığında, ilk olarak ithal edilen sanayi ürünlerinden alınan vergiler kaldırıldı, miktar sınırlamasına son verildi, anlaşmanın uyumlu işlemesi için dumping ve sübvansiyonlara düzenleme getirildi, gümrük işlemleri azaltılarak otomasyon çalışmaları yapıldı ve bu otomasyon sayesinde güncel olarak gümrük işlemlerinin %90'nı elektronik olarak yapılmaktadır. 1996 sonrası dönemde ithalat rejimlerinde pek değişiklik olmamasına karşın 2006 yılında listeler geniş çaplı değiştirilerek 2007 yılında yeni listeler ve ekler yürürlüğe konulduğu görülmüştür (Yurdakul, 2014: 78-85).

Tablo 2.6. 2000-2017 Yılları Arasında İthalat (Bin ABD \$)

Yıllar	İthalat(değer)	İthalat(%)
2000	54 502 821	34,0
2001	41 399 083	-24,0
2002	51 553 797	24,5
2003	69 339 692	34,5
2004	97 539 766	40,7
2005	116 774 151	19,7
2006	139576174,1	19,5
2007	170062714,5	21,8
2008	201963574,1	18,7
2009	140928421,2	-30,7
2010	185544331,9	31,7
2011	240841676,3	29,8
2012	236545140,9	-1,8
2013	251661250,1	6,4
2014	242177117,1	-3,8
2015	207234358,6	-14,4
2016	198618235,7	-4,2
2017	233799651,2	17,7

Kaynak: Tüik verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo 2.5’de görüldüğü üzere, 2000-2017 yılları ele alındığında 2000 yılı ülke ithalat açısından hem zor bir yıl hem de bazı kesimler için kazançlı bir yıl olduğu söylenebilir. Çünkü uluslararası ekonomilerde yaşanan parite olumsuzlukları ve petrol fiyatlarındaki artış ile ülke içi derinleşen enflasyon sorunu neticesinde, ithalatımız yaşanan 1999 depreminden sonra %34 artış gösterdi. Bu artışın temelinde bir önceki yıl yaşanan deprem sonucunda ülke ekonomisinin üretim ayağını güçlendirmek için ham madde ithali ile gerekli makine ve teçhizatların olduğu gösterilir. 2001 yılına gelindiğinde ise, ülke ekonomisinde yaşanan bankacılık krizi neticesinde ithalatımız bir önceki yıla göre azalış gösterdi. Çünkü bu azalışın arkasında daralan iç talep neticesinde firmaların çıkış yolunu ihracatta görerek mallarını yurt dışı piyasa fiyatlarının altında satarak, 2001 yılında ithalatımız %24 azaldı. Çünkü firmalar daralan iç talep neticesinde üretim yavaşlamasına girerek üretim yerine eldeki stokları eritme sürecine girdiler ve bu erimeyi ihracat şeklinde gerçekleştirdiler. Kriz sonrası dönemde de toparlanma süreciyle birlikte, bankacılık sektörünün yapısal reformlarıyla 2002-2008 yılları arasında ithalat yüzdesel olarak artış sergilediği gözlemlendi. 2008 yılında ise yine tekrar ABD kaynaklı ulusal kriz yaşanarak ulusal ekonomide ithalat 2009 yılında %30 oranında azaldı. Çünkü yaşanan uluslararası kriz sonucunda dünyada bir belirsizlik yaşanarak ülke

ekonomisi durgunluk sürecine girmesiyle üretimden uzaklaşıldı.

2012 yılında ise ithalatın %1,8 azalmasının arakasında 2012 yılında yaşanan altın ihracatının pozitif baz etkisinin yaşanması yer almaktadır. Çünkü ham altın ihracatı ödemler dengesi hesaplarında mal ihracatı içinde yer alığı için ithalatın negatif etkisini kırarak ihracatın gerisinde kalmasıdır (TİM, 2014: 44-45).

2015 ve 2016'da ithalatımızın düşüş yaşanmasındaki temel sebepler ise komşu ülkelerdeki yaşanan iç sorunlar ve 2016 yılında ABD kaynaklı bir kriz sürecidir. Ancak ülke ekonomisi bu ithalat düşüşlerine karşı kendi kaynaklarımızla üretim süreçlerine devam ederek dışa olan bağımlılığını bir ölçü azaltmaktadır.

2.3.2.4 İthalat ve ekonomik büyüme

Dünya tarihinde ilk kez, 19 yy 'da oluşan dış ticaret faktörünün alt yapısını kapitalizm, sanayi devrimi, liberal iktisat oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu düşüncelerden hareketle tüm mal ve hizmetler her yerde serbestçe üretilebilmeli ve bu serbestlik sayesinde de her ülke kendi uzmanlık alanını belirleyip uzmanlaşmalıdır. Bu gelişmeler ışığında, dünya devletleri bu uzmanlıkları sayesinde, avantajlı oldukları alanlarda maliyet avantajları elde ederek dezavantajlı ülkelere ürünlerini ihraç, dezavantajlı ülkeler ise ithal ederek dış ticaret faktörünün etkin işlemesine olanak tanırırlar. Dış ticaret faktörü etkin işledikçe, ülke ekonomilerinin kendi üretmedikleri ürünleri uzman ülkelere temin etme olanakları olmakla birlikte aynı zamanda süreç içinde kendi kaynaklarını harekete geçirerek, üretmediği ürünü üretme imkânı sağlamaktadır. Dolayısıyla öz olarak ifade edildiğinde; dış ticaret, ülkelerin kendi ekonomilerinin üretme gücü yetmediği ürün ve hizmetleri bir başka ülke ekonomisinden temin etmesine dış ticaret denilmektedir (Aksu, 2014b: 376-377).

Ülke ekonomilerinin dış ticaretinin bir diğer kalemini oluşturan ithalat, çeşitli nedenlerle artış sergilemektedir. Bu artışları ele aldığımızda, ülke hane halklarının ithal mallara ilgi göstererek yerli üretim yerine tercih etmeleri, kredi esnekliği ile ithal malları kolayca ithal edilebilmesi, yasal olmayan yollarla yani anti dumping uygulamalarının yetersiz kalması ve en temeli ise üretici kesimin üretim riskini üstlenmeyip merkez bankalarının kur avantajları sayesinde ithalatın cazip hale gelmesidir. Bu sebepler Türkiye özünde ele alındığında, liberalleşme politikalarıyla birlikte tekstil sanayinde maliyet avantajı olan ülkelerin ülke pazarına girerek tekstil üreticisini zora soktuğu gözlenmektedir (Şahin, 1995: 292-293).

Bu açılardan ithalatın teorik ifadesi yanı sıra, iktisadi olarak birçok faktörle ilişki içinde olup bunlardan en önemlisi ülke ekonomisinin büyüme faktörüdür. Çünkü ithalatın sırf tüketim odaklı politika uygulamasından ziyade yapılan ithalatın üretime yönlendirilmesiyle ülke büyümesi ve refahı arttırılabilir. Bu durumun en temel göstergelerinden biri ara malı ithalidir. Ara malı ithali ile ülkede üretim kanalları açılarak, ülke refahına katkı ve ara malı ithali sayesinde, ülke ihracatçı duruma gelmektedir. Öz olarak ifade edildiğinde, ithalat sermaye avantajı, ara malı, yatırım avantajları sağlayarak ülke ekonomilerinin büyümelerine katkı sağladığı söylenmektedir (Pata, 2017: 121).

Türkiye yapısı ele alındığında, 1980 sonrası ithalatın yükseldiği gözlenerek sanayileşme yolunda oluşu söylenmektedir. Çünkü 1980'e kadar ülke birçok aşamadan geçerek ekonomik problemlerini çözmeye çalıştı. Bu açıdan Türkiye gibi gelişme yolunda ilerleyen ülkelerde sanayileşme süreci tamamlanmadığı için yabancı kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynakların başında ara malı, makine, teçhizat vb mallar gelmektedir. Sanayileşme, büyüme ve kalkınma uğruna gerçekleştirilen bu ithal mallarının optimal ve verimli şekillerde kullanılması neticesinde ülke refahının arttığı söylenebilir. Ancak bu durum dışa bağımlılığı da beraberinde getirirse, ülke ekonomisi iktisadi bağımsızlığını sağlayamamaktadır(Konak, 2012: 211).

Tablo 2.6'da görüldüğü üzere, 2000 yılında başlayan ve etkisini 2001 yılında gösteren finans krizinin etkisiyle 2001'de %34 olan ithalat, büyüme tarafında kendini küçülme yönünde göstererek ekonomik büyüme %6 düzeyinde azalttı. Çünkü 2001 krizi finansal kriz niteliğinde oluşu için kur artışlarını da beraberinde getirerek hane halkını dolarizasyona yönelterek iktisadi yapıyı derinden sarstı. Ancak kriz sonrası yapılan reformlar sonrası kur baskısı azaltılarak iktisadi yapının dış ticaret gücü arttırıldı ve bu gelişme sonucu 2002 yılında ithalat %24 azalarak ekonomik büyüme %6.43 arttı. Yapılan yapısal reformlar kendini 2002 sonrasında da göstererek ithalat artışına rağmen 2007 yılına kadar büyüme performansımız istenilen düzeylerde seyretti. 2008 yılında yaşanan ABD kaynaklı konut krizi tüm dünyaya yayılarak ülkemiz büyümesini %4.70 azalttı, ithalatta ise bir önceki yıla göre azalış olsa da pozitif kaldı. 2008 yılı sonrası alınan gerekli tedbirler sonucunda tekrar kur baskısı azaltılarak dış rekabet gücünün artmasıyla 2010 yılında ithalat %30 azaldı büyüme ise %8.5 oldu(Uslu, 2019: 5-6).

Tablo 2.7. 2001-2017 Yılları Arasında Büyüme ve İthalat % Değişme

Tarih	Büyüme%	İthalat(%)
2001	-5,96	34,0
2002	6,43	-24,0
2003	5,61	24,5
2004	9,64	34,5
2005	9,01	40,7
2006	7,11	19,7
2007	5,03	19,5
2008	0,85	21,8
2009	-4,70	18,7
2010	8,49	-30,7
2011	11,11	31,7
2012	4,79	29,8
2013	8,49	-1,8
2014	5,17	6,4
2015	6,09	-3,8
2016	3,18	-14,4
2017	7,42	-4,2

Kaynak: Tük verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

2015-2016 yılları ele alındığında ise, diğer dönemlere göre ithalatla büyüme arasında ters yönlü bir ilişki görülmektedir. Bu etkilerin arka planında komşu ülkelerdeki yaşanan iç sorunlar ve 2016 yılında ABD kaynaklı kriz sonucu kur yükselişleri neticesinde ithalatın pahalı hale gelerek hane halkını ve üretici kesimi iç tüketime yöneltmesi görülür. İktisadi büyümenin pozitif olması ise kur artışları ile birlikte ihracatın ucuzlayarak diğer ülkelerin mallarımıza taleplerini arttırması sonucu şeklinde açıklanmaktadır.

2.4. Döviz Kuru

Ülke ekonomileri, dünya piyasasında karşılıklı ticarete bulunurlarken sattığı nihai mal ya da mamul mal karşılığında her zaman için kendi ulusal parasını talep eder. Çünkü kendi ulusal parası ne kadar çok kullanımda olursa güçlü bir ödeme aracı olmaktadır. Ancak bu ticaret sonrasında ödemenin ulusal paralar üzerinden gerçekleşmesi her durumda geçerli durum değildir. Örneğin, Türkiye'nin Çin'den yaptığı mal alımına karşılık rezervlerinde yeteri kadar yuan olmayabilir bu açıdan ele alındığında her iki tarafında kabul ettiği ve dünya piyasalarında kabul gören bir para birimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda akla ilk gelen

para birimi ABD Doları'dır. Dolayısıyla tüm yabancı para birimlerine döviz denilmekle birlikte bu dövizlerin içinde en çok ödeme aracı olarak kullanılan para birimi ise ABD Doları ile Euro'dur. Bu uluslararası ödeme aracı olma durumunu, paranın konvertibilitesi sağlamaktadır. Konvertibilite, bir paranın tüm para birimlerine dönüşme imkânı olarak tanımlanmakta ve parası konvertibilite yani çevrilgen olan ülkeler, uluslararası ticarete merkez bankası rolünü alırlar ve para basarak yüksek karlar sağlarlar. Ancak, bir paranın bu çevrilgenliğe sahip olması için, belli şartları taşıması gerekir; Bu şartlar uluslar arası bilançonun istikrarlı ve risklere karşı güçlü olması, spekülâtif olaylara karşı yeterli rezervlere sahip olması ve izlenen iktisat politikalarının istikrarlı olması gerekmektedir (Parasız, 1998: 471-472).

Bu açıklamalar doğrultusunda, yabancı paraların tümüne döviz denilerek, efektif veya kaydi olabilir. Kâğıt para ve metal para efektif niteliğe sahipken; kredi kartları, çek, havale vb araçlar kaydi niteliğe sahiptirler. Günümüz ekonomik sistemlerinde, ödemelerin birçoğu kaydi para üzerinden yapılırken, efektif araçların kullanım oranı düşüktür. Çünkü kaydi paralar normal para yerine geçtikleri için işlemlerin hızını arttırarak piyasalara hareketlilik getirmektedir (Keyder ve Ertunga, 2012: 14).

Kur ise, tüm yabancı paraların ulusal para karşındaki fiyatıdır. Dolayısıyla döviz kuru döviz oluşturulan paraların o günkü piyasa koşullarında oluşan fiyatıdır. Bu fiyatın belirlenmesi iki yolla tanımlanmaktadır. İlk tanım doğrudan kotasyondur, bu kotasyona göre dövizin yerine geçen ulusal para şeklindedir yani $1\$=2,8\text{TL}$ şeklindedir. İkinci tanım ise dolaylı kotasyondur, bu kotasyona göre ulusal paranın yerine geçen döviz şeklindedir yani $1\text{TL}=2,8\$$ şeklindedir. Bu olgular ilişkisine bakıldığında zaman içinde kur fiyatının yükselmesi ve düşmesi durumları olabilir. Dolayısıyla kur fiyatının yükselmesi ulusal paramızın değerini düşmesine neden olur ve yabancı paralar ile daha fazla yerli para alınma imkânı ortaya çıkar. Diğer yandan ise kur fiyatı ise düştüğünde yerli para ile daha fazla yabancı para satın almak durumu ortaya çıkmaktadır (Çelik vd., 2007:375-377).

2.4.1. Döviz Kuru Türleri

Yapılan tanımlar sonrasında döviz kuru kendi içinde nominal döviz kuru ve reel döviz kuru şeklinde ikiye ayrılarak ekonomi dünyasında çeşitli etkilerde bulunmaktadır.

2.4.1.1. Nominal döviz kuru

Nominal döviz kuru, genel olarak bir birim ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerini ifade eder. Bu yönüyle iki yanlı bir özellik sergilerken, ulusal paranın birden fazla yabancı para karşısındaki değerini göstermesi durumunda ise çok yanlı özellik sergilemektedir. Ülke ekonomileri diğer ülkelerle ticari ilişkilerde bulunurlarken en çok hangi ülkelerle dış ticarete bulunuyorlarsa, ona göre çok yanlı bir kur hesaplama durumu ortaya çıkmaktadır. Bu hesaplama sonucunda elde edilen değere nominal efektif döviz kuruda denmektedir (Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu, 2004: 2).

Nominal döviz kuru, iktisat literatüründe de ifade edilirken fiyat artışlarının etkisinden arındırılmadığı için çeşitli yanıltıcı sonuçlara neden olduğu belirtilmektedir. Bu yönüyle nominal döviz kuru fiyat artışlarının etkisi arındırılarak reel döviz kuru elde edilmektedir.

2.4.1.2. Reel döviz kuru

Reel döviz kuru, temel tanımıyla ticaret yapan ülkelerin fiyat seviyesi farklılıklarını ele alan döviz kurudur. Reel döviz kuru, nominal döviz kurundan farklı olarak ülkelerin dış rekabet güçleri hakkında da önemli güçlü bir gösterge niteliğindedir. Dolayısıyla güçlü gösterge olması ile ülke merkez bankalarının para politikası yoluyla, dış ticarete yön vermede önemli bir enstrüman olmaktadır (Kıpıcı ve Kesriyeli, 1997: 1).

Reel döviz kurunun temel formülü ele alındığında $R = E \cdot P_f / P_d$ şeklinde ifade edilir. $E = \text{Nominal Döviz Kuru}$, $P_f = \text{Dış Fiyatlar seviyesi}$, $P_d = \text{İç Fiyatlar seviyesidir}$. Bu formülden hareketle reel döviz kurundaki değişimler, ülke ekonomilerinin dünya ticaretindeki rekabet gücünü göstermesinin yanı sıra ülkelerin kendi içindeki refah düzeyini karşılaştırmalı olarak ifade eder. Örneğin, reel döviz kurunun artması ulusal paramızın yabancı para karşısında değerinin azaldığı anlamına gelmekte olup, bu değer azalışı ile birlikte ülke içi ihracat artış gösterse bile ülke hane halkının dış alımlarında bir refah azalışı yaşanır. Çünkü ithal mallar yerli mallara göre pahalılaşmıştır. Diğer yandan reel döviz kurunun düşmesi yerli paranın değer kazandığı anlamına gelmekte olup bu değer kazanmayla birlikte, ülke hane halkının ithal malları alma gücü artar. Ancak, dış ülkenin hane halklarının ise alım gücü azalır, buda dış ülke hane halkının refah azalışı şeklinde gerçekleşir. Çünkü reel döviz kurunun azalmasıyla birlikte ihraç malları pahallaşma gösterse bile ithal mallar ucuzlayarak ülke içi hane halkının alım gücü artar dış ülkedeki hane halkının ülkemizden yaptığı ithalatın alım gücü azalır. Görüldüğü üzere reel döviz kuru enstrümanı ihracat ve ithalat kalanyla ülke

refahları üzerinde rol oynamaktadır (Bulut, 2014: 624-625).

Temel formülden ayrı bakış açısı olarak da ekonomi literatüründe reel döviz kurundaki değişimi açıklamakta Samuelson-Ballassa modeli mühim yer tutmaktadır. Bu model tek fiyat kanunu üzerinden reel döviz kurundaki değişimleri açıklayarak ülke ekonomilerinin reel döviz kurlarını uzun dönemde ortaya koymaya çalışmaktadır (Yıldırım, 2007: 10).

2.4.2. Döviz Kurunu Belirleyen Yaklaşımlar

Ekonomi literatüründe, döviz kuru makro değişkenleri etkileyen önemli enstrümanlardandır. Bu yönüyle kendini uluslararası alanda daha çok hissettirmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren, ülkelerin sermaye akışları üzerindeki engelleri kaldırmaları sonucu ülkeler, ekonomi yapılarında döviz kurunun temel aktör olduğunu daha çok kavradılar. Döviz kurunun temel aktör olduğunu, ülkemiz düzeyinde ele alındığında ülkemiz serbestleşme politikaları sonucunda, enflasyonla karşı karşıya kalması ile döviz kuru sanki enflasyonla iyi bir dost haline geldiği gözlenmektedir. Bu iki değişkenin birbirini etkilemesi tüketim, yatırım, büyüme, ihracat, ithalat gibi makro değişkenleri etkilemektedir. Bu açılardan döviz kurunun belirlenmesi konusunda genelde makro değişkenler ele alınarak çeşitli yaklaşımlar geliştirilse de mikro değişkenlerinde göz ardı edilmemesi konusunda çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, mikro temelli çalışmaların ilkinin 1983 yılında Meese ve Rogoff adlı iktisatçının makro modelleri eleştiren çalışmasıdır. Bu çalışma sonrasında da 1990'dan itibaren mikro yapıyı dikkate alan yaklaşımlar gündemdeki yerini alarak döviz kurunun belirlenmesinde önemli gelişmelerin yaşandığı izlenmektedir (Özatay, 2013: 131-132).

Makro Yaklaşımı benimseyen modeller sermaye, faiz ve para üzerinden döviz kurunun belirlendiğini ifade ederek ekonomik gelişmeleri etkilemektedir. Ancak süreç içinde makro yaklaşımların döviz kurunu açıklamakta yetersiz kaldığı görüldü. Çünkü piyasada makro değişkenlerin belirttiğinden daha fazla değişkenin olması ve serbest döviz kurunun makro değişkenlere göre daha çok hareketli olmasıdır. Bu nedenlerle, makro değişkenler ile döviz kuru arasındaki ilişkiler güçlü değildir. Bu dezavantajlar sonrasında gelişen mikro yaklaşımlar, makro yaklaşımın aksine analizlere makro büyüklükler yerine birey davranışları üzerinden hareket ederek, döviz kurunu piyasa ticareti üzerinden analiz konusu yapmaktadırlar. Bu açıdan iki yaklaşımın esas farkı fiyat mekanizması üzerinden olduğu görülmektedir. Çünkü makro yaklaşımda fiyat mekanizması analizlere dahil edilmezken mikro yaklaşımlarda fiyat mekanizması analizin temel yapı taşı olarak fiyat uyumu

çerçevesinde döviz kurunu açıklamaktadırlar. Bu gelişmeler öncülüğünde, makro yaklaşımlarda piyasa ticaretinin nasıl oluştuğu açıklamakta yetersiz kalması üzerine bu açığı mikro yaklaşımlar kapatarak fiyat mekanizmasının yanında bilgi kavramını da yaklaşımlarına dâhil ederek döviz kurundaki kısa vadeli hareketleri de açıklamaktadırlar. Kısa vadeli hareketlerin açıklanması aynı zamanda makro yaklaşımların daha net anlaşılmasını da zemin hazırladığı gözlenmektedir (Berke, 2014: 29-30).

Bu temel açıklamalar sonrasında, döviz kurunu belirlemeye yönelik yaklaşımlardan öncü olanları ayrı başlıklarda ele alınarak yaklaşımların daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

2.4.2.1. Satınalma gücü paritesi yaklaşımı

Satın alma gücü paritesi, 1918 yılında İsveçli ekonomist Gustov Cassel tarafından ele alınarak açıklandı. Bu yaklaşım ülkeler arası SAG'nün tek bir para birimi üzerinde birleştirilerek ülkeler arası daha sağlıklı analiz yapılmasını amaçlamaktadır. SAG yaklaşımı, tek fiyat yasasını kullanarak bu yasayı tek mal üzerine değil, tüm mallar üzerinde analiz edip ayrıca, ülkeler arasındaki fiyat farklılığını kaldırarak bütün malların tek fiyattan yani tek bir para birimi üzerinden işlem göreceğini anlatmaktadır. Dolayısıyla, dünya ekonomilerinde işlemlerin tek çatı altında toplanması şeklinde bir tanımlama yapılarak fiyat değişimlerinin yok edilmesi ve ulusal para birimlerinin birbirini benzeten orandır. Bu teorinin bu şartlar altında en faydalı yönlerinden birisi, milli paranın aşırı değerli veya eksik değerli olduğunu belirterek ihracatı ve ithalatçı kesime yol göstermektedir. SAG yaklaşımı ülkemizde 1983 yılında OECD ve uluslararası kurum olan IOSS tarafından gerçekleştirilerek çalışma, İzmir NATO'da çalışan personel ile Brüksel arasında yapıldı. Bu yönüyle çalışma sınırlı olsa da ülkemizdeki sonraki çalışmalar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Daha sonra 1985 yılında da DİE ve OECD birlikte bir çalışma yaparak ülkemiz için SAGP'si oluşturuldu (Kanbur ve Aslan, 2007: 11-15).

Satınalma Gücü Paritesi, aynı zamanda makro ekonomik anlamda döviz kurunu belirlemeye yönelik yaklaşımların temeli olduğu için, politika yapıcılar ve araştırmacılar için yol göstereci niteliğe sahiptir. Dolayısıyla, fiyat yasasına bağlı olarak makro ekonomik temelde ülke ekonomilerinin döviz kur seviyeleri analiz edilmektedir (Yıldırım, 2017: 39).

Satınalma Gücü Yaklaşımı, kendi içinde mutlak ve nispi parite şeklinde ikiye ayrılarak ekonomi literatüründe yer almaktadır.

2.4.2.2. Mutlak satınalma gücü paritesi

Mutlak Satınalma Gücü Paritesi, SAG modelinin sert uygulaması olarak modellenmektedir. Çünkü tek fiyat kanunun tüm dünyadaki mallar için geçerli olduğunu ele almaktadır. Bu yasanın geçerli olması sonucunda da aynı para ile ifade edilen mal sepetinin tüm dünya ekonomilerinde aynı değerde olmaktadır. Dolayısıyla ulusal paralar tek bir para birimi etrafında birbirlerine dönüştürüldüklerinde dünyanın her yerinde yaşayan bireylerin aynı satın alma gücünü kazanmaktadır. Tek fiyat yasası tek mal üzerinden hareket edilerek geliştirilse de MSAGP'si tek fiyat yasasını tüm mallar düzeyinde geliştirerek modellemeyi kurguladığı izlenmektedir (Özdemir ve Ordu, 2013: 31).

Mutlak Satın alma Gücü Paritesi formüle şeklinde ifade edildiğinde:

$$S = E \cdot P^i / P^d$$

P^i = Yurt İçi Fiyat Düzeyi

P^d = Yurt Dışı Fiyat Düzeyi

E = Nominal Döviz Kuru

Mutlak Satınalma Gücü Yaklaşımı, diğer yandan arbitraj düşüncesine de dayanmaktadır. Çünkü arbitraj fiyat farklılıklarından yararlanarak ucuza alınan bir malı pahalı olan yerde satmadır. Malların ülkeler arasında dolaşımının serbest olduğu dünya ekonomisinde malların yurt içi ve yurt dışı fiyatlar, nominal döviz kuru aracılığıyla bir süre sonra farklılıklarını kaybederek ortak bir temelde karşılaşmaktadırlar. Bu evrede, piyasa aktörleri devreye girerek bu oluşan fiyat farklılıklarından kazanç elde etmektedirler. Dolayısıyla yukarıdaki formülde de görüldüğü üzere, yurt içi fiyatlar yurt dışı fiyatlara göre düşükse bu durumda ülkemizdeki mallara talep artacak ve belli bir süre sonra malların fiyatları artarak belli bir noktaya kadar ülke ekonomisi kazanç sağlayacaktır. Tersisi durumda ise yabancı ülke kazanç sağlayacaktır. Ayrıca, mutlak satın alma gücü modeline göre reel döviz kuru bire eşittir. Bu açılarından bakıldığında mutlak satın alma gücü yaklaşımı gerçek varsayımlardan uzak olduğu için çeşitli yönlerden eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, malların dünyanın her yerinde fiyat yapıları dünya ekonomilerinde farklı olabilir. Diğer yandan ekonomik gerçekler olarak dünya piyasalarında çeşitli engeller görülebilir. Malların alıcı kesime ulaştırılması içinde çeşitli maliyetlerde bulunmaktadır. Bu eleştiriler sonucunda tek fiyat kanunu geçerliliği yitirerek reel döviz kuru birden farklı değer aldığı da görülmektedir

(Aydoğuş, 2005/2017: 215).

Mutlak Satınalma Gücü'nün, sağlam temellere oturmaması ve hayalci varsayımları nedeniyle bir süre sonra Nispi Satınalma Gücü Yaklaşımı (NSGY) geliştirilerek, eksiklik giderilmeye çalışılmaktadır.

2.4.2.3. Nispi (Görelî) satınalma gücü paritesi

Bu yaklaşım, mutlak satınalma gücü yaklaşımındaki gibi fiyatların ve kurların mutlak olarak büyüklüğünü değil görelî büyüklüğünü ele almaktadır. Yani Nispi Satınalma Gücü Paritesi mutlak satınalma gücü gibi belirli bir anı değil belli bir yıldan başlayıp süreç içinde döviz kurundaki değişmeyi ortaya koymaya çalışır. Aynı zamanda döviz kurlarındaki değişimin ülkelerin enflasyon farklarına eşit olduğu düşüncesinden yola çıkarak, fiyatlar genel seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde ülke parasının fiyat seviyesi kadar değer kaybedeceğini ortaya koymaktadır. Yani enflasyon oranı, ülke ekonomisinde ne kadar yüksekse ülke içinde üretilen mallar dış ülkede üretilen mallara göre daha pahalı hale gelerek bireyleri ithalata yönlendirmektedir. Dolayısıyla bireyler döviz taleplerini artırarak ülke ekonomisinde döviz kuru artmaktadır. Tersî durumda ise ülke içi mallar ucuzlayarak döviz kuru düşmektedir. Sonuç olarak fiyatlar genel seviyesi ile ülkelerin milli paraları arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Enflasyon oranları yükseldikçe ülkelerin milli paraları değer yitirmektedir (Öztürk, 2017:348).

Nispi Satınalma Gücü Paritesi formüle şeklinde ifade edildiğinde:

$$(E_1 - E_0) / E_0 = P_i - P_d$$

E_1 = Cari dönem döviz kuru

E_0 = Önceki dönem döviz kuru

P_i = Yurt içi fiyat seviyesi

P_d = Yurt dışı fiyat seviyesi

Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği üzere ve yukarıdaki formülze yapıya göre nispi satın alma gücü paritesi, döviz kurunu mutlak fiyat düzeylerini değil fiyat düzeylerini de içerecek döviz kuru belirlenmesinde daha gerçekçi sonuçlar ortaya konmaktadır (Çağlayan ve Sak, 2009: 485).

Sonuç olarak, bu teoride belli zaman aralığı ele alındığı için MSAGP'si gibi belli bir anı ölçmemektedir. Yani NSAGP'sin de belli süreçler ele alındığı için dinamik yapı içinde çeşitli değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimler ticaret dahil olmayan malların varlığı, zevk ve terciler, çeşitli ticaret kısıtları ve eksik rekabetin oluşması nedeniyle döviz kuru tam olarak belirlenmemektedir. Ayrıca MSAGP'sinde olduğu gibi tüm maliyetler sıfır kabul edilmediği için döviz kuru sapma göstererek ekonomide nispi satın alma gücü paritesini etkilemektedir (Edwards, 1987: 5-8).

2.4.2.4. Parasalcı yaklaşım

Parasalcı model, 1970 yılında Mundell, Johnson ve Frenkel tarafından geliştirilerek ekonomi literatürüne kazandırıldı. Frenkel bu yaklaşımın esnek kur sisteminde yer alması gerektiğini belirterek, yaklaşımın sabit kur sistemine karşı üstün olmasını sağladı. Bu yaklaşımın ana noktası para piyasası üzerinden döviz kurunun belirlenmesidir. Dolayısıyla döviz kurunun etkisi cari işlemler üzerinden değil resmi rezervler üzerinden ele alınarak açıklanmaktadır. Ayrıca, piyasalarda engellerin olmadığı ve sermayenin sonsuz hareketliliği ve tam esneklik varsayımları ile birlikte model ekonomi literatüründe yerini almıştır. Mutlak satınalma gücü paritesi gibi tek fiyat yasasını kabul eden teori gelir artışının para talebini arttırması neticesinde, ulusal paraya talebin artmasıyla birlikte döviz kurunun düşeceğini belirtmektedir (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 168).

Parasalcı model, ulusal paranın piyasalardaki arz ve talebine göre döviz kurunun belireceğine vurgu yaparak, para azı merkez bankaları tarafından belirlendiği için asıl önem para talebine verilmektedir. Dolayısıyla, döviz kurundaki seyri para arzı ve para talebinin seyrine göre değişmektedir (Özdemir ve Ordu: 2013: 32).

Parasalcı teori üç ana yaklaşım öne sürerek analizlerini daha da kuvvetlendirmektedir. Bu yaklaşımlar, ödemler dengesinin parasal bir model içinde yer alması gerektiğini vurguladılar. Çünkü ödemler dengesi parasal bir olgudur. Parasal gelişmeler aynı zamanda stok bir gelişmedir. Paranın aynı zamanda iki kanaldan etkilendiği belirtilerek, ilkinin yurt içi kredi genişlemesi iken, ikincisi mal ve varlıkların değişimi sonucudur. Bu etkilerden ikinci döviz kurunu etkileyerek ödemeler bilançosunu etkilemektedir (Şahbaz, 2009: 41).

2.4.2.5. Portföy yaklaşımı

1973 sonrası Bretton Woods para sisteminin etkinliği kaybetmesi sonucunda döviz

kurunu belirleme noktasında çeşitli yaklaşımlar geliştirildi. Bu yaklaşımlardan biri olan Portföy yaklaşımı Markowitz ve Tobin'in çalışmaları sonucu gelişerek, parasalcı yaklaşımdan farklı olarak, döviz kurunu finansal varlıkların belirleyeceğini vurgulamaktadır. 1980 sonrasında da piyasaların serbestlik kazanmasıyla, finansal varlıkların döviz kuru üzerinde belirleme gücü arttı. Bu gelişmeler sonrasında parasalcı yaklaşımın eksik olan yönünü de göz önüne alınarak portföy yaklaşımı ekonomi literatüründe yerini almaktadır (Utkulu ve Atış, 2011: 66).

1990 yıllarda da popüler hale gelen bu yaklaşım günümüz sisteminde risklerin etkisini ele aldığı yatırımcı kesim tarafından da içselleştirilmiş modeldir. Ayrıca ABD parasının yükselişini uygulamalı modellerle bütünleşmesi neticesinde ekonomistlerin ilgi odağı haline geldi. Öz ifadeyle yaklaşım iki temel üzerine kuruludur. İlki bireylerin bugünkü portföy tercihleri iken, ikincisi gelecekte portföy tercihidir (Öruç, 2016: 103).

2.4.3. Döviz Kuru Sistemleri

Döviz kuru sistemleri, kendi içinde sabit döviz kuru sistemi ve esnek döviz kuru sistemi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ülke ekonomileri dünya ticaretinin gelişmesiyle ve ekonomik yakınlaşmaların artmasıyla sabit döviz kuru sisteminden esnek döviz kuru sistemine geçiş süreçlerini gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla, günümüz ekonomilerinde esnek döviz kuru sistemi ekonomik olaylara hızlı tepki verebildiğinden ülke ekonomilerince benimsenmektedir. Ancak, esnek döviz kuru sisteminin de kendine özgü riskleri nedeniyle ülke merkez bankaları tarafından da çeşitli yollarla temelde esnek bırakılan döviz kurlarına ince müdahaleler yapmaktadırlar.

2.4.3.1. Sabit döviz kuru sistemi

Sabit döviz kuru sistemi, ülkelerin ulusal para birimleri arasında belirlenen ve kısa vadede değiştirilmemesi planlanan döviz kuru sistemidir. Bu sistem, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1970 petrol krizlerine kadar uygulanarak ülkeler karşılıklı ekonomik ilişkilerini bu sistem temelinde gerçekleştirdiler. Sistemin ekonomik olarak çalışabilmesi için ülkeler belirlenen sabit kur karşılığında para arz etmek veya kabul etmek zorundaydı. Eğer ülkeler çeşitli nedenlerle yabancı paraya ihtiyaç duyarsa bu paralarını döviz rezervlerine göre elde eder. Ancak, ülkelerin elinde yeteri kadar rezerv yoksa borçlanmaya gitmekte. Çünkü ülke içinde sabit olan kur düzeyini koruyabilmek için döviz ihtiyacını borç yoluyla sağlayarak döviz ihtiyacını giderir. Ayrıca, döviz rezervlerini arttırmanın diğer yolu ise ülke parasının

değerini düşürerek ihracat gelirlerini arttırmaktı ve bu olaya iktisat literatüründe devalüasyon denir. Bu durumun tam tersine de revalüasyon adı verilmektedir. Ülke hükümetleri bu sistemde bu tür politika yöntemleriyle rezerv düzeylerine yön verirler. Ülke temelinde incelendiğinde, dışa açılması öncesi ilk anlamlı devalüasyon 1946 yılında gerçekleştirilmiştir (Alkin, 2003: 446).

2.4.3.2. Esnek döviz kuru sistemi

Esnek döviz kuru sistemi, 1970 sonrası Bretton Woods sisteminin etkinliğini kaybetmesi sonucu meydana gelerek sabit döviz kuru sisteminin tam tersi özellikler sergilemektedir. Çünkü esnek döviz kuru sistemi sabit döviz kuru sistemine göre pek çok avantajı barındırarak ülke ekonomileri için daha istikrarlı kur düzeyi belirleme imkânı olmaktadır. Esnek döviz kuru sisteminde döviz kuru, piyasada döviz arzı ve döviz talebine göre serbestçe belirlenerek ülke ekonomilerinin gerekli kur göstergeleri devlet müdahaleleri olmadan oluşur ve herhangi bir parite bulunmadan gerekli parite döviz piyasasında meydana gelmektedir (Çelik vd., 2007: 381).

Bu açılardan bakıldığında bu sistemin kendi içinde bir takım avantaj ve dezavantajları vardır. İlk olarak avantajları ele alındığında, bu sistemde dış açıkların dengeye gelmesi sabit döviz kuru sistemine göre daha hızlı olur. Diğer yandan ülke merkez bankaları bu sistemde daha etkili bağımsız para politikaları geliştirebilirler. Bu bağımsız politikalarla dış şoklara karşı kırılganlık azalır. En önemli avantajı ise ulusal paranın kur karşısındaki gerçek değeri daha iyi yansıtılarak piyasa aktörleri açısından olumlu veri elde edilir. Ülke merkez bankaları döviz biriktirme amacı olmadan kur düzeyi kendi düzeyini belirler. Tüm bu avantajlar birlikte düşünüldüğünde piyasanın etkinliği artırılıp yabancı para birimleri karşısında daha etkin pozisyon alınmaktadır.

Ancak, bu sisteminde bazı dezavantajları vardır. Bu dezavantajlardan ilki yatırım aktörlerinin ileriye dönük kararlarını etkileyerek bir risk unsuru oluşturur. Enflasyon artışını daha derinden etkileyerek fiyat istikrarını daha derin etkiler. Bu bozulan fiyat istikrarı beraberinde mali disiplininde bozulmasına neden olur. Eğer fiyat esnekliğinin düşük olduğu piyasa dengelerinde piyasa dengesi hızlı bir şekilde sağlanmayabilir. Son olarak spekülasyon hareketleri bu sistemde toplam istikrarı da bozucu etkiler meydana getirebilir (Eroğlu vd., 2016: 379).

1970'li yıllardan sonra uygulanan bu sistemin dezavantajları sonrasında merkez

bankasının piyasalara müdahale etmesine yani döviz alıp satmasına yönetilen döviz kuru (kirli döviz kuru sistemi) denir. Ülkemizde piyasada geçerli olan sistem, kirli dalgalanma sistemidir (Ünsal, 2005: 492).

Sonuç olarak 1980 sonrası dönemde, sermaye hareketleri sadece gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmadı ve gelişmekte olan ülkeleri de kapsayarak finansal serbestleşmenin kapmasına aldı. Ancak, yaşanan finansal serbestleşme sonucunda gelişmekte olan ülkelerin piyasa alt yapılarının uygun olmaması sonucu çeşitli finansal krizler meydana geldi ve yaşanan bu krizlerin temelinde sabit döviz kuru sistemi vardır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin kriz çerçevesini imkânsız üçlü yaklaşımı özünde tanımlarsak sabit döviz kuru sistemi ile birlikte tam sermaye hareketliliği ve para politikasının bağımsızlığı uygulanamamaktadır. Bu imkânsızlığı, sabit döviz kuru yerine esnek döviz kuru uygulanması gerekmektedir. Aynı zamanda tam esnek döviz kuru sistemi, gelişmekte olan ülkeler için birtakım riskleri ülke piyasalarında barındırdığı için ara rejim olarak nitelendirilen, yönetilen döviz kuru (kirli döviz kuru sistemi) uygulamaları ülke piyasaları için daha uygun olduğu gözlenmektedir (Yanar, 2008: 169-173).

2.4.4. Türkiye’de Döviz Kuru

Döviz kuru değişkeni ülke temelinde ele alındığında, Cumhuriyet öncesi dönemde verimli döviz politikasından söz edilememektedir. Çünkü Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti’nin dış ticaret üzerinde kısmen bir yetkisi olsa da ağırlıklı olarak bu denetimi Duyun-u Umumiye İdaresi yapmaktadır. 1914 yılında kurulan bu idarenin bünyesinde bulunan Döviz Komisyon’u savaş döneminde döviz ile ilgili olarak düzenlemeleri yapmakla görevlendirildi. Bu dönemden sonra bu uygulamalara son verilerek 1929 yılında, Lozan Anlaşması’nın geçici maddesi yürürlükten kalkarak ülkemiz gümrüklerine hakim olma pozisyonuna sahip oldu. Bu hâkimiyetle birlikte, ithalat işlemlerine gümrük vergisi uygulanmaya başlandı ve dış borçların ödenmesi ödemler bilançosuna baskı yaptığı gözlemlendi. Oluşan bu baskıları azaltmak için 1929 tarihli Kambiyo Borsaları Kanunu çıkarılarak ülkemizde ilk defa Borsa Kanunu ile döviz işlemlerine sınırlar getirildi. 1930 yılına gelindiğinde ise 25 Şubat 1930’da Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hazırlanarak ülkemizdeki döviz rejiminin esasları belirlenerek piyasa ekonomisi hayatı düzenlendi. Ülke döviz kuru açısından, bir diğer önemli gelişme ise 1211 sayılı Merkez Bankası Kanunu’dur. Bu kanunun 22 ve 53’üncü maddeleri döviz kurunu yakından ilgilendirmekle birlikte kanunun 4’üncü maddesine göre, Merkez Bankası’nın görevi hükümetle birlikte ulusal paramızın iç ve

dış değerini korumak üzere gerekli düzenlemeleri yapmaktır(Karluk, 2014: 686-689).

Ülkemizin 1923-80 arası dönem itibariyle ele alındığında ülkemizde kur sistemi olarak sabit kur sisteminin içselleştiği ve bu yönde iktisadi politikaların geliştii söylenmektedir. 1946 yılında, Bretton Woods sisteminin de benimsenmesiyle sabit döviz kuru sistemi yasal bir konum kazandı. Ancak bu dahil olma ile birlikte ülkemizde yeni yasal düzenlemelere kurumlara ihtiyaç duyuldu. Bu açıdan 1930 yılına kadar ülkemizin Merkez Bankası'nın olmaması nedeniyle döviz işlemleri için yasal sınırlar çizilememiştir. 1930 yılında hem Merkez Bankası'nın kurulması hem de 1930 yılında Ulusal Paranın Kıymetini Koruma Kanun'u çıkarılarak ulusal paranın döviz karşısındaki yasal düzenlemeleri ele alındı. 1946 yılına gelindiğinde ise ülkemizin ihracatını ve döviz rezervlerini arttırmak için sabit kur sisteminin bir enstrümanı olan devalüasyona başvurularak, Cumhuriyetin ilk devalüasyonu yapıldı. Ancak, ülkemizin sanayi yapısı gereği ithalata bağımlı olduğumuz için yapılan devalüasyon istenilen başarıyı veremedi. 1950 yılında ise, yapılan seçimler sonucunda meydana gelen iktidar değişikliği sonucunda ülke ekonomisinde liberal politikalar öne çıkıp devletçi politikalar geri planda kaldı. Ancak ülke ekonomisi bu zemine hazır olmadığı için döviz kaynaklarının erimesi ve artan dış açıklar nedeniyle 1953 yılında tekrar korumacı politikalara dönüş yaşandığı gözlenmiştir (Bulut, 2005: 179-181).

1953 yılında tekrar korumacı politikalara dönüş sonrasında, daha önce yürürlüğe konulan Milli Koruma Kanun'u yürürlüğe konuldu. Diğer yandan piyasa kontrolleri etkin hale getirildi ve serbestleşme politikalarından ithal ikameci anlayışa geri dönüldü. Bu alınan tedbirler sonucunda dış ticaret azalarak sürdürülebilir seviyelere çekildi (Yentürk, 2004: 10).

1954 yılında ülke ekonomisinde, yabancı sermayeye ihtiyaç dolayısıyla Yabancı Sermayeye Teşvik Kanun'u yürürlüğe girdi. Bu kanunla da amaçlanan ülke ekonomisinin ihtiyaç duyduğu yatırımları gerçekleştirmek ve bu yolla döviz rezervlerini arttırmaktı. Diğer yandan 1954 yılında Petrol Kanunu da çıkarılarak devlet elinde bulunan petrol arama tekeli kaldırıldı. Görüldüğü üzere, yaşanan bu gelişmeler neticesinde ülke ekonomisine istenilen yatırımları çekmek amaçlandı. 1953 yılı korumacı politikalar hariç tutulduğunda 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin uyguladığı liberalleşme politikalar, ülke ekonomisinin zemini hazır olmadığı için 1958 krizine kapı araladı. Çünkü yabancı sermaye odaklı olan bu politikalar ülke ekonomisini sermaye yönünden bağımlı hale getirmektedir (Kazgan, 2009: 83-84).

Yabancı sermayenin ülke ekonomisinde sürdürülemez hal alması ve ihracatın istenilen düzeyde arttırılamaması ve liberalleşme sonrasında yaşanan tüketim ithalatı 1958 krizinin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla 4 Ağustos 1958 yılında Cumhuriyet tarihinin ikinci devalüasyonu yapıldı. Ancak yapılan bu devalüasyon, krizi çözmede yeterli olmadı, ihracat istenilen düzeyde arttırılmadı ve kur düzeyi tek hanelere inmesine rağmen kriz ülke içi politikalarla çözülemedi (Kazgan, 2012: 103).

Dolayısıyla, ülke olarak IMF ile bir istikrar programı hazırlanarak krizden çıkış yolları arandı. Bu program ile birlikte 420 milyon dolar tutarında borç ertelendi ve 359 milyon dolar yeni kredi verildi. Fiyat istikrarını da sağlamak için hükümet tarafından bankaların kredilerini tavan sistemiyle denetim altına alındı. Kit ürünlerine zam yapıldı (Kazgan, 2009:90-91).

1970 yılında ise Cumhuriyet tarihinin üçüncü büyük devalüasyonu yapılarak 10 Ağustos 1970 tarihinde 1\$=15TL düzeylerine getirilerek bir dizi iktisadi tedbirler alındı. 1970 sonrası dönemde de dünya ekonomisi açısından önemli gelişmeler yaşandı. Ayrıca, Uluslararası Para Sistemi'nin de çökmesiyle dünya ekonomisinde 1974 petrol krizi yaşandı. Yapılan 1970 devalüasyonu ucuz enerji politikası ve Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) nedeniyle olumlu etkileri oldu. Sonuç olarak, 1980 öncesi dönem itibariyle bakıldığında sabit kur politikası ve ithal ikameci politikalar dönemin temel dinamikleri olduğu belirtilmektedir (Bulut, 2005: 183).

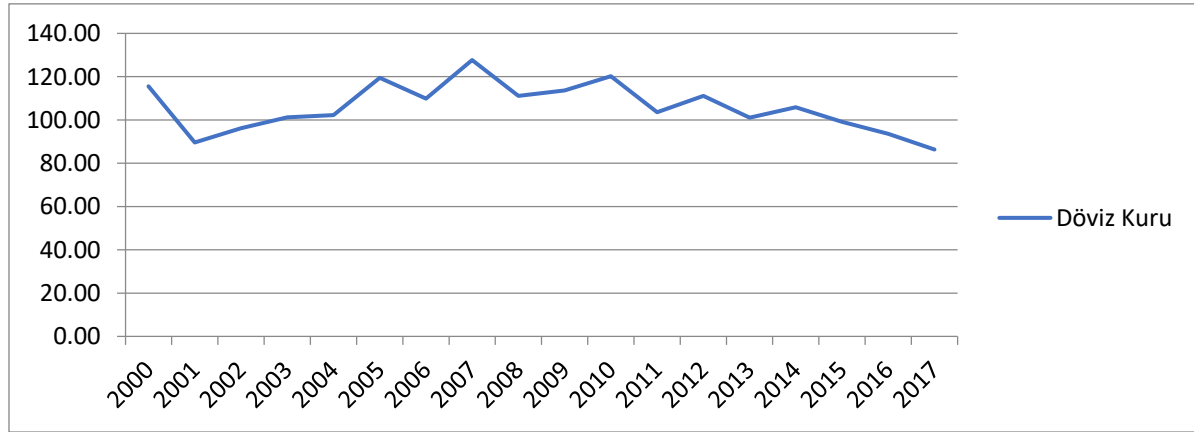
1980'lere kadar döviz kurunu, katı bir şekilde uygulayan ülke ekonomisi tam anlamıyla basit kur rejimi uyguladı. Ancak, 1980 yılında döviz kurlarını belirleme yetkisi Bakanlar Kurulu'ndan alınarak Merkez Bankası'na verildi. Bu yetki değişikliği sonrasında Merkez Bankası döviz kurlarını belirlemeye ve ilan etmeye başladı. Sonrasında 24 Ocak 1980 kararlarıyla esnek döviz kur uygulamasına geçen ülke ekonomisi 1989 32 Sayılı Karar'la TL'nin konvertibl para pozisyonuna gelmesini hedefledi ve döviz üzerindeki müdahaleler büyük ölçüde kaldırıldı (Ağcaer, 2003: 36).

1980-88 döneminin belirleyici özellikler temelinde ele alındığında, bu dönemde liberalleşme, ihracatta teşvik politikaları ve döviz kurunda zaman içinde esnek kurun hakim olduğu söylenir. Diğer yandan döviz kontrollerinin yumuşaması, dış borçlanmalara izin verilmesi ve döviz hesaplarının açılmasına serbestlik tanınması bu dönemin ekonomi politikaları olarak gösterilmektedir (Boratav, 2005: 155).

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, 1991 yılında yaşanan Dünya Körfez Krizinin etkisiyle

ve alınan erkem seçim kararı nedeniyle ülke temelinde para politikasının genişlemesine yol açtı. Bu durum kamu kesiminin açıklarının, Merkez Bankası kaynaklarından karşılanmasına zemin hazırlayarak, nominal döviz kurunun yükselmesine ve TL'nin reel anlamda değer kaybetmesine neden oldu. 1994 krizi ile birlikte 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde ülke ekonomisinin sahip olduğu fiyat istikrarının bozukluğu, büyüme hızının istikrarsızlığı ve bozulan kamu dengeleri kapsamlı bir iktisadi programı gerekli kıldı (Alper, 2010: 200-201).

Sonuç olarak, 1980'den günümüze ülkemiz temelinde kur rejimine bakıldığında göze çarpan gelişmeler, ilk olarak kabul edilen 32 Sayılı kararla kur üzerinde bulunan kısıtlamalar kaldırıldı ve döviz mevduat hesabı açma hakkı tanındı. 1999 yılı sonuna kadar esnek çıpa ve uygulama olarak kontrollü esnek kur rejimi uygulandı. Yani kur düzeyi serbestçe piyasada belirlenip Merkez Bankası gerektiğinde müdahale edebiliyordu. Dolayısıyla ülkemizde şu anda da geçerli olmak üzere esnek döviz kuru uygulanmakta ancak merkez bankası gerektiğinde piyasaya ince ayar politikalarıyla yön verebilmektedir (Ateş, 2005:119-120).

Grafik 2.4. Türkiye'de Reel Döviz Kuru (Tüfe Bazlı 2003=100)

Kaynak: Merkez Bankası verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Grafik 2.1.'de görüldüğü üzere, 2000 yılında yaşanan krizin etkisi ve 2001 krizinin etkileriyle reel kur düzeyinde düşüş oldu. Çünkü yaşanan krizler sonucunda ülke ekonomisinde fiyat istikrarı bozulduğu için enflasyon artışıyla birlikte reel kur düzeyinde 2001 yılında düşüş meydana geldi. Ancak, 2001 sonrası Güçlü Ekonomik Program sayesinde ülke içi fiyatlar istikrara kavuştuğu için ve ulusal paraya güven arttığı için 2002-2007 yılları arasında reel kur düzeyi artış trendini sürdürdü (Alper, 2010: 2002).

2008 yılına gelindiğinde ise ABD'de yaşanan krizin etkisiyle 2007 yılında zirve

seviyesini gören reel kur düzeyi 2008’de düşüş eğilime girdi. Çünkü yaşanan kriz tüm dünyayı etkilediği için ülke içi fiyatlar genel düzeyi pozitif seviyelerde olsa bile dünya fiyatlar genel düzeyi düştüğü için ülke reel kur düzeyi düşüş sergilediği gözlemlendi. Ayrıca yaşanan 2008 krizi sonrasında Merkez Bankası likidite sorunlarının hafiflemesi ve piyasaların istikrara kavuşmasıyla döviz alım ihalelerine tekrar başlayarak karşılığında likidite sağladı. Bu yaşanan gelişme sonucunda piyasalarda tekrar fiyat istikrarı sağlandığı için reel kur düzeyi artış trendine geçti. 2011-14 döneminde reel kur düzeyinde inişle çıkışlar olsa da 2014-17 arası dönemde reel kur düzeyinde istikrarlı düşüş gözlemlendi. Bu düşüşün arkasında da ülke içi fiyatların reel kur düzeyini aşağıya çektiği belirtilmektedir (Eren ve Çotuk, 2009: 149-150).

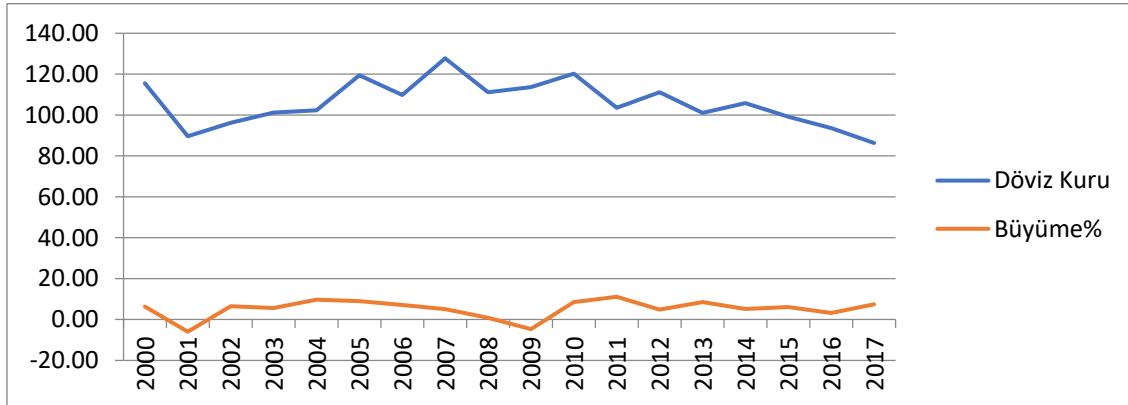
2.4.5. Döviz Kuru ve Büyüme

Döviz kuru ve iktisadi büyüme ilişkisine bakıldığında aradaki ilişki dolaylı olabilmektedir. Dolaylı ilişki, ihracat ve ithalat faktörleri üzerinden kurulmaktadır. Dolayısıyla döviz kuru değiştiğinde ilk olarak ihracat ve ithalat faktörleri değişerek iktisadi büyüme değişmektedir. Bu açılarından bakıldığında döviz kuru değiştiğinde eğer ihracat artıyorsa ülkeye döviz girişiyle birlikte iktisadi büyümenin artması şeklinde yorumlanır. Diğer yandan döviz kuru değiştiğinde ithalat artıyorsa ülkeden döviz çıkışıyla birlikte iktisadi büyümenin düşmesi şeklinde yorumlanır. Bu şekilde döviz kurunun iktisadi büyümeyi etkilemesi durumuna döviz kurunun dolaylı etkisi denmektedir (Çelik vd., 2017: 881).

Bu dolaylı ilişki daha net bir şekilde ele alındığında, döviz kuru rejimi tercihi göre ülke ekonomisindeki sermaye birikimi etkilenerek, ülkenin yatırım seviyesini etkilemektedir. Bu yatırım seviyesine göre, ülke ekonomisinin ihracat ve ithalat seviyeleri üzerinden iktisadi büyüme etkilenmektedir. Bu açılarından bakıldığında dünya ekonomilerinde ülkeler birbirleriyle güçlü para biriminin sonucu olan döviz kuru değişkeni üzerinden ilişki içinde olarak birbirlerinin büyüme faktörünü etkilemektedir.

Bu açılarından bakıldığında, döviz kurunun istikrarı ülkelerin büyüme istikrarlarını sağlamada bir etken olarak yer almaktadır. Bu durumu ülke temelinde ele alındığında, Türkiye’de 1980 yılından itibaren liberalleşme yönünde adımlara geçilerek sermaye hareketlerinin tam liberalleşmesi 1989 yılında sağlandı. Bu liberalleşmeler sonucunda, ülke ekonomisi uluslararası piyasalarla uyum sağladı. Bu yaşanan değişimler sonrasında döviz kurunun ülkemiz büyümesini birçok yönden etkilemektedir. Bu etkiler, 1990 ve 1990 sonrasında ülke ekonomisine döviz girişi, yalnız dış açığı finanse etmeyerek finansal

piyasalarımızı da geliştiren bir araç oldu. 1990 yıllarda görülen kamu açıklarının ülke içi tasarruflarla kapatılamaması neticesinde, ülke ekonomisi dış tasarruflara bağımlı hale gelerek kısa vadeli hareketler ülke ekonomisinin kırılganlığını arttırdı. Bu kırılganlık artışıyla birlikte dış finansmanı, ülke içine geçmek amacıyla faizlerin yükselmesi sonucunda yatırımların azalması büyüme faktörünü olumsuz etkiledi. Görüldüğü üzere sıcak likitide girişleri sonucunda ülke ekonomisinde büyüme meydana geldi. Ancak sıcak likitide çıkışları sonucunda ülke ekonomisinde daralma meydana geldi. Bu istikrarsız iktisadi büyüme neticesinde sürdürülebilir iktisadi büyüme sağlanamadı. Çünkü sıcak likitide girişi borçlanma anlamında olduğundan ve bu borçlanmanın maliyetini ihracat ve turizm gelirleriyle finanse etmek ülke ekonomisi açısından ekonomik küçülmeyi beraberinde getirmektedir (Sever, 2004: 215). Ülkemiz açısından 1990'lı yıllardan itibaren iktisadi büyüme sürecinde istikrarsızlıklar yaşandı. Bu istikrarsızlıkların arkasında 1994, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler yer almaktadır. Bu krizler iç ekonomik sorunlar nedeniyle yaşanmışken, 1999 yılında deprem ve Asya ve Rusya krizleri neticesinde ülke ekonomisi daraldı. 1994 kriziyle, fiyatlar genel seviyesindeki artışla birlikte nominal döviz kurlarındaki artış, reel döviz kurunun düşmesine ve ekonomik büyümenin daralmasına neden olduğu gözlenmiştir (Sever, 2004:217).

Grafik 2.5. Türkiye’de Reel Döviz Kuru (Tüfe Bazlı 2003=100) ve Büyüme%

Kaynak: Merkez Bankası verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 2.4’de görüldüğü üzere, 2001 yılında yaşanan finansal krizle birlikte ekonomi durgunluğa girerek reel döviz kurunda da düşüş yaşandı. Çünkü yaşanan kriz sonucu ülkedeki iç fiyatlar genel düzeyi dış fiyatlar genel düzeyine göre yüksek olması ülkenin nominal döviz kurunu arttırmasına karşın reel döviz kurunu düşürerek ülke ekonomisinin büyümesini azalmaktadır. Kriz sonrası yürürlüğe konulan finansal istikrar tedbirleri sonucunda ülke

ekonomisi toparlanarak büyüme istikrar kazanmıştır.

2002 yılı ülke ekonomisi açısından bir istikrar yılı olduğu için, uygulanan para ve maliye politikaları ile birlikte piyasalara istikrar gelmesi ve çeşitli yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi neticesinde ülkenin üretim sektörlerinde ve hizmetler sektöründe olumlu gelişmeler iktisadi büyümeyi de istikrar kazandırdı. Ayrıca 2002 yılındaki büyüme artışında daha önceki yıllarda yapılan devalüasyonun etkisi göz ardı edilmemelidir.

2004-2009 arası dönem ele alındığında, 2001 krizi sonrası alınan önemlerin neticesinde büyüme belli bir istikrar içinde seyretmesine karşın, reel kur düzeyinde belli iniş çıkışlar olmuştur. Çünkü uygulanan istikrar politikaları sonucunda enflasyonun düşmesi sonucunda reel kur değerlendirildi. 2007 yılında ABD yaşanan finans kesiminin sarsıntısı, yükselen piyasalarda fon zirvesinde olduğu ve petrol, doğal gaz, temel mallar ve gıda maddelerinde yaşanan fiyat artışları zirve seviyedeydi. Bu durum 2008 yılı ABD krizinin habercisi niteliğindedi ve bu yaşanan kriz ülkemizde kendini 2009 yılında gösterdi. ABD kaynaklı kriz sonucunda dünya ekonomilerinde yaşanan durgunluk neticesinde, ülke içi büyüme ve kur düzeyi düştü. Kur düzeyinin düşmesi ülkemiz açısından ithal malları daha cazip hale getirdiği için ve 2001 krizi sonrası bankacılık kesiminde alınan tedbirlerin sağlam temelli olması ile birlikte 2009 sonrası dönemde ülke ekonomisi hızlı bir toparlanma dönemine girdi. 2014 yılı ile birlikte ülke içi enflasyon artışı ve ABD ve komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar neticesinde kur düzeyi düşme eğilimine girerek iktisadi büyüme istenilen kadar istikrarlı artmadığı gözlenmiştir (Kazgan, 2012: 265).

3. BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE SEÇİLMİŞ MAKRO EKONOMİK FAKTÖRLERİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

İlk iki bölümde de anlatıldığı üzere seçilmiş makro ekonomik faktörler ekonomik büyüme üzerinde etkili olabilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde seçilmiş makro ekonomik faktörler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınarak Türkiye için ekonometrik olarak incelenmiştir. Seçilmiş makro ekonomik faktörleri ülke ekonomisinin sıklıkla takip ettiği ve toplumu en çok ilgilendiren değişkenler olduğu için ihracat, ithalat, reel döviz kuru ve enflasyon faktörleri seçilmiştir. Ayrıca çalışma 1998Q1-2018Q2 dönemini kapsamaktadır.

Bu bölümde ele alınan değişkenler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Eş-bütünleşme analizi ile incelenerek uzun dönem ve kısa dönem (hata düzeltme modeli) yardımıyla açıklanmıştır. Son olarak da analizden elde edilen sonuçlar ile teori ve ikinci bölümün sonunda yapılan literatür değerlendirmeleri yapılarak bölüm tamamlanmıştır.

3.1. Veri ve Yöntem Tanımlaması

Türkiye'de seçilmiş makro ekonomik faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki ilişkiyi ele almak için dört değişken ele alınmıştır. Üst paragrafta değişkenlerin ele alınma gerekçesi belirtildiği için bu satırda değişkenlerin ismi belirtilmiştir. Bu ele alınan değişkenler ihracat, ithalat, enflasyon ve reel döviz kurudur. Ülkemiz temelinde yapılan bu analiz için ilk olarak Engle-Granger tarafından 1987 yılında bulunan ve daha sonra Johansen tarafından geliştirilen geliştirilen yöntem kullanılmıştır.

Bu yöntem tek tek durağan olmayan iki ya da daha çok zaman serisinin doğrusal bileşimlerinin durağanlaştırılması şeklinde ifade edilmektedir. Durağan olmayan serilerin durağanlaştırılması sonucu elde edilen denklemler eş-bütünleşik denklem olarak adlandırılmaktadır. Elde edilen denklemlerden ilki uzun dönem denklemi şeklinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla doğrusal denklemleri $I(1)$ düzeyinde olan serilerin $I(0)$ düzeyine getirilmesi mümkündür. Bu imkân dolayısıyla eş-bütünleşme ortaya çıkmaktadır. İkinci durumda ise kısa dönem ilişkisi ele alınarak kısa dönemde ne kadar sürede uzun döneme yaklaşıldığı ifade edilmektedir (Gujarati ve Porter, 2009: 730).

Dolayısıyla Eş-bütünleşme analizi iktisadi değişkenlere ait serilerin durağan

olmadıkları durum halinde bile serilerin durağan doğrusal kombinasyonun var olabileceğini ifade etmektedir. Bu ele alınan değişkenlerin ilişki temelinde ortaya çıkan durum bir denge ilişkisinin var olduğudur. Değişkenler arasında var olan eş-bütünleşme ilişkisinin ortaya çıkabilmesi dışsal olarak gerçekleşen kalıcı etkilerin tüm değişkenleri ortak olarak etkilemesiyle mümkündür. Dolayısıyla, değişkenlere ortak etkileyen kalıcı etkiler bireysel değil toplu olarak değişkenleri etkilemelidir (Tarı, 2008: 406).

Eş-bütünleşme ve hata düzeltme modelleriyle yapılacak olan analiz temel olarak dört aşamalı sürece tabidir. İlk olarak modelde yer alan değişkenlerin bütünleşme önceliği belirlenir ve bütünleşme dereceleri aynı düzeyde olan değişkenlere En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) yardımıyla eş-bütünleşme denklemleri tahmin edilir. Bu açıdan çalışmada Engle-Granger (1987) yöntemi uygulanarak değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Augmented Dickey Fuller (ADF) testleriyle incelenmiştir.

Bu çerçevede, veri seti 1998Q1-2018Q2 dönemine ait olup TL cinsinden tanımlanmıştır. Söz konusu veri seti TCMB'den elde edilmiştir. Değişkenler modellenmeden önce logaritmik dönüşümü yapılmıştır. Eş bütünleşme denklemi logaritmik olarak yazıldığında;

$$LY_t = p_0 + p_1LX + p_2LM + p_3LENF + p_4LDK + e_t \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde LY; Gayrisafi Yurt İçi Hâsılayı, LX; İhracatı, LM; İthalatı, LDK; Reel Döviz kurunu göstermektedir. Bununla birlikte “L” değişkenlerin logaritmik dönüşümünün yapıldığını belirtir. Denklemde yer alan değişkenlerin eş-bütünleşme ilişkisi içinde olup olmadıklarına karar verebilmek için denklem 1'in hata terimleri serisine ADF testi uygulanır. Uygulanan bu test sonucunda hata terimleri serisinin durağan çıkması halinde söz konusu değişkenlerin eş-bütünleşme ilişkisi içinde olduğunda karar verilir. Tersine durumda ise eş-bütünleşme ilişkisinin varlığından söz edilemez. Hata terimleri serisinin denklemi aşağıdaki 2 numaralı denklem şeklinde tanımlanır.

$$\Delta e = h_1 * e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde yer alan h_1 modelin temel hipotezini ifade ettiği için burada kurulan temel hipotez,

$$H_0: \text{Birim kök vardır seri durağan değildir}$$

H_1 : Birim kök yoktur seri durağandır

Dolayısıyla bu temel hipotezlerden H_0 hipotezi red ediliyorsa e_t sersinin durağan olduğu ve modelde kullanılan değişkenlerin eş-bütünleşik ilişki içinde oldukların karar verilir.

Değişkenlerin eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı saptandıktan sonra kısa dönem dinamiklerinin hata düzeltme modeli ile test edilmesine geçilir. Seçilmiş makro ekonomik faktörlerin büyüme ilişkisinin incelendiği bu modelde, hata terimi(ECT), LY'nin kısa dönemdeki davranış biçiminin uzun dönemdeki davranış biçimiyle etkileşim içinde olduğunu ve uzun dönemdeki denge düzeyinden sapmaların ne kadar sürede giderileceğini ifade eder. Bu doğrultuda oluşturduğumuz kısa dönem modelinin denklemsel tanımlaması (3) nolu denklem şöyledir.

$$\Delta LY_t = p_0 + p_1 \Delta LX_t + p_2 \Delta LM_t + p_3 \Delta LENF_t + p_4 \Delta LDK_t + p_5 e_{t-1} + \xi_t \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde Δ ifadesi değişkenlerin birinci dereceden farkının alındığını göstermektedir. e_{t-1} ifadesi ise denklem 1'deki regresyon kalıntı değerinin bir dönem gecikmeli değerini göstermekte ve uzun dönem değerini ifade etmektedir. Ayrıca e_{t-1} uzun dönem modeline yakınsama hızını da ifade etmektedir. ξ_t ise hata terimini ifade etmektedir. Bu ele aldığımız model eğer ekonometrik olarak anlamlı ise LY'de bir dönemde ortaya çıkan dengesizliğin ne kadar sürede ortadan kalkacağını belirtir.

3.2. Uygulama ve Sonuçları

Veri ve yöntem tanımlaması kısmında belirtildiği üzere, durağan olmayan veri setleriyle yapılan modellemelerde gerçek olmayan regresyon sorunları ile karşılaşılması sonucu, elde edilen modeller gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Dolayısıyla durağan olmayan veri setleri ile yapılan analizlerin gerçek ilişkileri yansıtabilmesi için ancak veri setlerinin aynı düzeyde durağan olmaları ile gerçekleşmektedir. Sonuç olarak, eş-bütünleşme analizi ele alınan veri setlerinin durağan olmaları bile ele alınan serilerin doğrusal bir konsensus altında toplanabileceğini ve bu durumun ekonometrik olarak ifade edilebileceğini belirtir. Yani durağan olmayan iki seri bütünleşik yapıda iseler bu durumda iki seri arasında eş-bütünleşik ilişki meydana gelerek ortaya çıkan regresyon gerçekçi ve anlamlı olmaktadır (Gujarati, 2009: 726).

3.3. Ön Test

Bir Eş bütünleşme analizinin yapılabilmesi için değişkenlerin aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Değişkenlerin durağanlık yapıları birçok test ile analiz edilmekle birlikte en yaygın kullanılan ADF'dir. Dolayısıyla analizimizde kullanılan değişkenlerin bütünleşik yapıları, ADF testiyle araştırılarak eş bütünleşme analizi için gerekli koşulun sağlanmaya çalışılmıştır (Peker, 2008: 38).

3.3.1. ADF Birim Kök Testi

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeyleri ADF testi kullanılarak test edilmiştir. ADF testi yapılırken ilk olarak serilerin düzey değerlerinde birim köke sahip olup olmadıkları test edilir. Serilerin düzey değerlerde durağan olmadıklarının görülmesi üzerine fark alma işlemi yapılarak durağan olmaları gerçekleştirilir. Dolayısıyla durağanlık sağlandıktan sonra gerçek olmayan regresyon sorunu ortadan kalkarak analiz sonuçları daha gerçekçi şekilde oluşacaktır (Yılmaz ve Akıncı, 2012:158).

Ayrıca birim kök testlerinden değişkenlerin yakınsama sürecine olup olmadıkları konusundan da yararlanılmaktadır. Durağan zaman serilerinde ortaya çıkan şoklar geçici özelliğe sahip olmakta ve şokların etkisi zamanla ortadan kalkarak seriler uzun dönem ortalamalarına yaklaşmaktadır (Akdi ve Şahin, 2007: 70).

ADF testi regresyon denklemine göre,

Sabitsiz regresyon denklemi:

$$\Delta Y_t = pY_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Sabitli regresyon:

$$\Delta Y_t = c_0 + pY_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Sabitli ve trendli regresyon:

$$\Delta Y_t = c_0 + c_1t + pY_{t-1} + u_t \quad (6)$$

c_0 = sabit terimi göstermekte; c_1t = trendi ifade etmektedir.

Bu ele alınan denklemler sonrasında ADF istatistikleri MacKinnon kritik değerleriyle

test edilerek birim kök hipotezleri kurularak birim kök testi yapılmıştır.

Tablo 3.1. ADF Birim Kök Testi: 1998: Q1-2018: Q2

Değişken	ADF Test	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
LY(0)	-0.463	-3.525	-2.902	-2.588
LX (0)	-1.721	-4.075	-3.466	-3.159
LM (0)	-1.733	-3.513	-2.897	-2.586
LENF(0)	-2.275	-3.519	-2,900	-2.587
LDK(0)	-1.601	-3.513	-2.897	-2.586
Δ LY[1]	-9.586	-4.076	-3.466	-3.160
Δ LX[1]	-8.950	-4.076	-3.466	-3.160
Δ LM[1]	-8.979	-4.076	-3.466	-3.160
Δ LENF[1]	-4.613	-4.076	-3.466	-3.160
Δ LDK [1]	-8.861	-4.076	-3.466	-3.160

Not: Yuvarlak parantez içindeki değerler düzey değerlerini temsil etmekte iken, köşeli parantez içindeki değerler serilerin birinci farkı alındıktan sonraki durumlarını ifade etmektedir. Gecikme uzunlukları ise, Akaike Bilgi Ölçütüne göre belirlenmiştir.

Tablo 3.1’de görüldüğü üzere değişkenlere eş bütünleşme testinden önce durağanlık testi yapılarak birim kök testi tekrar ele alınarak kurulduğunda,

H_0 : Birim kök vardır seri durağan değildir.

H_1 : Birim kök yoktur seri durağandır.

Değişkenlerin düzey seviyelerinde birim kök durumunun var olduğu ancak birinci farkları alındığında ise birim kök durumunun ortadan kalktığı görülmektedir. Dolayısıyla H_0 hipotezi %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde red edilerek, H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

3.2.2. Eş Bütünleşme Uzun Dönem Analizi

Eş-bütünleşme testi makro ekonomideki birbirinden değişik faktörlerin bir araya gelerek düzey değerlerde durağan olmasalar bile bir dönem gecikmeli düzeylerinde durağan olmaları varsayımında, makro ekonomideki denge teorisinin bir karşılığını oluşturmaktadır. Eş bütünleşme aynı zamanda koentegrasyon olarak da ifade edilmekte ve durağan olmayan

değişkenlerin doğrusal bileşimidir (Kutlar, 2017:56-57).

Yukarıdaki ADF testi sonucu, durağanlık şartı sağlandığı için eş bütünleşme testi modelleme aşamasına geçilir. Tablo 3.2 de eş bütünleşme uzun dönem model sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre,

Tablo 3.2. Eş Bütünleşme Analiz Sonuçları Uzun Dönem (1998:Q1-2018Q2)

Değişkenler	Katsayılar	t-İstatistik	Prob.
C	-2.299	-4.575	0.00
LX	0.068	0.377	0.70
LM	0.285	2.052	0.04
LENF	1.029	19.377	0.00
LDK	-0.350	-4.043	0.00
R2	0.98		
DR2	0.98		
C.R.D.W	0.66		
ADF	[1] -4.171		
Prob(F)İst	0.000		

Not: Köşeli parantez Akaike Kriterine göre seçilmiş uygun gecikme sayısını belirtir. R² ve DR², Modelin açıklama gücünü göstermektedir. C.R.D.W, Eşbütünleşme regresyon testini ifade etmektedir. Prob, Değişkenlerin anlamlılık düzeylerini belirtir. Prob(F) İstatistiği modelin topluca anlamlılığını belirtir.

Analizde kullanılan uzun dönem denklemin fonksiyonel biçimi,

$LY = F(LX, LM, LENS, LDK)$ şeklindedir.

Tablo 3.1'deki model sonuçları denklem olarak yazıldığında;

$$LY_t = -2.299 + 0.068LX + 0.285LM + 1.029LENF - 0.350LDK + e_t \quad (7)$$

Modellenen bu denkleme göre seçilen makro ekonomik faktörlerin büyüme değişkeni üzerinde etkisini yansıtmaktadır.

Tablo 3.2'deki tahmin edilen denklem sonucuna göre İhracat, ithalat, enflasyon ve döviz kuru değiştiğinde ekonomik büyüme farklı seviyelerde değişmektedir. Bu açıdan tahmin ettiğimiz model ele alınan dönem ve analize tabi tutulan değişkenler temelinde ekonomik büyümeye enflasyon ve ithalat değişkeni olumlu katkı yaparak modelimizde anlamlı değişkenler olarak yer almaktadır. Dolayısıyla, uzun dönem de diğer değişkenler

sabitken, ithalat %1 arttığında ekonomik büyümemiz %0.28 artmaktadır. Ve ithalat değişkenimizin prob değeri 0.04 olduğu için değişkenimiz %5 düzeylerinde anlamlıdır ve büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır.

Aynı şekilde enflasyon değişkenini ele aldığımızda uzun dönemde diğer değişkenler sabitken, enflasyon %1 arttığında, ekonomik büyümemiz %1.02 artmaktadır. Ve enflasyon değişkenimizin Prob. değeri 0.00 olduğu için %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ve büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır.

Bu iki değişkenin ekonomik büyümeye katkısı açısından teorik, uluslararası ve yurt içi literatür çalışmalarında negatif sonuç bulan çalışmaların aksine modelimizde pozitif çıkmıştır. Ancak modelimizle benzer şekilde pozitif bulan ulusal ve ülke içi çalışmalarda mevcuttur. Dolayısıyla ele alınan dönem itibariyle ülke ekonomimizin büyümesini ithalat ve enflasyon sağlamaktadır. Çünkü ülke olarak sermaye malı ve ara malı konusunda dış bağımlılığımız olduğu için ve katma değeri yüksek mallar kategorisinde ürettiğimiz malların sayısı oldukça az olduğu için ekonomik büyümemiz ithalattan beslenmekte ve ithal ürünlerin fiyatları arttıkça ÜFE artmakta ve bu durum son tüketiciye fiyat artışları şeklinde yansiyarak tüfe artmaktadır.

Yapılan analiz çerçevesinde ithalat teorik olarak ekonomik büyümeyi pozitif etkiler, ancak belli şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu şartlar yapılan ithalat ülke ekonomisinde üretim kanallarına yönlendirilerek yapılan ithalatın değerinden daha yüksek katma değeli ürün üretmek ve bunu ihraç etmek. Temel tüketim malları ithalatı yerine tüketim mallarını yurt içi kaynaklarla üretmek ve ithalatla büyümeyi, politika aracı olarak kullanırken sürdürülebilir seviyeyi kontrol altında tutmak gerekir. Çünkü sürdürülebilir seviye sağlanmazsa ülke ekonomisi geçmişte olduğu gibi çeşitli krizli yıllara gelme durumuyla karşılaşabilir. Aksi takdirde, bu belirtilen durumlar sağlanmazsa ithalat ekonomik büyümeyi negatif etkiler.

Aynı şekilde enflasyon, teorik olarak Keynesyen düşünce sonrası dönemde ekonomik büyüme ile ilişkilendirilerek uluslararası ve yurtiçi literatürde çalışmalar mevcuttur. Enflasyonda büyümeyi sürdürülebilir seviyede kalmak koşulu ile pozitif etkilemektedir. Ülkemiz temelinde bu durum geçerlidir. Çünkü ülke ekonomisinin tarihi açısından 1994 ve 2001 krizlerinde enflasyon oranları üç haneli düzeylere çıkıp fiyat istikrarının bozulduğu yıllar olduğu görülür. Bu açıdan enflasyonun ekonomik büyümeye katkısı tek haneli ve fiyat

istikrarını bozmayan oranlarda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla politika yapıcılarına düşen görev ülke ekonomisindeki fiyat istikrarını sağlayıp ülke ekonomisinin büyümesini arttırmaktır.

Reel kur değişkeni ele alındığında diğer değişkenler sabitken, reel kur %1 arttığında ekonomik büyümemiz %0.35 azalmaktadır. Ve reel kur değişkenimizin prob değeri 0.00 olduğu için %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Teorik olarak yorumlandığında kur arştı ile birlikte ihraç malları ithal mallara göre ucuzlayarak ihracatın atmasına ve ekonomik büyümenin artmasına neden olur. Ancak ülkemiz temelinde bakıldığında reel kur artışları üretim yapısı, ara malı ve sermaye mallarına bağlı olduğu için reel kur yükselişleri, üretim daralmasına neden olarak ekonomik büyümenin azalmasına neden olmaktadır. Bu açılardan ele aldığımız bu değişken temelinde uluslararası ve yurt içi literatür açısından negatif sonuca ulaşan çalışmalarla örtüşmektedir.

Ele aldığımız model çevresinde ihracat değişkenimiz ekonomik büyümeyi açıklamakta anlamsız çıkmıştır ve ekonomik büyümeyi açıklayamamaktadır. Çünkü değişkenimizin prob değeri 0.70'dir bu durum %10 anlamlılık düzeyinde dahi anlamsızdır. Ancak, teorik olarak ihracat ekonomik büyümeyi pozitif etkilemekte, ayrıca uluslararası ve yurt içi literatür incelemelerinde ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif ve negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşan çalışmalarda mevcuttur. Bizim yaptığımız çalışmada ise ihracat değişkenimiz ekonomik büyümeyi açıklayamamakta; bunun temel sebebinin ülke ekonomisi kaynaklarını üretim alanlarına etkin ve verimli bir şekilde yönlendirememesi ve ara malı, sermaye malı ithalatına, bağımlı olarak yaptığımız ihracat büyüme konusunda etkisiz kalmaktadır. Dolayısıyla tahmin ettiğimiz model temelinde büyümenin sürükleyici ve pozitif etki eden değişkenleri ithalat ve enflasyondur.

Tablo 3.2'de görüldüğü üzere uzun dönemde, değişkenlerin ekonometrik ve iktisadi yorumları sonrasında, değişkenler arasındaki uzun dönem eş bütünleşme ilişkisinin varlığı uzun dönem model sonucunun kalıntı değerlerine ADF testi uygulanması sonucunda ADF test istatistiğinin değeri Engle- Granger tablo değerinden yüksek çıkması gerekir. Yapılan test sonucunda ADF değerimiz 4.17 olduğu için Engle- Granger tablo değerleri olan 3.77, 3.17, 2.84'den büyük olduğu için kalıntı değerler yani hata terimi durağan çıkmıştır. Dolayısıyla ele alınan değişkenler uzun dönemde eş-bütünleşik yapıdadırlar. Ayrıca bu sonuç CRDW testi ile desteklendiği tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre CRDW istatistik sonucu 0.66 bulunmuştur. Bu değer Engle-Granger CRDW tablo değerleri 0.51, 0,38 ve 0,32 'den büyük

olduğu için eş bütünleşme ilişkisine ulaşılır. Sonuç olarak hem ADF hem de CRDW sonucuna göre eş bütünleşme vardır.

3.2.3. Eş Bütünleşme Kısa Dönem Analizi Hata Düzeltme Modeli

Uzun dönem analizi sonrasında, ele aldığımız değişkenlerin kısa dönem hareketlerini görmek ve kısa dönem sürecin uzun dönem sürece yakınsayıp yakınsamadığını ölçmek amacıyla kısa dönem modeli tahmin edilmiştir. Model sonuçları tablo 3.2’de gösterilmiştir.

Tablo 3.3. Eş Bütünleşme Analiz Sonuçları Kısa Dönem (1998: Q1-2018Q2)

Değişkenler	Katsayılar	t-İstatistik	Prob.
C	-0.015	-4.575	0.00
ΔLX	-0.161	0.377	0.70
ΔLM	0.536	2.052	0.04
$\Delta LENF$	0.737	19.377	0.00
ΔLDK	-0.363	-4.043	0.00
EC_{t-1}	-0.253	-2.773	0.00
R ²	0.44		
DR ²	0.40		
Prob(F) İst	0.00		

Not: R² ve DR², Modelin açıklama gücünü göstermektedir. EC_{t-1}, Modelin hata terimini ifade etmektedir. Prob, Değişkenlerin anlamlılık düzeylerini belirtir. Prob(F) İstatistiği modelin topluca anlamlılığını belirtir.

Analizde kullanılan kısa dönem denklemin fonksiyonel biçimi,

$\Delta LY = F(\Delta LX, \Delta LM, \Delta LENF, \Delta LDK)$ şeklindedir.

Tablo 3.2’deki model sonuçları denklem olarak yazıldığında;

$$\Delta LY_t = -2.299 - 0.161\Delta LX + 0.536\Delta LM + 0.737\Delta LENF - 0.363\Delta LDK - 0.253EC_{t-1} \quad (8)$$

Tablo 3.2’de ele alınan sonuçlara göre uzun dönemde büyümeyi pozitif yönde etkileyen ithalat ve enflasyon değişkenleri kısa dönemde de pozitif etkilemektedir. Ve ele alınan değişkenler temelinde kısa dönem de ekonomik büyümenin uzun döneme yakınsamasını izleyebilmek için hata teriminin tahmin edilmesi gerekmektedir. Modelimizde tahmin edilen hata terimi beklentilerle uyumlu şekilde negatif çıkmış ve istatistikî olarak anlamlıdır.

Hata teriminin negatif çıkması kısa dönemde meydana gelen sapmaların ne kadar sürede uzun döneme gelerek denge durumunun ortaya çıkacağını belirtmektedir. Dolayısıyla hata teriminin tahmin edilen katsayısı 0.253'e göre, kısa dönemde medyana ekonomik büyümedeki dalgalanmalar $1/0.253$ dönem sonra uzun döneme yakınsayarak dengeye gelmektedir. Dolayısıyla bu yakınsama 4 dönem sonra gerçekleşmektedir. Yani kısa dönemde büyümeyi olumlu katkı yapan faktörlerin, iktisadi büyümeyi uzun dönem seviyesine ulaştırması için 4 dönemin geçmesi gerekmektedir.

Yapılan ekonometrik analizler sonucunda uzun dönemde de kısa dönemde de ekonomik büyümenin itici gücü ithalat ve enflasyondur. İktisat teorisi açısından bu tür büyümenin belli sınırları vardır. Bu sınırları uzun dönem analiz yorumlarında bahsetmiştik. Aynı şekilde literatür çalışmalarında da benzer sonuçları ulaşan çalışmalarda mevcuttur. Dolayısıyla enflasyon ve ithalatla gerçekleştirilen ekonomik büyüme yapılarında, politikalar hassas bir şekilde uygulanmalı aksi takdirde kriz süreçlerinin oluşması kaçınılmazdır. Yaşanacak olan bu kriz süreçlerinin etkisiyle de ülke ekonomisinde durgunluk, fiyat istikrarının bozulması, işsizlik, üretim yapısının dışa bağımlı olması ve bu dışa bağımlı olmanın etkisiyle de ülke ekonomisinin kırılgan hale gelmesi gibi temel problemler ortaya çıkmaktadır. Bu açılardan değerlendirildiğinde ekonomik büyümesini, enflasyon ve ithalat kaynaklı gerçekleştiren ülkeler belirtilen problemleri yaşamamak için uyguladıkları politikaları optimal seviyede uygulamalıdır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

İktisadi büyüme, bir ülkede belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artışı temsil etmektedir. İktisadi büyüme temel olarak ekonominin arz yönünü ve uzun dönemli bir süreci ifade etmektedir. Bu artışlar ileri seviyedeki teknolojik ve kurumsal yapılanmadaki gelişim süreçleri ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda uzun dönemli bir süreç olarak nitelendirilen iktisadi büyüme, teorik ve uygulamalı çalışmalar sonucunda üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kayması sonucunda meydana gelen bir süreç olarak ifade edilmektedir.

Dolayısıyla, ülke ekonomilerinin ilerlemesinde ve ekonomilerinin rekabet gücünün artmasında, ekonomik büyümenin payı önemlidir. Çünkü ekonomik büyüme ile birlikte ülke ekonomileri gelişir, üretim artar, işsizlik azalır ve refah artışı yaşanır. Bu büyüme sürecinin yaşamasında ülkeler çeşitli kaynakları kullanarak ekonomik büyüme süreçlerine katkı sunarlar.

Bu katkının sunulması bakımından dünya ülkelerinin kaynak mevcudiyetleri farklı olduğu için ve avantajlı durumları farklı olması nedeniyle her ülke aynı seviyede ekonomik büyüme ve gelişim gösterememektedir. Bu durumu büyüme teorileri öncülüğünde ifade edildiğinde, A.Smith öncü iktisatçı olarak ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için emek faktörünün öneminden bahsederek kendi ekolünü oluşturdu. Klasik ekol ekonomik büyümeye emek açısından yaklaşarak ekonomik büyümenin ülke ekonomilerinin sahip olduğu emek gücüyle sağlanabileceğini ifade etmektedirler.

Ancak zaman içinde ekonomik büyümeye temel olan bu klasik ekol ekonomik büyümeyi açıklamakta yetersiz kalarak yeni teorilerin gelişmesini de öncülük etmişlerdir. Bu oluşan teoriler ise içsel büyüme teorileridir. İçsel büyüme teorilerinin temel hareket noktası ülkenin sahip olduğu içsel kaynaklar ile yani sahip olduğu teknolojik alt yapı, ar-ge faaliyetleri ve beşerî sermaye şeklinde ifade edilmektedir.

Aynı şekilde uluslararası iktisat teorileri kapsamında, her ülke her ürüne sahip olmadığı, eşit şekilde üretmediği ve ülkelerde yaşayan hane halklarının zevk ve tercihleri vb nedenlerle dünya ülkeleri karşılıklı ticaret içinde bulunarak ülke ekonomilerinin büyümelerine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum malı satan ülke için ihracat şeklinde gerçekleşirken malı satın alan ülke için ithalat şeklinde gerçekleşmektedir. Bu alış veriş Bretton Woods Sistemin çöküşü sonrasında itibaren günümüze kadar ABD \$ ile yapılmaktadır. Ülkelerin

ulusal para birimlerinin ABD \$'na çevrilme durumuna ise döviz kuru denilmektedir. Görüldüğü üzere ülke ekonomileri çeşitli gerekçeler ile birbirleri ile karşılıklı ticaret içerisinde bulunarak ekonomik büyümelerine yön vermektedirler.

Ele alınan bu çalışmada, Türkiye örneğinde seçilmiş makro ekonomik faktörlerin büyüme üzerindeki etkisini ele alarak ülke ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. 1998Q1- 2018Q2 dönemini kapsayan çalışmamızda ihracat, ithalat, enflasyon ve döviz kuru değişkenlerinin teorik yapıları ortaya konularak ekonometrik analiz ile birlikte etki seviyeleri belirlenmiştir. Türkiye Ekonomisi açısından ortaya çıkan sonuçlar bakımından ülke ekonomisinin büyüme sağlayacağı faktörleri ithalat ve enflasyon olduğu gözlenmiştir. Bu açıdan makro ekonomi teorisi açıdan ters bir durum ortaya çıkmıştır. Yani temel hâsıla eşitliğine göre $Y=C+I+G+X-M$ ithalat hasılayı azaltan bir faktör olarak eşitlikte yer almaktadır. Bu durum hasıla eşitliğinin Türkiye Ekonomisi açısından geçerli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye Ekonomisi, ekonomik yapı bakımından sermaye ve ara malı ithaline bağımlı olduğu için ve üretim sistemi bu iki mal kategorisi üzerine kurulu olması nedeniyle yapılan ekonometrik çalışmamız bu durumu desteklemektedir. Ayrıca yaptığımız çalışma yurt içi literatür açısından Akgül ve Özdemir (2011), Yıldırım (2015), Yıldız ve Berber (2011), Ünlü (2016), çalışmaları ile uyumlu iken Taban (2008), Hüseyini ve Çakmak (2016), Terzi vd. (2014) 'nin çalışmaları ile uyumlu değildir. Uluslararası literatür açısından ise Mallik ve Chowdhury (2001), Afxentiou ve Serletis (2000), Lee (1995) ve Dollar (1992) çalışmaları ile uyumlu iken, Barro (1995), Ağayev (2011), Bailliu vd (2001) çalışmaları ile uyumlu değildir.

Ayrıca, enflasyon ve ithalat yönlü büyümeyi hassas bir şekilde yön vermek gerekir. Çünkü bu tür büyümenin sürdürülebilmesi için ülkenin döviz rezervlerinin güçlü olması gerekmektedir. Döviz rezervlerini güçlü kılmak içinde, ülke ekonomisinin ihracattan bağının koparılmaması gerekir ve ithalat ihracat dengesinin sürdürülebilir olması gerekir. Dolayısıyla ekonomik yapının, ara malı ve sermaye malına bağımlı olsa da bu durumu avantajlı, etkili ve verimli seviyelere getirerek, yapılan ithalat sonucunda ithalatın katma değerinden, daha yüksek katma değerli ürünler üreterek, ithalatın negatif etkisi ortadan kaldırılabilir. Aynı şekilde ara malı ve sermaye malı ithalini minimize edecek politika önemleri geliştirerek, ekonomik büyüme süreci istikrarlı yapıya kavuşturabilir. Ayrıca, avantajlı olduğumuz sektörlerde ihracat kalitemizi arttırıp, ihracattan elde edilen geliri, ar-ge, beşerî sermaye ve teknoloji gibi alanlara yönlendirerek, ekonomik büyümede istikrar sağlanabilir. Bu gelişmeler neticesinde de ülke ekonomisinde durgunluk, fiyat istikrarının bozulması, işsizlik, gelir

dağılımı, üretim yapısının dışa bağımlı olması ve bu dışa bağımlı olmanın etkisiyle de ülke ekonomisinin kırılgan hale gelmesi gibi temel problemlerin ortaya çıkma olasılığı minimize edilmektedir. En önemlisi de iktisadi büyümenin sağlıklı yapıya kavuşturulması, yoksulluk kısır döngünün kırılarak ülkede yaşayan hane halklarının geçmiş nesillerin refah seviyelerinden daha yüksek refah düzeylerinde yaşama imkânına sahip olmaktadır. Aksi takdirde, geçmiş yıllarda olduğu gibi yoksullukların, kriz dönemlerinin yaşanması ve krizlerin dönemlerinin etkisiyle, temel problemlerin yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla iktisadi büyümenin sürdürülebilir seviyelerde olması, ülke ekonomisinin kalkınması da imkan tanıyarak ülke ekonomisinin bir daha geri dönmeyecek sağlıklı ekonomik yapıya kavuşma imkanı sağlanmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Acaroğlu, H., Beşer, K. M., Dura, C. Y. (2017). Türkiye'nin İhracata Dayalı Büyümesinin Ekonometrik Analizi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 17(2), 295-310.
- Acemoğlu, D., Laibson, D., ve List, A. J. (2016). *Makro Ekonomi: (Çev. Tunalı, B. T.)*. İstanbul: Beta Yayınları (Eserin Orjinali 1. Baskı olarak 2015'de yayımlandı).
- Aduurre, A. ve Calderron, C. (2005). Real Exchange Rate Misalignments and Economic Performace. *Documents de Trabajo*. (315), 1-49.
- Afxentiou, P. ve Serletis, A. (2000). Output Growth and Variability of Export and Import Growht: Internatinal Evidence from Granger Causality Test. *The Developing Economies*, 38(2), 141-163.
- Ağayev, S. (2011). İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eştümleşme ve Panel Nedensellik Analizleri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 241-254.
- Ağcaer, A. (2003). *Dalgalı Kur Rejimi Altında Merkez Bankası Müdahalelerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Bir Çalışma*, Uzman Yeterlilik Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Akdi, Y. Ve Şahin, A. (2007). Enflasyon İndekslerinde Yakınsama: Türkiye Örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(514), 69-74.
- Akgül, I. ve Özdemir, S. (2011). Enflasyon Eşiği ve Ekonomik Büyümeye Etkisi. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 27(313), 85-106.
- Akın, F. (2016). 2001 Krizi sonrası Türkiye Ekonomisinin Makro ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme. *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi*. (43), 115-134.
- Aksu, L. (2014a). İktisat Ekollerinin İktisadi Büyüme Konusundaki Düşünceleri ve Modellerin Analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (208), 351-392.
- Aksu, L. (2014b). Türkiye 'de 1960-2009 Yıllarını Kapsayan Dış Ticaret Politikalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 375-426.
- Akyüz, Y. (2009). *Sermaye Bölüşüm Büyüme (Üçüncü baskı)*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Alkin, E. (2003). İktisada Giriş. Şıklar, İ., (Editör), *Uluslararası Ticaret ve Finansman* içinde (431-453). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Alper, M. A. (2010). *Sürdürülebilir Reel Döviz Kuru Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Arda, E. (2002). *Ekonomi Sözlüğü* (Birinci baskı). Bursa : Alfa Yayınları.
- Arslan, C. (2017). *Büyüme ve Kalkınma Teorisi (Üçüncü baskı)*. İstanbul: 4T Yayınevi.

- Artan, S. (2006). Türkiye’de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Büyüme. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, (14), 1-19.
- Aslan, N. (2015). *Makro İktisat*. (Beşinci baskı). İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları.
- Atamtürk, B. (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 89-103.
- Ateş, İ. (2005). *Türkiye Dış Ticaretinde Gelişmeler ve Yoksullaştıran Büyüme (1993-2003)*, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın.
- Ateş, S. (1998). *Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi*, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Adana.
- Ay, A. (2000). Dışa Açılma Sürecinde Döviz Kuru Politikası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 15-34.
- Ay, A. ve Karaçor, Z. (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisi’nde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Deneme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, (16), 68-86.
- Ay, A., Şaylan, Ş., ve Koçak, İ. (2008). Reel Döviz Kuru ve Çıktı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2006). *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 361-374.
- Aydoğan, E. (2004). 1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 91-110.
- Baillu, J. Lafrence, R. & Perraut, F., J. (2001). Exchange Rate Regimes And Economic Growth in Emerging Markets. *Proceedings of a Conference of the Bank of Canada Review*, 17-27.
- Barro, R., J. (1995). Inflation and Economic Growth. *Bank of Engaland Quarterly Bulletin*, 35(2), 407-443.
- Berber, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* (Dördüncü baskı). Trabzon: Derya Kitapevi.
- Berber, M., ve Artan S. (2004). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Türkiye Ekonomi Derneği*, (21), 2-14.
- Berke, B. (2014). Döviz Kurlarına Mikro Yapı Yaklaşımı: Bir Yazın İncelemesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 27-56.
- Bıdırdı, H. (2007). *Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Bilgili, E. (2000). Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 15(176), 56-73.
- Bilgili, Y. (2016). *Makro İktisat*. (Altıncı baskı). İstanbul: 4T Yayınevi.

- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi* (Dokuzuncu baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- Bulut, E. (2005). *Döviz Kuru Belirleme Modelleri ve Döviz Piyasasının Mikro Yapısı: Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Bulut, E. (2014). *Analiz İktisat* (Beşinci baskı). Ankara: Pelikan Yayıncılık.
- Çağlayan, E. ve Şak, N. (2009). OECD Ülkelerinde Satınalma Gücü Paritesi: Panel Eş Bütünleme Yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 483-499.
- Çelik, K., Beber, M., ve Bocutoğlu, E. (2007). *Genel İktisada Giriş* (Beşinci baskı). Trabzon: Derya Kitapevi.
- Çetin, S. (2018). *Türkiye’de Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Eş Bütünleşme Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Erzincan.
- Çetintaş, H. (2003). Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (28), 141-153.
- Çivi, H. (1998). *Makro Ekonomi* (Birinci baskı). Nazilli: İ.İ.B.F.
- Dikkaya, M. ve Özyakışır, D. (Editörler), (2013). *Ekonominin temelleri*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Dikkaya, M., Üzümcü, A., ve Özyakışır, D., (Editörler), (2013). *Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Ekonomik Tarihi Tarihsel ve Sektörel Analiz* (Birinci baskı). Ankara: Savaş Kitapevi.
- Diler, H. G. (2011). *Kamu Harcamaları- Ekonomik Büyüme Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Afyon.
- Dinler, Z. (2009). *İktisada Giriş*. (Onbeşinci baskı). Bursa: EkinYayınevi.
- Dipoğlu, S. ve Kibritçioğlu, A. (2003). Inflation, Output Growth, And Stabilization in Turkey (1982-2002). *Journal of Economics and Business*, 56(1), 43-61.
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6). 365-380.
- Dollar, D. (1992). Outward-oriented Developing Economics Really do Grow More Rapidly: Evidence From 95 LCDs, 1976-1985, *Economic Development and Culutural Change*. 40(3), 523-544.
- Dornbuch, R., Fischer, S., ve Startz, R. (2007). *Makro Ekonomi* (Çev. Ak, S.). Ankara: Gazi Kitapevi (Eserin Orjinali 1. Baskı olarak 1952’de yayımlandı).
- Duran, E., H. (2016). Türkiye’de Aramalı, Hammadde İthalatı ve Ekonomik Büyüme. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(3), 89-104.

- Edwards, S. (1987). Exchange Rate Misalignment in Developing Countries. *Discussion Paper*, 442, 5-8.
- Eğilmez, M. (2009). *Makro Ekonomi Türkiye'den Örneklerle* (Altıncı baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Emsen, S. Ö., Turan A. S., ve Aksu, H. (2012). Sınır Testi ile Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye Üzerine İncelemeler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 25-40.
- Erçel, G. (1978). Kredi ve Mevduat Faizleri. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 15(3).
- Erdoğan, S. (2006). Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 10, 30-39.
- Erdoğan, S., ve Canbay Ş. (2016). İktisadi Büyüme ve Araştırma Geliştirme Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-43.
- Eren, T. B., ve Çotuk, T., B. (2009). Ekonomik Rapor 2009, *İstanbul Ticaret Odası Yayın no:2010-26*, İstanbul.
- Ermişoğlu, E. (2013). Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi Bir Başarı Hikayesi mi?. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 7(1), 31-58.
- Ermişoğlu, E. (2011). *Enflasyon Hedeflemesi Rejiminin Türkiyede'ki Başarısının Değerlendirilmesi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Eroğlu, N., Dinçer, H., ve Hacıoğlu, Ü., (Editörler), (2016). *Uluslar arası Finans Teori ve Politika* (Birinci baskı). Orion Kitapevi.
- Esen, O. (1993). Hiperenflasyon Korkusu ve İstikrar Programları. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 4(8), 19-32.
- Esfahani, H., S. (1991). Exports, Imports and Economic Growth in Semi- Industrialized Countries. *Journal of Development Economics*, 35(1), 93-116.
- Gujarati, D., ve Porter, C., D. (2009). *Basic Econometrics* (Beşinci baskı). Boston: Mc Grawhill.
- Gülmez, A. (2009). *Endojen Büyüme Teorileri Kapsamında Türkiye ve Güney Kore'de Ekonomik Büyümenin Karşılaştırılmalı Analizi*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Sakarya.
- Gülmez, A. ve Akpolat, G. A. (2014). Ar-Ge İnavasyon ve Ekonomik Büyüme Türkiye ve AB Örneği İçin Dinamik Panel Analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 1-17.

- Gülmez, A. ve Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, (163), 335-353.
- Güner Sayar, A. (2006). *Sabri Ülgener Makaleler* (Birinci baskı). İstanbul: Derin Yayınları.
- Güven, A. T., E., ve Ayvaz Y., Y. (2018). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. 1990-2017 Dönemi Türkiye Örneği. *Journal Of human Sicences*, 15(2), 768-778.
- Hepkarşı, N. (2013). *İhracat-Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın.
- Homburg, S., Felderer, B. (2017). *Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat* (Çev. Aydoğuş, O.). İzmir: Efil Yayınevi (Eserin orijinali 8. Baskı olarak 2005’de yayımlandı).
- Hüseyini, İ. ve Çakmak, E. (2016). Türkiye’de İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eş Bütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(4), 831-844.
- İnci, G. A. (2009). *İçsel Büyüme Modeli Çerçevesinde Türkiye’de Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.

İnternet Kaynakları

- İspir, S., M. Ersoy, A., B. Yılmaz, M. (2009). Türkiye’nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 59-72.
- Jin , J., C. (20039). Openness and Growth In North Korea: Evidence From Time- Series Data. *Review Of International Economics*, 11(1), 18-27.
- Kanbur, N. A., Aslan, N. (2007). Türkiye’de 1980 Sonrası Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 9-43.
- Karabıçak, M. (2000). Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 49-65.
- Karluk, R. S. (2014). *Türkiye Ekonomisi Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm* (Onüçüncü baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaynak, M. (2015). *Büyüme Teorileri* (Üçüncü baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (Dördüncü baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)* (Üçüncü baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kepenek, Y. (2014). *Türkiye Ekonomisi* (Yirmi yedinci baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Keyder, N., ve Ertunga, İ., E. (2012). *Para Teori- Politika- Uygulama* (On İkinci baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kılıç, C., Özel, A. H., ve Savrul, K. B. (2013). Osmanlının Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.
- Kıpıcı, N. A., ve Kesriyeli, M. (1997). *Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri*, Araştırmalar Genel Müdürlüğü TCMB, Ankara.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Kibritçiöğlü, A. Selçuk. F. ve Rittinberg, L., (Editörler), (2001). Causes Of İnflation İn Turkey A Literature Survey With Special Reference to Theories of İnflation (Birinci baskı). *Universty of Illiniois at Urbana Campaign*,
- Kibritçiöğlü, A., Kibritçiöğlü, B. (2004). Türkiye’de Uzun Dönem Reel Döviz Kuru Dengesizliği 1987-2003, Araştırma ve İnceleme Dizisi, *Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Koç, A. (2013). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, (165), 241-258.
- Konak, A. (2012). *Ticarette Dışa Bağımlılık ve Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: 1980-2010 Ekonomik Analizi*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Sakarya.
- Konya, S. (2012). *İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejilerinin Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya.
- Kormendi, R., C. ve Meguire, P., G. (1985). Macroeconomic Determinants of Growht Regressions. *American Economic Review*, 83(4), 942-963.
- Köse, Z. ve Şentürk, M. (2017). Arge – Patent Harcamları ve Teknolojik İlerlemelerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(17), 215-221.
- Kutlar, A. (2017). *Uygulamalı Çok Denklemlili Zaman Serileri* (Birinci baskı). Koceeli Umuttepe Yayınları.
- Kuyubaşı, U. (2009). *Beşeri Sermayeye dayalı Ekonomik Büyüme Modelleri ve Gemmell’in Beşeri Sermaye Modeline Yönelik Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Lee, J., W. (1995). Capital Goods Imports and Long-Run Growth. *Journal of Development Economics*, 48(1), 91-110.

- Lucas, Robert E., On the Mechanics of Economic Developmen. *Journal of Monetary Economics*, (22), 1988, s. 3-42.
- Malatyalı, Ö. (2016). Teknoloji Transferinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi Türkiye Örneği 1989-2014. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13), 62-73.
- Mallik, G. Ve Chowdruy, A. (2001). Inflation and Economic Growth: *Evidence from Four South Asian Countires*. *Asia Pasific Development Journal*, 8(1), 123-135.
- Mills, T., C., Eric. P. (2001). The Real Exchange Rate and The Output Response in Four EU Accesion Countries. *Emerging Markets Review*, (2), 418-430.
- Mor, G. (2006). *Türkiye’de İhracat, Ekonomik Büyüme ve Yapısal Değişim*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Malatya.
- Öruç, E. (2016). Döviz Kurlarının Belirlenmesinde Parasalcı Yaklaşım: Türkiye Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 101-122.
- Özatat, F. (2013). *Parasal İktisat Kuram ve Politika* (Üçüncü baskı). Ankara: Efil Yayınevi.
- Özcan, B. Ve Özçelebi, O. (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1), 1-14.
- Özdemir, A., ve Bostan, A. (2011). *Makro İktisat* (Birinci baskı). Ankara: Üniversitem Kitapevi.
- Özdemir, A., ve Ordu, F., C. (2013). Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 50(582), 29-42.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. K., ve Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Eastern Geographical Review* (35), 149-174.
- Özdurak, T. S. (2015). *Makro İktisat* (Üçüncü baskı). İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları.
- Özel, A. H. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniveristesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006). Türkiye’de İhracat, İthalat, ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 17(60-61), 93-110.
- Özgüven, A. (1991). *İktisat Bilime Giriş* (Altıncı baskı). İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Öztürk, N. (2017). *Para Banka Kredi* (Dördüncü baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özyurt, H. (2010). *Para Teorisi Para Politikası*. (Üçüncü baskı). Trabzon: Aksakal Kitapevi.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreşelleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme* (Dördüncü baskı). İsatnbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (Dokuzuncu baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İ. (1985). *Para Banka ve Finansal Piyasalar*. (Üçüncü baskı). Bursa: Haşet Yayınları.
- Parasız, İ. (1996). *Makro Ekonomi Teori ve Politika* (Altıncı Baskı). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Parasız, İ. (1998). *Para Politikası Türkiye Uygulaması* (Beşinci baskı). Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Pata, K. U. (2017). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1971-2014). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1), 119-134.
- Paya, M. M. (2013). *Makro İktisat* (Dördüncü baskı). İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Paya, M. M. (2013). *Para Teorisi ve Para Politikası*. (Altıncı baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Peker, O. (2008). Reel Döviz Kurunun Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 33-43.
- Ram, R. (1985). Exports and Economic Growth: *Some Additional Evidence*. *Economic Development and Cultural Change*, 33(2), 415-425.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *The Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Samuelson, A., P. ve Nordhaus, D., W. (1995). *Macro Economics* (On beşinci baskı). Amerika: Mcraw Hill.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., ve Yurtoğlu, H. (2002). Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik 1972-2000, *Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, No. 2665
- Serletis, A. (1992). Export Growth and Canadian Economic Development. *Journal of Development Economics*, 38(1), 133-145.
- Sever, E. (2004). *Döviz Kuru Rejimleri ve Ekonomik Etkileri Bakımından Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Analizi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslar arası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (On yedinci baskı). İstanbul: Güzem can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2011). *İktisat Biliminin Temelleri* (İkinci baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sezen, S. (2008). *Türkiye'de İhracat Performansını Etkileyen Makro Değişkenlerin Ekonometrik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- Sezgin, Ş. (2009). Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi* (22), 175-190.
- Söylemez, A. Yılmaz, A. (2012). Türkiye Ekonomisinde Finansal Serbestleşme Döneminde Uluslar arası Sermaye Girişi Büyüme İlişkisi, *Münih Kişisel RePec Arşivi* No. 52271
- Şahbaz, A. (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Kur değişimlerinin Toplam Çıktı Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Şahin, H. (2006). *Makro İktisat* (Birinci baskı). İstanbul: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Şahin, H. Ö. (1995). *Dış Ticaretin Finansman Teknikleri ve Türkiye’de İhracat-İthalat Rejimi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para ve Bankacılık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Şen, F. (2007). *Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, İzmir.
- Şiriner, İ. ve Doğru Y. (2005). Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 163-182.
- Taban, S. (2008). Türkiye’de Enflasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *TİSK Akademi*, (1), 145-167.
- Taban, S., ve Kar, M. (2006). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi 1969-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 159-182.
- Tarı, R. (2008). *Ekonometri* (Beşinci baskı). İstanbul: Avcı Ofset Yayınları.
- Tatlıyer, M. (2017). Türkiye Ekonomisi’nde Enflasyon ve Ekonomik Büyüme (1950-2015). *Uluslar arası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, (17), 173-188.
- Taymaz, E. ve Suiçmez, H. (2005) *Türkiye’de Verimlilik, Büyüme ve Kriz*. 4. Verimlilik Raporu Milli Prodüktivite Merkezi.
- TCMB, (2019, Nisan). *Enflasyon Raporu*. 30 Nisan 2019 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/yayinlar/raporlar/enflasyon+raporu/2019/enflasyon+raporu+2019+-+ii> adresinden alınmıştır.
- Temiz, D. (2010). Türkiye’de Reel İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1965-2009 Dönemi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1-2), 71-82.
- Terzi, H. (2004). Türkiye’de Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1924-2002). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 59-75.
- Terzi, N., Aslan, N., Sıampan, E. (2014). Türkiye’de Kısa Vadeli sermaye hareketlerinin Ekonomik Büyüme ve Reel Döviz Kuru İle İlişkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10), 15-32.

- TİM, (2014). *Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu*. 15 Mart 2019 tarihinde http://www.tim.org.tr/files/downloads/raporlar/tim_ekonomi_ve_dis_ticaret_raporu_2014.pdf adresinden alınmıştır.
- Topbaş, N. (2012). Türk Ekonomisinin Dış Ticaret Yapısı ve Ekonomik Büyüme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 49(569). 33-48.
- Tunca, Z. (2005). *Makro İktisat* (Dördüncü baskı). İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Turan, E. S. (2007). *Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Ulutaş, K. (2013). *Türkiye'nin İhracat Yapısında Değişmeler*, Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Uslu, H. (2019). Ekonomik Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisinin Ekonometrik Analizi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 1-18.
- Utkulu, U., ve Atış, G., A. (2011). Denge Döviz Kurunun Portföy Yaklaşımı İle Analizi: Türkiye Örneği. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 26(3), 65-84.
- Üçler, G. (2011). *Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz 1970-2009*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Konya.
- Ülgener, S. (1991). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme* (Yedinci baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Ünlü, A. (2010). Türkiye İçin Sermaye Stok Verileri Güncellenmesi ve Büyüme Oranlarıyla İlişkisi 1972- 2008 Dönemi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2(3), 98-116.
- Ünlü, H. (2016). Döviz Kuru Oynaklığı ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi Dergisi*, 24(27), 11-24.
- Ünsal, E. (2005). *Uluslar arası İktisat Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi* (Birinci baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E. (2011). *Makro İktisat*. (Dokuzuncu baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Wallece, P. (1976). *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. (Çev. Mutlu, S.). Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları (Eserin orijinali 1976'da yayımlandı).
- Waud, N., R. (1989). *Macro Economics* (Dördüncü baskı). Amerika: Harper Row.
- Wilson, B. K. (2006). The Links Between Inflation, Inflation Uncertainty and Output Growth: New Time Series Evidence From Japan. *Journal Of Macroeconomics*, 28(3), 609-620.

[www. tuik. gov. tr](http://www.tuik.gov.tr)

[www. worldbank.org](http://www.worldbank.org)

- Yanar, R. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejimi Tercihi: Yerel Sorunlara Global Çözümler. *Sosyoekonomi Dergisi*, (8), 161-188.
- Yapraklı, S. (2007). İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34, 97-112.
- Yardımcı, P. (2006). *İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyüme Etkileyen Faktörlerin Amprik Analizi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya.
- Yardımcı, P. Ve Doğan U. (2007). İhracat- İthalat ve Ekonomik Büyüme arasındaki İlişkilerin Bilgi Yayılmaları Çerçevesinde Analizi: Johansen ve Pesaran Sınır Testi Uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(14), 147-170.
- Yavuz, M. (2012), Türkiye’de İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Bir Zaman Serisi Analizi. *Ege Üniversitesi, 15. İktisat Öğrencileri Kongresi*.
- Yaylalı, M., ve Lebe, F. (2011). Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Amprik Analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30(1), 23-51.
- Yentürk, N. (2004). Türkiye Ekonomisi., M. Özer. (Editör), *Türkiye İktisat Politikaları Tarihi* (3-20) (Birinci baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım İhracata Dayalı Büyüme İllüzyon mu? Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testlerinden Kanıtlar. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 15, 21-40.
- Yıldırım, A. (2007). Samuelson- Balassa Hipotezi ve Reel Döviz Kuru: Türkiye, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya İçin Sınanması. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(509), 9-14.
- Yıldırım, D. (2017). Empirical investigation of purchasing power parity for Turkey: Evidence from recent nonlinear unit root tests. *Central Bank Review*, 17, 39-45
- Yıldırım, K., Kahraman, D., ve Taşdemir, M. (2014). *Makro Ekonomi* (On İkinci baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, B., E. ve Berber, M. (2011). İthalata Dayalı Büyüme: 1989-2007 Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 165-179.
- Yılmaz, G. Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (2), 63-76.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri* (Birinci baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

- Yurdakul, M. E. (2014). *Türkiye’de İthalatın Gelişimi ve İthalatın Yapay Sinir Ağları Yöntemi ile Tahmin Edilebilirliğine Yönelik Bir Analiz*, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın.
- Yükseler, Z. (2004). *Türkiye’de Enflasyonist Süreç ve Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Değerlendirme*, Ankara Sanayi Odası’nın Proje Çalışması İçin Hazırlanan Çalışma.
- Zhang, X. ve Zou, H. (1995). Foreign Technology Imports and Economic Growth in Developing. *The World Bank Policy Research Working Paper*, 1412.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ahmet DAĞDEMİR

Doğum Yeri ve Tarihi : NAZILLI / 10.03.1991

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/ İ.İ.B.F. / İktisat

Lisansüstü Öğrenimi : Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler

Enstitüsü / İktisat Ana Bilim Dalı / Yüksek Lisans

İletişim

E-posta Adresi : dagdemir.ahmet91@gmail.com

Tarih : 12.06.2019